

Міністерство внутрішніх
справ України

ПРОГРАМА ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ З ПИТАНЬ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

Тренінговий модуль

Київ
ТОВ Видавничий дім «КАЛИТА»
2014

УДК 364.63-055.2-055.25-768(072)

ББК 65.272я7

К63

*Рекомендовано до використання Департаментом громадської безпеки
Міністерства внутрішніх справ України (лист від 08.08.2014 № 10/5-5957)*

Авторський колектив:

Бондаровська В.М., кандидат психологічних наук, президент центру практичної психології Всеукраїнської громадської організації «Розрада» (Модуль 1: тема 1, Модуль 2: тема 1-3, Модуль 3: тема 1).

Булах Л.В., магістр управління у соціальній сфері, сертифікований тренер з соціальної роботи з ВІЛ-інфікованими дітьми, директор Київського міського відділення Всеукраїнської благодійної організації «Всеукраїнська мережа людей, які живуть з ВІЛ/СНІД» (Модуль 3: тема 1).

Гриняк В.П., начальник Департаменту громадської безпеки МВС України (Модуль 1: тема 2-4, Модуль 3: тема 2).

Журавель Т.В., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка, Голова виконкому Всеукраїнського громадського центру «Волонтер» (Модуль 1: тема 2-4, Модуль 3: тема 2).

Запорожцев А.В., заступник начальника – начальник управління дільничних інспекторів міліції Департаменту громадської безпеки МВС України (Модуль 1: тема 2-4, Модуль 3: тема 2).

Куриленко О.Я., головний тренер Всеукраїнської громадської організації «Розрада» (Модуль 1: тема 1, Модуль 2: тема 1-3, Модуль 3: тема 1).

Лабунь А.В., головний інспектор управління дільничних інспекторів міліції Департаменту громадської безпеки МВС України (Модуль 1: тема 2-4, Модуль 3: тема 2).

Федорова О.А., судово-медичний експерт, асистент кафедри судової медицини НМУ імені О.О. Богомольця (Модуль 3: тема 1).

Христова Г.О., кандидат юридичних наук, доцент Національного Університету «Юридична Академія України імені Ярослава Мудрого», головний науковий співробітник Національної академії правових наук України (Модуль 1: тема 2-4, Модуль 3: тема 2).

Загальна редакція: *Лабунь А.В.*, головний інспектор управління дільничних інспекторів міліції Департаменту громадської безпеки МВС України, *Пилипас Ю.В.*, координатор проєктів МБФ «Українська фундація громадського здоров'я».

К63 **Програма** підготовки працівників органів внутрішніх справ з питань попередження насильства щодо жінок. Тренінговий модуль / Бондаровська В.М., Булах Л.В., Гриняк В.П. та ін. / За заг. ред. Лабунь А.В., Пилипас Ю.В. – К.: ТОВ Видавничий дім «КАЛІТА». – 2014. – 112 с.

ISBN 978-617-7152-18-6

Програма підготовки працівників органів внутрішніх справ з питань попередження насильства щодо жінок підготовлена у вигляді тренінгового модуля, що містить зміст навчальних занять та опис їх проведення (опис вправ, тривалість, додатки та коментарі для тренера). Вправи на знайомство учасників тренінгу, прийняття правил, формулювання очікувань, психогімнастичні вправи обираються кожним тренером залежно від складу групи, її динаміки, особистих уподобань тренера.

Програма підготовлена в рамках проєкту «Свобода від насильства: розширення прав та можливостей дівчат і жінок у складних життєвих обставинах», який реалізовував Міжнародний благодійний фонд «Українська фундація громадського здоров'я» у партнерстві з Міністерством соціальної політики України, Міністерством внутрішніх справ України за підтримки Агенції ООН з питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок (ООН Жінки) та Трастового фонду ООН з викорінення насильства щодо жінок. При розробці Програми були враховані напрацювання та досвід щодо підготовки працівників органів внутрішніх справ Департаменту громадської безпеки Міністерства внутрішніх справ.

УДК 364.63-055.2-055.25-768(072)

ББК 65.272я7

ISBN 978-617-7152-18-6

© МБФ «Українська фундація громадського здоров'я», 2014.
© Міністерство внутрішніх справ України, 2014.

ЗМІСТ

Передмова	4
Модуль 1. Поняття та види насильства щодо жінок та насильства в сім'ї. Нормативно-правові засади попередження насильства в сім'ї	5
Тема 1.1. Поняття та види насильства	5
Тема 1.2. Міжнародно-правові акти з попередження насильства щодо жінок та насильства в сім'ї	12
Тема 1.3. Державна політика у сфері попередження насильства в сім'ї	20
Тема 1.4. Повноваження органів та установ, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, та механізм їх взаємодії	53
Модуль 2. Соціально-психологічні причини насильства щодо жінок	57
Тема 2.1. Психологічні чинники, які впливають на виникнення насильства	57
Тема 2.2. Психологічні особливості жінки, яка пережила (переживає) насильство	65
Тема 2.3. Психологічні особливості чоловіка, який вчиняє насильство	76
Модуль 3. Алгоритм дій органів внутрішніх справ у сфері попередження насильства в сім'ї	83
Тема 3.1. Візит до сім'ї	83
Тема 3.2. Дії працівників органів внутрішніх справ з попередження насильства в сім'ї	95
Використана література	110

ПЕРЕДМОВА

Проблема домашнього насильства є досить гострою для України, як і для багатьох інших країн світу. Загальновідомо, що в сім'ї закладаються основи буття людини, її духовні, моральні, світоглядні якості. Від психологічного здоров'я родини значною мірою залежить моральний стан суспільства.

Прояви насильства в сім'ї не лише руйнують гармонію і злагоду в родині та спричиняють сімейне неблагополуччя, а й виступають однією з передумов злочинності в суспільстві загалом.

Найбільш уразливими до насильства є жінки та діти, які не завжди можуть захистити себе. Жінки, які переживають насильство, часто перебувають під впливом гендерних стереотипів, нерідко вважають себе винними у тому, що над ними вчиняється насильство, розглядають його як заслужене покарання за реальні або уявні помилки, не усвідомлюючи того, що порушуються їхні права. Вони схильні все пробачати своїм кривдникам, а також соромляться оприлюднювати факти насильства та звертатись за допомогою.

Відповідно до законодавства України працівники органів внутрішніх справ часто є первинною ланкою у виявленні випадків насильства в сім'ї та забезпечення відповідних заходів реагування. Від рівня їх втручання в ситуацію, можливості оцінити проблеми і виокремити першочергові потреби, зробити вчасне перенаправлення до соціальних служб залежить подальша можливість надання ефективної допомоги особам, які пережили насильство, і застосування необхідних заходів щодо особи, яка вчиняє насильство.

У рамках реалізації проекту «Свобода від насильства: розширення прав та можливостей дівчат і жінок у складних життєвих обставинах» розроблено у формі тренінгових занять Програму підготовки працівників органів внутрішніх справ з питань попередження насильства щодо жінок (далі – Програма).

У 2013 році Програму було апробовано в місті Київ під час проведення тренінгів для дільничних інспекторів міліції та оперуповноважених кримінальної міліції у справах дітей. Після апробації Програма була доопрацьована з урахуванням відгуків від тренерів та учасників.

Програма складається з трьох модулів, що розкривають низку актуальних теоретичних і практичних питань з попередження насильства щодо жінок. Ця програма надасть можливість спеціалістам отримати знання щодо загальних характеристик видів, форм та ознак насильства; основ законодавства України та міжнародних нормативно-правових актів з питань попередження насильства в сім'ї, в т.ч. насильства щодо жінок; механізмів міжвідомчої взаємодії; соціально-психологічних причин виникнення насильства в сім'ї та можливостей їх подолання.

Працівники органів внутрішніх справ оволодіють навичками проведення бесіди з жінкою, яка пережила насильство, і з чоловіком, який вчиняє насильство; розгляду заяв про вчинення насильства в сім'ї та проведення спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї.

Програма може бути використана у процесі підготовки курсантів факультетів міліції громадської безпеки, працівників органів внутрішніх справ, зокрема дільничних інспекторів міліції, оперуповноважених кримінальної міліції у справах дітей.

Практичні знання та навички, яких набудуть спеціалісти, дозволять ефективно здійснювати роботу з попередження насильства в сім'ї; координувати діяльність з органами та установами, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, що сприятиме ефективній міжвідомчій взаємодії.

Сподіваємось, що Програма допоможе спеціалістам організувати свою роботу на засадах толерантного та шанобливого ставлення до осіб, які потребують допомоги; сприятиме підвищенню рівня їх правової культури та професійних якостей.

Дякуємо авторам Програми, тренерам та тим, хто брав участь у апробації матеріалів: усім, чия зацікавленість та наполеглива праця допомагають розвивати та удосконалювати державну політику щодо попередження насильства в сім'ї.

*Міністерство внутрішніх справ України
МБФ «Українська фундація громадського здоров'я»*

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК ТА НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

Тема 1.1. Поняття та види насильства

Мета: розглянути поняття «насильство в сім'ї» в українському законодавстві; визначити ознаки, характерні для ситуації насильства в сім'ї; розглянути перелік видів насильства, та дій, які відносяться до них.

Загальна тривалість: 1,5 академічної години.

План:

1. Мозковий штурм «Асоціації на слово «Насильство»» (15 хв.).
2. Вправа «Чи це насильство?» (30 хв.).
3. Вправа «Види насильства» (25 хв.).

Хід проведення заняття

1. Мозковий штурм «Асоціації на слово «Насильство»»

Мета: підготовка учасників групи до роботи з темою «Насильство».

Час: 15 хв.

Ресурси: аркуші для фліпчарту, маркери, Додаток 1.1.1.

Хід проведення:

На **першому етапі** виконання вправи тренер на великому аркуші фліпчарту пише чорним фломастером великими літерами слово «НАСИЛЬСТВО» і пропонує учасникам висловити свої асоціації, які виникають у них щодо цього слова:

«Сьогодні ми з вами говоримо про насильство, і я пропоную вам висловити свої асоціації, пов'язані з цим словом».

Тренер фіксує вислови учасників.

На **другому етапі** виконання вправи учасникам пропонуються до обговорення такі питання:

- Чи важко було знайти відповідну асоціацію?
- Чи пов'язані якісь із цих асоціацій із власним досвідом?
- Де найчастіше можна зустрітися із ситуацією насильства?
- Наскільки поширеним є насильство в сім'ї? Що цьому сприяє?

Після виконання вправи тренер підводить підсумок щодо визначень поняття «насильство», «домашнє насильство» з використанням інформації за результатами досліджень щодо поширення цього явища в Україні та світі (Додаток 1.1.1).

2. Вправа «Чи це насильство?»»

Мета: допомогти присутнім більш глибоко усвідомити ознаки, характерні для ситуації насильства.

Час: 30 хв.

Ресурси: крейда або скотч для позначення кордону, Додаток 1.1.2.

Хід проведення:

Для виконання вправи за допомогою скотчу чи крейди на підлозі проводиться лінія, яка ділить кімнату навпіл. Вона може бути і уявною, головне, щоб учасники домовилися: якщо хтось відповідатиме на поставлене тренером запитання «так», та має стати з лівого боку від лінії, якщо «ні» – з правого боку. Якщо особа не визначилася, та вона залишається в центрі.

Тренер пропонує учасникам розглянути типові ситуації та дати відповіді на питання: «Це ситуація насильства?». Після кожного запитання, коли учасники, відповідно до своїх

тверджень, займуть місця, тренер пропонує кожній групі (це можуть бути добровольці від групи) пояснити своє рішення.

Озвучена мотивація не обговорюється, тренер відразу переходить до наступного питання. Питання наведені у Додатку 1.1.2.

Після відповіді на останнє питання вправи тренер підводить підсумки та надає учасникам додаткову інформацію:

«Нам дуже важливо розібратися в тому, що є притаманним саме насильству, чим воно відрізняється від випадкового прояву сили, від нещасного збігу обставин.

Відомий польський психолог, який ретельно досліджував проблему насильства в сім'ї, Єжи Меллібруда виділив 4 ознаки насильства:

- *насильство завжди здійснюється за попереднього наміру;*
- *суть насильства полягає в порушенні прав і свобод конкретної людини;*
- *насильство є таким порушенням прав і свобод людини, що унеможлиблює її самозахист;*
- *насильство в умовах відсутності самозахисту завдає певної шкоди».*

Далі тренер звертається до учасників тренінгу з пропозицією подумати над питанням «Чи були присутні наведені вище ознаки насильства в тих ситуаціях, коли ви відповіли «Так» на питання?» та поділитися враженнями від виконання вправи.

Питання для обговорення:

- *Чи була корисною ця вправа?*
- *Чи легко було визначити ситуацію насильства?*
- *Чи змінилася б ваша відповідь після ознайомлення з ознаками насильства, виділеними Єжи Меллібруда?*

3. Вправа «Види насильства»

Мета: ознайомити учасників з видами домашнього насильства.

Час: 25 хв.

Ресурси: аркуші паперу для фліпчарту за кількістю груп, маркери, Додаток 1.1.3, Додаток 1.1.4, підготовлені картки з визначеними видами насильства (окремо картка «фізичне насильство», «сексуальне насильство», «економічне насильство», психологічне насильство»).

Хід проведення:

Тренер надає учасникам інформацію, представлену на підготовленому аркуші для фліпчарту, щодо видів домашнього насильства відповідно до визначення, наведеного в Законі України «Про попередження насильства в сім'ї»: фізичне, психологічне, економічне та сексуальне.

Далі тренер об'єднує учасників у 4 групи. Кожна група отримує картку з визначенням виду насильства, з яким вона працюватиме. Завдання для кожної групи: визначити дії, які підпадають під цей вид насильства.

Після завершення виконання завдання кожна група демонструє свої результати у великій групі. Тренер разом із групою в інтерактивному режимі аналізує та доповнює наведений список дій для кожного виду.

Для проведення аналізу результатів роботи малих груп тренер може скористатися матеріалами, наведеними в Додатку 1.1.4.

Питання для обговорення:

- *Чи важко було визначати перелік дій, що підпадають під визначення певного виду?*
- *З яким видом насильства було працювати найважче?*
- *Що нам дає розуміння видів насильства та дій, які можна вважати насильницькими?*

Домашнє насильство

(автор к. псих. н. В. М. Бондаровська)

Раніше нам здавалося, що так званих благополучних сімей у нас значно більше, ніж сімей алкоголіків, нероб та просто неосвічених людей з брутальною поведінкою, яким притаманне насильство щодо жінок та дітей. Ми змалку засвоювали істину: «Сміття з дому виносити не можна!». А це означало повне замовчування тих трагедій, які розгорталися за закритими сімейними дверима. Пам'ятаю типове здивування з приводу хуліганської чи злочинної поведінки підлітка: «Як це могло статися? Він же з благополучної сім'ї. Батько – полковник чи начальник відділу спеціального конструкторського бюро, мати – інженер, а він...». А він, з великою ймовірністю, був свідком домашнього насильства: приниження, ігнорування, чи навіть побиття матері. Можливо, він і сам часто ставав жертвою насильства, неспроможний був захистити ні себе, ні матір, не мав з ким поговорити про свій біль.

Нині ми вже добре знаємо, що є таке ганебне і, на жаль, досить поширене явище, як насильство в сім'ї. Відповідно до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» суспільство робить багато для подолання домашнього насильства, але досить часто його важко розпізнати.

Відповідно до оцінок Світового Банку в індустріально розвинутих країнах у загальному показнику смертності жінок у віці 15–44 років 19% припадає на зґвалтування та насильство в сім'ї. Це означає, що кожна п'ята жінка помирає у цьому віці внаслідок травм, хвороб, що спричинені актами насильства. У США 40% жінок є жертвами знущань, а в Японії – 59% жінок є жертвами насильства з боку партнерів. В Індії та Шри-Ланці кожного року понад 5000 жінок стають жертвами через посаг. За даними статистики кожного року 60 млн. жінок у світі «випадають» з народонаселення через передчасну смерть, спричинену різними формами знущань та насильства.

У 2001–2002 роках було проведено соціологічне дослідження у 9 країнах СНД. Дослідники цікавилися рівнем обізнаності населення про насильство в сім'ї, сексуальні домагання на робочому місці та їх висвітлення у засобах масової інформації. Було опитано 8500 осіб.

Виявилось, що населення країн СНД добре усвідомлює: домашнє насильство є досить поширеним, але насильством вважають, як правило, грубі, жорстокі форми насильства (фізичне та сексуальне насильство), що завдають шкоди тілу людини. Інші форми насильства (психологічне та економічне) розпізнає лише невелика частина опитаних. На жаль, населення переважно вважає насильство припустимим. Дослідження також показало, що на території СНД, як і в усьому світі, найчастіше від усіх форм насильства страждають жінки.

Ми звикли вважати насильством зґвалтування та побиття. І нам здається, що всі погоджуються, – це насильство. А от коли жінку, дівчину, дитину, а іноді й чоловіка, систематично принижують, їй (йому) погрожують, примушують робити те, що викликає страх, чи це є насильством?

Виявляється, все не так просто. Навіть зґвалтування та побої не всі в нашому суспільстві вважають насильством. За даними Українського Інституту соціальних досліджень лише 27% опитаних жінок вважають насильством брудні лайки, лише 37% – приниження, і, що цікаво, лише 49% – побиття, 56% – зґвалтування. Ще менше чоловіків відносять перераховані дії до насильства, наприклад, лише 45% чоловіків вважають побиття, 50% чоловіків вважають зґвалтування насильством над жінкою (3). Чи не вражаючі дані?

Домашнє насильство чи насильство в сім'ї, як його називають у Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» – це такі дії одного члена сім'ї щодо іншого, які порушують громадянські права та свободи людини, або які призводять до фізичного, психічного чи морального страждання.

На кого спрямоване насильство в сім'ї?

Як правило, суб'єктами та жертвами насильства в сім'ї стають:

- дружина чи чоловік;
- неповнолітні діти;

- батьки чи родичі похилого віку;
- немічні родичі чи інваліди.

Зараз виділяють насильство в сім'ї на гендерній основі. Це насильство однієї людини щодо іншої на підставі її статевої ознаки. Зокрема це може бути насильство чоловіка щодо жінки.

За статистикою 95% потерпілих від домашнього насильства складають жінки, а у 75% випадків домашнього насильства страждають діти. Жорстоке поводження з дітьми – це особливий вид насильства в сім'ї, який, на превеликий жаль, стає все більш поширеним у світі і, зокрема, в Україні.

Багатьом людям здається, що насильство найбільш поширене у сім'ях алкоголіків чи наркоманів, у родинах неосвічених чи бідних людей. Проте світовий досвід дає підстави говорити про таке:

- домашнє насильство має місце в сім'ї незалежно від соціального статусу, релігійних переконань, сексуальної орієнтації чи етнічного походження. Жертвами насильства у сім'ї можуть бути як чоловіки, так і жінки. Однак більшість жорстоких та повторюваних нападів усе ж таки здійснюється чоловіками щодо жінок – їх партнерок;
- порівняно з чоловіками жінки протягом свого життя частіше стають об'єктами насильства, віктимізації, що повторюється (поступово опановують психологію жертви, яка крім образ і нападів нічого не чекає), частіше отримують тілесні пошкодження і потребують медичної допомоги, їм частіше погрожують, і вони частіше відчують страх та занепокоєння у зв'язку з цим;
- у практичному контексті наслідки насильства в сім'ї щодо житла, фінансового стану та виховання дітей для жінок набагато серйозніші, ніж для чоловіків.

Перелік запитань для виконання вправи «Чи це насильство?»

Чи можна вважати насильством, якщо:

- Чоловік не розмовляє з дружиною місяцями чи роками?
- Жінка називає чоловіка кожного дня ні на що не здатним через те, що він недостатньо заробляє?
- Чоловік забороняє жінці працювати, обіцяючи її забезпечувати?
- Жінка пропонує чоловіку взяти на себе певні обов'язки по господарству?
- Чоловік насміхається над віруваннями чи переконаннями жінки?
- Батько ігнорує сина чи дочку, ніколи з ними не розмовляє?
- Батько кожного дня змушує дитину ходити до школи.
- Батько кожного дня змушує дитину займатися музикою всупереч її бажанню?
- Чоловік лише сам купує одяг дружині та регламентує, куди і що вдягати?
- Кожного дня батько називає сина дурнем чи телепнем?
- Батьки забороняють дитині вільно пересуватися, зустрічатися з друзями?
- Батьки на кілька годин ставлять дитину на коліна на гречку?
- Чоловік контролює витрати дружини, вимагає чеки за покупки?
- Чоловік змушує дружину до близькості, не дослухаючись до її заперечень?
- Дружина контролює повідомлення та електронну пошту чоловіка?
- Чоловік обмежує спілкування дружини з її рідними?
- Чоловік заграє до інших жінок у присутності дружини та постійно розповідає про своє спілкування з іншими жінками?
- Жінка не дозволяє чоловіку спілкуватися з колишніми друзями?

Види насильства
(відповідно до Закону України
«Про попередження насильства в сім'ї»)

Фізичне насильство в сім'ї – зумисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності.

Сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до дитини, яка є членом цієї сім'ї.

Психологічне насильство в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдатися або завдається шкода психічному здоров'ю.

Економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я.

Види насильства в сім'ї
(За матеріалами к. псих. н. В. М. Бондаровської)

Психологічне насильство – це:

- ігнорування почуттів особи;
- образа переконань, що мають цінність для особи;
- образа віросповідання, національної, расової та класової приналежності або походження;
- приниження особи;
- знущання над домашніми тваринами або їх знищення на очах особи (часто це жінка або дитина) з метою завдати їй болю;
- переслідування особи (частіше жінки чи дівчини) через уявлені особою протилежної статі сексуальні зв'язки;
- покарання дітей через образу на дружину (чи чоловіка);
- обмеження свободи дій та пересування; погрози спричинити фізичну або економічну шкоду.

Економічне насильство розглядається як:

- вилучення або обмеження коштів;
- контроль надходжень та фінансових витрат.

Мається на увазі не розподіл фінансів сім'ї за взаємною згодою, не взаємний контроль партнерів за обігом коштів у сімейному бюджеті, а контроль, часто жорстокий та принизливий, з боку однієї особи щодо інших членів родини (дружини, дітей, батьків похилого віку).

Міжнародні документи та Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» визначають ще такий вид насильства як *сексуальне насильство*. У Законі визначено, що це посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також інші дії щодо неповнолітнього, які порушують психосексуальний розвиток.

До сексуального насильства можна віднести:

- примус до сексуальних стосунків проти волі;
- примус до хворобливих або садистських статевих зносин;
- применшення значення почуттів партнера в сексуальному плані;
- примус партнера (найчастіше жінки) до спостереження за статевими зносинами, що відбуваються між іншими людьми;
- застосування погрози насильством для примусу партнера (найчастіше жінки) до згоди на сексуальний зв'язок.

Тема 1.2. Міжнародні нормативно-правові акти з попередження насильства щодо жінок та насильства в сім'ї

Мета: засвоїти, що на міжнародному рівні проблема попередження насильства в сім'ї розглядається як складова міжнародного механізму захисту прав людини; розглянути міжнародно-правові поняття насильства щодо жінок та насильства в сім'ї.

Загальна тривалість: 2 академічні години.

План:

1. Інформаційне повідомлення «Огляд міжнародного законодавства» (30 хв.).
2. Вправа «Формулювання міжнародно-правових понять» (30 хв.).
3. Вправа «Насильство в сім'ї як порушення прав людини» (30 хв.).

1. Інформаційне повідомлення «Огляд міжнародного законодавства»

Мета: розглянути зміст основних міжнародних стандартів у сфері попередження насильства щодо жінок і домашнього насильства та їх юридичну силу для України.

Час: 30 хв.

Ресурси: аркуші для фліпчарту із записаною темою заняття, Додаток 1.2.1.

Хід проведення:

Тренер робить інформаційне повідомлення та відповідає на питання учасників тренінгу з урахуванням матеріалів, розміщених у Додатку 1.2.1, які можуть бути використані як роздатковий матеріал.

До уваги тренера!

Тренер наголошує, що не існує якогось одного міжнародного договору, в якому були б зібрані всі положення про попередження та боротьбу з домашнім насильством. Існує експертна група, до якої входять представники всіх 47 держав-членів Ради Європи, і яка наразі обговорює можливість прийняття такої єдиної конвенції. Ця група обговорювала, які положення необхідно буде включити до цієї конвенції щодо зобов'язань держави та прав індивідумів, які зазнають найбільш суттєвого негативного впливу в ситуаціях домашнього насильства.

Міжнародно-правові акти, що згадуються в повідомленні, а також назви міжнародних органів та установ, бажано виписати на аркуші для фліпчарту.

Тренер підкреслює доступність міжнародних механізмів захисту прав людини для громадян України, вказує на ратифікацію Україною Конвенції ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок та Факультативного протоколу до неї, а також Конвенції про права дитини (можна дати під запис дату та номер законів України про ратифікацію цих документів); підкреслює статус декларацій ООН, яких має дотримуватися Україна як держава, що поважає гуманітарні цінності, визнані світовою спільнотою; підкреслює обов'язковість рішень Європейського суду з прав людини, які визнаються джерелом права України. Тренер звертає увагу на пріоритет міжнародного права перед національним законодавством України, який визнаний Конституцією України, Законом України «Про міжнародні договори», а також іншими законодавчими актами України, та вказує на можливість використання положень міжнародних угод, ратифікованих Україною, в практиці правоохоронних органів України, а також під час судового розгляду справ.

2. Вправа «Формулювання міжнародно-правових понять»

Мета: розглянути визначення насильства в сім'ї у міжнародному праві, його форми та коло суб'єктів його вчинення.

Час: 30 хв.

Ресурси: аркуші фліпчарту, маркери, роздаткові матеріали, програма тренінгу, Додаток 1.2.2.

Хід проведення:

На **першому етапі** вправи учасники об'єднуються в 4 групи. Перша та третя групи формулюють поняття насильства щодо жінок та визначають його форми; друга та четверта група – поняття та форми насильства в сім'ї.

Робота триває 10 хв., після чого групи отримують матеріали, які містять вказані визначення з відповідних міжнародно-правових документів (Додаток 1.2.2), порівнюють результати своєї роботи із розданим матеріалом, презентують результати роботи. У цих презентаціях мають бути чітко окреслені міжнародно-правові визначення розглянутих понять.

На **другому етапі** тренер підкреслює, що міжнародно-правові поняття насильства щодо жінок та домашнього насильства мають виступати орієнтирами для законодавства України та практики діяльності органів і установ, що працюють у сфері попередження насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми.

До уваги тренера!

Підсумовуючи, тренер пояснює, що хоч у законодавстві України використовується термін «насильство в сім'ї», міжнародне право оперує поняттям «домашнє насильство» (що є значно ширшим і визначає за основу не місце скоєння насильства, а стосунки між людьми, а тому, наприклад, охоплює і колишнє подружжя та колишніх статевих партнерів тощо).

Отже, насильство, що виникає вдома між особами, які є членами родини або сексуальними партнерами, виступає об'єктом захисту за міжнародним правом.

Тренеру слід наголосити, що коло осіб, які підлягають правову захисту від домашнього насильства, має бути обширний, а не вузьким. Такий підхід дозволить передбачити у законодавстві широкий спектр ситуацій домашнього насильства та захистити жертв жорстокого ставлення чи поводження.

3. Вправа «Насильство в сім'ї як порушення прав людини»

Мета: визначити перелік основних прав людини, порушуваних у результаті вчинення насильства в сім'ї.

Час: 30 хв.

Ресурси: аркуші для фліпчарту, маркери.

Хід проведення:

Тренер звертається до групи з пропозицією визначити перелік прав людини, порушуваних у результаті вчинення насильства в сім'ї. Учасники по черзі називають певні права людини, коментуючи, чому саме ці права порушуються вказаними протиправними діями.

Названі права та свободи людини фіксують на аркуші фліпчарту.

Тренер має підкреслити, що насильство за ознакою статі знижує або зводить нанівець користування з боку особи своїми правами та основними свободами, гарантованими міжнародним правом, та є дискримінацією за ознакою статі, забороненою на міжнародному та національному рівнях.

Тренер має скерувати хід вправи так, щоб у результаті учасники дійшли висновку, що при вчиненні сімейного насильства порушуються такі права та свободи:

- право на життя;
- право не піддаватися тортурам та іншим видам жорстокого, нелюдяного або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання;
- право на рівний захист відповідно до гуманітарних норм у період міжнародних та внутрішніх збройних конфліктів;
- право на свободу та особисту недоторканність;
- право не піддаватися дискримінації в будь-якій формі;
- право на рівний захист відповідно до закону та рівний захист перед судом;
- право на захист якнайкращих інтересів дитини;
- право на рівне становище в сім'ї;
- право на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я;
- право на справедливі та сприятливі умови праці тощо.

Цей перелік не є вичерпним та може бути розширений.

До уваги тренера!

Тренер має забезпечити усвідомлення та внутрішнє сприйняття учасниками того факту, що насильство в сім'ї виступає однією із найбільш небезпечних форм порушення прав людини та не може розглядатися як вторинна, другорядна проблема, що не потребує втручання з боку держави через її «приватний» характер.

Огляд міжнародного законодавства у сфері попередження насильства щодо жінок та насильства в сім'ї

Проблему насильства в сім'ї на міжнародному рівні спочатку розглядали як складник проблеми запобігання насильству щодо жінок, яке, у свою чергу, було визнано порушенням прав жінок та прав людини в цілому.

Історія боротьби з насильством щодо жінок як міжнародної проблеми – це історія злиття двох напрямків правозахисту: прав людини і прав жінок. Результати активності жіночого руху на міжнародному рівні відобразилися у хронології конференцій, у текстах декларацій і конвенцій ООН, резолюцій регіональних міжнародних організацій, інших міжнародних документів останніх десятиліть.

Так, 1976–1985 рр. були проголошені ООН десятиліттям боротьби за права жінок («Декадою ООН для жінок»), основними віхами якого стали три Всесвітні жіночі конференції – у Мехіко (1975 р.), Копенгагені (1980 р.) і Найробі (1985 р.). Паралельно з офіційними сесіями делегатів, що представляли держави, проводилися неформальні зустрічі жінок-представниць недержавних організацій з усього світу. Міжнародний жіночий рух об'єднався навколо проблеми насильства щодо жінок, усвідомивши, що ця проблема має універсальний характер і є спільною для жінок з усіх регіонів.

Тривалий час на міжнародному рівні порушення прав людини розглядали переважно у публічній сфері, тобто міжнародна боротьба за права людини була спрямована на припинення порушення прав індивіда з боку держави (незаконні дії державних органів, антидемократичні політичні режими тощо).

Останніми десятиріччями центр уваги перемістився на проблему порушення прав людини також і в приватній сфері, відповідно, до порядку денного було внесено проблему насильства щодо жінок у приватному житті.

До 90-х років минулого століття уряди більшості країн світу визнали домашнє насильство як серйозну соціальну проблему і почали шукати шляхи її розв'язання. Ці пошуки знайшли відбиток у низці міжнародних документів ООН, що дають визначення терміна «насильство стосовно жінок» і передбачають міжнародні механізми боротьби з насильством щодо жінок та домашнім насильством.

Зупинимося коротко на кожному з них:

1. 18 грудня 1979 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла *Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок (Жіночу Конвенцію)* – універсальний комплексний документ у галузі захисту та забезпечення прав жінок, учасницями якого на сьогодні є понад 170 держав. На момент прийняття Жіночої конвенції проблема боротьби з насильством щодо жінок не була визнана невід'ємним складником захисту прав жінок, тому вона не містить положень щодо насильства стосовно жінок і його форм (згвалтування, домашнього насильства, сексуального насильства, каліцтва жіночих статевих органів тощо). Однак Конвенція є «відкритим» документом, тобто передбачає можливість застосування її положень також і до тих форм дискримінації, що безпосередньо не передбачені її текстом.

Конкретизація положень Конвенції, подальше розкриття форм і сфер дискримінації щодо жінок є компетенцією Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок (КЛДЖ) – експертного органу ООН, створеного з метою моніторингу виконання державами-учасницями положень Конвенції.

КЛДЖ прийшов до висновку, що насильство стосовно жінок є формою дискримінації, і включив його до кола питань Жіночої Конвенції. Необхідності викорінення будь-яких видів насильства щодо жінок, включаючи сексуальне насильство, знущання в сім'ї, сексуальні домагання на роботі, присвячена Загальна рекомендація № 12 КЛДЖ. Припиненню традиційної практики, що завдає шкоди жіночому здоров'ю, присвячена Загальна рекомендація № 14 КЛДЖ. Нарешті, першим міжнародним документом, що однозначно визнав насильство щодо жінок дискримінацією за ознакою статі та порушенням гарантованих

на міжнародному рівні прав людини, стала Загальна рекомендація № 19 КЛДЖ, прийнята на 11-й сесії КЛДЖ в 1992 р.

У цьому документі вперше наведено визначення насильства щодо жінок: «Насильство за ознакою статі – це насильство щодо жінок, яке означає будь-який акт насильства, здійснений на підставі статевої ознаки, що заподіює або може заподіяти фізичну, статево або психічну шкоду або страждання, а також погрози вчинення таких актів, примус або довільне позбавлення волі, як у суспільному, так і в особистому житті».

Таким чином, Жіноча Конвенція є важливим інструментом у боротьбі з насильством щодо жінок.

2. У 1993 р. Всесвітня конференція з прав людини у Відні відкрито визнала наявність цілого ряду порушень прав людини, заснованих на статевій ознаці, у тому числі насильства щодо жінок, результатом чого стало прийняття Генеральною асамблеєю ООН *Декларації про викорінення насильства щодо жінок*. Від держав вимагалось визнати права жінок як права людини та всебічно їх захищати. Декларація визначає насильство стосовно жінок як «будь-який акт насильства, вчинений на підставі статевої ознаки, що заподіює або може заподіяти фізичну, сексуальну або психічну шкоду або страждання жінкам, а також погрози вчинення таких актів, примус або довільне позбавлення волі, незалежно від того, чи відбуваються ці дії в публічному або в приватному житті».

Згідно з Декларацією, дії, що можна кваліфікувати як насильство щодо жінок, можна згрупувати у три категорії:

- 1) насильство в сім'ї або «домашнє насильство» (саме такий термін вживають у міжнародному праві);
- 2) насильство на робочому місці й у громадських місцях, тобто у суспільстві;
- 3) насильство з боку або за потурання органів державної влади.

3. У 1995 році на Четвертій міжнародній конференції ООН щодо становища жінок, проблема викорінення насильства стосовно жінок була внесена до кола принципово важливих напрямків та увійшла до підсумкового документу Конференції – *Пекінської декларації та Платформи дій*, що була визнана майже двомастами державами-членами ООН, зокрема Україною.

4. Важливим кроком на шляху вдосконалення міжнародних механізмів боротьби з насильством щодо жінок було запровадження посади Спеціального доповідача з питань насильства щодо жінок, який діє в рамках так званих спеціальних процедур ООН. Ця посада була заснована Резолюцією Комісії ООН з прав людини «З питань включення прав жінок у механізми Організації Об'єднаних Націй з прав людини і викорінення насильства стосовно жінок» (56-те засідання, 4 березня 1994 р.).

Спеціальний доповідач має такі повноваження, що прямо передбачено в зазначеній Резолюції:

- а) збирати інформацію про насильство стосовно жінок, про його причини і наслідки з різних джерел, таких як держави, органи, створені відповідно до конкретних договорів, спеціалізовані заклади, міжурядові та недержавні організації, й ефективно реагувати на цю інформацію;
- б) рекомендувати заходи національного, регіонального й міжнародного рівня з ліквідації насильства стосовно жінок та його причин, заходи щодо усунення наслідків;
- в) співпрацювати з іншими спеціальними доповідачами, спеціальними представниками, робочими групами й незалежними експертами Комісії ООН з прав людини.

Доповідача призначає Голова Комісії ООН з прав людини після консультацій з іншими членами Комісії. У Резолюції зазначається, що Спеціальним доповідачем повинна бути людина з визнаною міжнародною репутацією та досвідом роботи в галузі прав жінок. Усі уряди повинні співпрацювати зі Спеціальним доповідачем і надавати йому допомогу у виконанні покладених на нього завдань і обов'язків та всю необхідну інформацію. Генеральний секретар ООН надає Спеціальному доповідачу всю необхідну допомогу, а той, у свою чергу, має представляти щорічні доповіді Комісії ООН з прав людини.

2 лютого 1996 р. Спеціальний доповідач з питань насильства стосовно жінок Радхіка Коомарасвами (Коломбо, Шри-Ланка, директор Міжнародного центру етнічних досліджень) запропонувала «*Модельний закон про домашнє насильство*», який схвалила Комісія ООН з прав людини та рекомендувала зацікавленим сторонам як рамковий при розробці національного законодавства.

5. Найважливішим етапом на шляху визнання насильства щодо жінок порушенням основних прав людини стало віднесення найбільш тяжких форм насильства за ознакою статі до компетенції Міжнародного кримінального суду.

Створенню Міжнародного кримінального суду передували 4 міжнародні трибунали: Нюрнберзький, Токійський, Югославський і Руандійський. У процесі роботи Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії [ICTY – 1994] та Руанди [ICTR – 1995] слідчі отримали спеціальні повноваження підтримувати обвинувачення у справах про масові зґвалтування в період військових дій як за злочини проти людяності, що поклало початок визнанню насильницьких злочинів проти жінок як військових злочинів і злочинів проти людяності. Захист прав жінок у ході цього трибуналу перетворився на кампанію з підтримки Міжнародного кримінального суду. 15 червня–7 липня 1998 р. в Римі (Італія) відбулася Дипломатична конференція повноважних представників під егідою Організації Об'єднаних Націй із заснування Міжнародного кримінального суду. Римський статут Міжнародного кримінального суду набув чинності після отримання 60-ї ратифікаційної грамоти 1 липня 2002 р. Станом на 1 лютого 2003 р. Статут підписало 139 держав та ратифікувало 88 держав.

Відповідно до ст. 1 Римського статуту Міжнародний кримінальний суд є постійним органом, уповноваженим здійснювати юрисдикцію щодо осіб, відповідальних за особливо тяжкі злочини, що викликають занепокоєність міжнародної спільноти, зазначені в цьому Статуті, і доповнює національні системи кримінального правосуддя. Компетенція Суду обмежується злочинами проти людяності, військовими злочинами, геноцидом та агресією. Міжнародний кримінальний суд діє незалежно від «будь-яких політичних сил, його повноваження вести розслідування не залежать від згоди на це держав» (у випадку ратифікації Статуту Міжнародного кримінального суду). Суд вступає у справу тільки тоді, коли національні суди не бажають або не здатні проводити розслідування чи порушити кримінальне переслідування належним чином.

У ст. 7 Римського статуту зазначено, що до злочинів проти людяності належать, зокрема, зґвалтування, наведення в сексуальне рабство, змушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-які інші форми сексуального насильства відповідної тяжкості, а також переслідування будь-якої групи, яку можна ідентифікувати, або спільноти з політичних, расових, національних, етнічних, культурних, релігійних, гендерних (у контексті суспільства стосується обох статей, чоловічої та жіночої) або інших мотивів, що визнані неприпустимими відповідно до міжнародного права, у зв'язку з будь-якими діяннями, зазначеними в цьому пункті, або будь-якими злочинами, що підпадають під юрисдикцію Суду.

6. Досить активно розвивається співробітництво держав у сфері боротьби з насильством щодо жінок і на регіональному рівні. Так, у рамках Ради Європи захист прав жінок, що постраждали в результаті насильства, можливий через Європейський суд з прав людини за умови дотримання підстав та процедури подання індивідуальних скарг. Крім того, істотним кроком на шляху запобігання насильству щодо жінок у рамках Ради Європи стало прийняття 30 квітня 2002 р. Комітетом міністрів Ради Європи Рекомендації Rec (2002)5 про захист жінок від насильства.

Низку положень Статуту Міжнародного кримінального суду Конституційний Суд України визнав неконституційними, отже, Римський статут не ратифікувала Верховна Рада України.

7. Принципову роль у боротьбі з жорстоким поведінням з дітьми та протидії насильству щодо дітей в сімейному середовищі відіграє *Конвенція ООН про права дитини*, яка проголошує «право на рівень життя, достатній для забезпечення розвитку дитини, ліквідацію насильства й ліквідацію сексуальної й економічної експлуатації дітей».

Формулювання міжнародно-правових понять

«Поняття насильства щодо жінок та його форми»

«Насильство за ознакою статі, а саме: насильство, спрямоване на жінку тільки тому, що вона жінка, або насильство, жертвами якого є переважно жінки. Воно включає дії, що заподіюють фізичну, психічну, сексуальну шкоду або страждання, а також загрозу застосування таких дій, примушення або позбавлення волі».

Загальна рекомендація № 19 Комітету ООН щодо ліквідації дискримінації стосовно жінок

«Насильство щодо жінок – це будь-який акт насильства, скоєний на підставі ознаки статі, що заподіяв або може заподіяти фізичну, психологічну шкоду, шкоду сексуальному здоров'ю або страждання жінкам, а також загрозу здійснення таких актів, примушення або самовільне позбавлення волі, чи то в суспільному, чи то в особистому житті».

Насильство щодо жінок охоплює такі випадки, але не обмежується ними:

- 1) фізичне, сексуальне та психологічне насильство в сім'ї, зокрема:
  - а) нанесення побоїв;
  - б) сексуальне примушення стосовно дівчаток у сім'ї;
  - в) насильство, пов'язане з посагом;
  - г) зґвалтування дружини чоловіком;
  - г) пошкодження жіночих статевих органів та інші традиційні види практики, що заподіюють шкоду жінкам;
  - д) позашлюбне насильство;
  - е) насильство, пов'язане з експлуатацією;
- 2) фізичне, сексуальне та психологічне насильство в суспільстві в цілому, зокрема:
  - а) зґвалтування;
  - б) сексуальне примушення;
  - в) сексуальні домагання і залякування на роботі, в навчальних закладах та в інших місцях;
  - г) торгівля жінками;
  - д) примушення до проституції;

3) фізичне, сексуальне і психологічне насильство з боку або за потурання держави, хоч де б воно не було вчинене (наприклад, у в'язниці)».

Статті 1, 2 Декларації ООН про викорінення насильства щодо жінок (Резолюція Генеральної Асамблеї від 20.12.93 № 48–104)

«Поняття домашнього насильства та його форми»

«Домашнє насильство» включає в себе умисні дії насильницького характеру з боку інтимного партнера і інших членів сім'ї, незалежно від місця, де насильство відбувається, і в якій формі.

Визначення з рекомендацій ООН та Ради Європи

«Насильство в сім'ї охоплює фізичне, сексуальне та психологічне насильство, зокрема:

- а) нанесення побоїв;
- б) сексуальне примушення стосовно дівчаток у сім'ї;
- в) насильство, пов'язане з посагом;
- г) зґвалтування дружини чоловіком;

- г) пошкодження жіночих статевих органів та інші традиційні види практики, що заподіюють шкоду жінкам;
- д) позашлюбне насильство;
- е) насильство, пов'язане з експлуатацією»

Стаття 2 Декларації ООН про викорінення насильства щодо жінок (Резолюція Генеральної Асамблеї від 20.12.93 № 48–104)

«Насильницькі дії в сім'ї – всі насильницькі дії фізичного, психологічного та сексуального характеру стосовно жінок, що скоєні на підставі статевої ознаки особою чи особами, які пов'язані з ними сімейними або близькими стосунками, від словесних образ та погроз до тяжкого фізичного побиття, викрадення, погрози ушкодженнями, залякування, приниження, переслідування, словесні образи, насильницьке або незаконне вторгнення у житло, підпал, знищення власності, сексуальне насильство, зґвалтування у шлюбі, насильство, пов'язане з посагом або викупом нареченої, ушкодження статевих органів, насильство, пов'язане з експлуатацією через проституцію, насильство щодо хатніх робітниць, а також спроби здійснити вищезазначені акти, мають розглядатися як «насильство в сім'ї».

«Держави не можуть припустити, щоб релігійні або культурні звичаї перешкоджали будь-якій жінці в отриманні повного захисту в межах даного закону».

Модельний закон про домашнє насильство, схвалений Комісією ООН з прав людини 2 лютого 1994 р. та рекомендований зацікавленим сторонам як рамковий при розробці національного законодавства.

Тема 1.3. Державна політика у сфері попередження насильства в сім'ї

Мета: надати загальні відомості щодо засад законодавства України у сфері попередження насильства в сім'ї.

Загальна тривалість: 4 академічні години.

План:

1. Інформаційне повідомлення «Основи законодавства України у сфері попередження насильства в сім'ї» (25 хв.).
2. Вправа «Коло суб'єктів вчинення сімейного насильства» (30 хв.).
3. Інформаційне повідомлення «Спеціальні заходи з попередження насильства в сім'ї за законодавством України» (25 хв.).
4. Дискусія, інформаційне повідомлення «Особливості практики реалізації спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї» (20 хв.).
5. Вправа «Юридична відповідальність за вчинення дій, що становлять насильство в сім'ї» (1 год. 20 хв.).

1. Інформаційне повідомлення «Основи законодавства України у сфері попередження насильства в сім'ї»

Мета: надати учасникам тренінгу узагальнену та систематизовану інформацію про основні засади державної політики у сфері попередження насильства в сім'ї, ступінь її відповідності розглянутим міжнародним стандартам; визначити основні нормативно-правові акти України у сфері попередження насильства в сім'ї.

Час: 25 хв.

Ресурси: аркуші для фліпчарту, маркери, Додаток 1.3.1.

Хід проведення:

Тренер робить інформаційне повідомлення за вказаною темою, використовуючи матеріали, подані у Додатку 1.3.1.

До уваги тренера!

Тренер має звернути увагу на те, що в цілому державна політика у сфері попередження насильства в сім'ї відповідає міжнародним стандартам та спрямована на подолання усталених стереотипів у цій сфері, проте національне законодавство України з цих питань охоплює чимало нормативно-правових актів, які нерідко суперечать один одному. Передусім це стосується повноважень органів та установ, які входять до системи попередження сімейного насильства та жорстокого поводження з дітьми, процедури їх звітності, послідовності вживання заходів з попередження насильства в сім'ї та насильства щодо дитини, а також заходів юридичної відповідальності тощо. Основні законодавчі колізії та прогалини у цій сфері, а також шляхи їх подолання не залишаться поза увагою учасників, а стануть предметом ретельного обговорення під час тренінгу.

2. Вправа «Коло суб'єктів вчинення сімейного насильства»¹

Мета: визначити коло осіб, на яких поширюється законодавство України про попередження насильства.

Час: 30 хв.

Ресурси: аркуші фліпчарту, маркери, Додаток 1.3.2.

¹ Ефективне запобігання та реагування на випадки насильства в сім'ї: методичний посібник для тренерів з проведення тренінгів для дільничних інспекторів міліції /авт. Кочемировська О., Стрейсяну Д., Христова Г. /за заг. ред. Павлиш С., Христової Г. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2010. – 364 с.

Хід проведення:

Тренер, використовуючи метод «мозкового штурму», просить учасників по черзі називати осіб, на яких поширюється дія законодавства про попередження насильства в сім'ї, тобто тих, які охоплюються поняттям «член сім'ї», та записує їх на аркуші фліпчарту.

Після того, як усі бажаючі висловили свою думку про осіб, які вважаються «членами сім'ї», і перелік таких осіб складений, тренер робить інформаційне повідомлення (Додаток 1.3.2) щодо кола суб'єктів вчинення насильства в сім'ї за національним законодавством України та його відповідності міжнародним стандартам у галузі протидії домашньому насильству.

Питання для обговорення:

- Чи виникали у Вашій практиці труднощі щодо визначення належності осіб, які вчинили насильство, до «членів сім'ї», і застосування до них законодавства щодо попередження сімейного насильства?
- Чи потребує перелік членів сім'ї за законодавством України про попередження сімейного насильства вдосконалення та яким чином?

До уваги тренера!

Тренер має звернути увагу учасників на те, що питання про коло суб'єктів вчинення сімейного насильства має принципове значення при вирішенні справ щодо вчинення насильства в сім'ї, оскільки у разі, якщо особи не вважаються за законодавством «членами сім'ї», при вчиненні насильства між ними не може застосовуватися механізм протидії насильству в сім'ї та спеціальні заходи з попередження насильства в сім'ї. Також слід підкреслити, що коло осіб, на яких поширюється дія законодавства про попередження насильства в сім'ї, є вузьким, ніж вимагають міжнародні стандарти. Це значно ускладнює механізм протидії насильству між колишнім подружжям, колишніми співмешканцями, між батьками та дорослими дітьми, що проживають окремо, та низкою інших категорій осіб.

3. Інформаційне повідомлення «Спеціальні заходи з попередження насильства в сім'ї за законодавством України»

Мета: надати учасникам тренінгу узагальнену та систематизовану інформацію про передбачені законодавством України спеціальні заходи з попередження насильства в сім'ї та послідовність їх застосування.

Час: 25 хв.

Ресурси: мультимедійна презентація, аркуші фліпчарту, маркери, Додаток 1.3.3.

Хід проведення:

Тренер просить учасників назвати передбачені законодавством спеціальні заходи з попередження насильства в сім'ї та записує їх на аркуші фліпчарту.

На наступному етапі тренер робить інформаційне повідомлення про спеціальні заходи з попередження насильства в сім'ї за законодавством України, їх перелік, особливості та порядок їх винесення, використовуючи матеріали Додатку 1.3.3 (для підвищення ефективності викладу матеріалу доцільним є використання мультимедійної презентації).

До уваги тренера!

Бажано також навести статистичні дані щодо вживання спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї та звернути увагу учасників, що ці показники істотно відмінні в різних регіонах країни.

4. Дискусія, інформаційне повідомлення «Особливості практики реалізації спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї»²

Мета: організувати обмін досвідом учасників у сфері реалізації спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї, визначити основні проблеми їх реалізації, окреслити законодавчі колізії та прогалини у законодавстві, спільно відшукати шляхи їх подолання.

Час: 20 хв.

Ресурси: Додаток 1.3.4.

Хід проведення:

На першому етапі вправи тренер організовує дискусію, яка передбачає обмін практичним досвідом учасників у сфері реалізації спеціальних заходів щодо попередження сімейного насильства. Тренер намагається залучити до дискусії всіх учасників, він адресує питання всій групі, якщо деякі учасники ухиляються від обговорення та обміну досвідом, тренер може адресувати їм питання персонально.

Питання для обговорення:

- Які спеціальні заходи щодо попередження насильства в сім'ї найчастіше використовуються на практиці?
- Протягом якого терміну особа вважається такою, щодо якої винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї? Яким чином Ви відраховуєте термін дії офіційного попередження?
- Як реагують особи на винесення щодо них офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї?
- Наведіть приклади ситуацій, у яких особам було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї (питання доцільне, якщо у групі є працівники органів внутрішніх справ)?
- У яких випадках та за якою процедурою здійснюється узяття на профілактичний облік і зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, що здійснили сімейне насильство (запитання доцільне, якщо у групі є працівники органів внутрішніх справ)?
- Які наслідки узяття на профілактичний облік членів сім'ї, що вчинили сімейне насильство?
- Який термін перебування особи на профілактичному обліку членів сім'ї, що вчинили сімейне насильство?
- У яких випадках виносяться на практиці захисні приписи? Які проблеми під час винесення захисних приписів?
- Які передбачені законодавством заходи переважно визначаються в захисному приписі?
- Як особи реагують на винесення захисних приписів?
- Яким чином здійснюється контроль за дотриманням вимог захисного припису особою, щодо якої його винесено?
- Назвіть види спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї? Які з них є найбільш ефективними?
- Чи вважаєте Ви запровадження корекційних програм ефективним заходом попередження насильства в сім'ї? Опишіть досвід впровадження корекційних програм у вашому регіоні або кроки, що здійснюються у цьому напрямі.
- У яких випадках вживаються спеціальні заходи з попередження насильства в сім'ї, а в яких – застосовується ст. 173-2 КпАП України? Як вони співвідносяться? Чи можуть вони застосовуватися паралельно?
- Які Ваші пропозиції щодо вдосконалення системи спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї?
- Що, на Вашу думку, більш доцільно: посилити профілактичний вплив на осіб, що вчинили насильство в сім'ї, або обтяжити заходи юридичної відповідальності?

² Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / Авт.: Брижик В.О., Журавель Т.В., Кочеміровська О.О., Нікітіна О.М., Христова Г.О. / За заг. ред. Журавель Т.В., Христової Г.О. – К.: ТОВ «К.І.С.», 2010. – 238 с.

На **другому етапі** вправи, завершивши обговорення, тренер, застосовуючи також інформацію, отриману під час дискусії, надає групі інформаційне повідомлення щодо ряду колізій у правовому регулюванні спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї, використовуючи матеріали Додатку 1.3.4.

До уваги тренера!

Тренер з переліку питань може обрати найбільш доцільні з огляду на склад групи та досвід учасників. Обговорення буде вдалим, якщо у групі будуть представники органів внутрішніх справ.

Слід також звернути увагу на неоднозначну практику реалізації спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї, особливо у частині їх спільного застосування зі ст. 173-2 КУпАП. Слід підкреслити хибність практики незастосування в окремих регіонах України захисних приписів, невикористання їх профілактичного потенціалу. Необхідно підкреслити доцільність якнайшвидшого впровадження корекційних програм в усіх регіонах України. Доречно завершити тим, що такі тренінги дозволяють узгодити та уніфікувати практику реалізації спеціальних заходів з попередження сімейного насильства.

5. Вправа «Юридична відповідальність за вчинення дій, що становлять насильство в сім'ї»

Мета: визначити особливості притягнення до кримінальної, адміністративної та цивільно-правової відповідальності осіб, що вчинили насильство в сім'ї, а також застосування до них негативних наслідків, передбачених сімейним правом.

Час: 1 год. 20 хв.

Ресурси: аркуші фліпчарту, маркери, тексти кодексів України: Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Цивільний кодекс України, Сімейний кодекс України; Додаток 1.3.5.

Хід проведення:

Тренер об'єднує учасників у в чотири малі групи та забезпечує кожну з груп аркушами фліпчарту, маркерами та текстами вказаних кодексів України (бажано – за кількістю членів групи).

Тренер уточнює групам завдання, а саме:

Група 1 отримує для опрацювання ***Кримінальний кодекс України***, відшукує статті кодексу, що передбачають відповідальність за діяння, які становлять різні форми та прояви насильства в сім'ї, визначає види покарань за такі злочини. Тренер просить групу розподілити статті Кримінального кодексу України за відповідними формами сімейного насильства: *фізичне, сексуальне, економічне, психологічне*.

Якщо у тренінгу бере участь достатня кількість осіб, то першу групу можна поділити на дві, одну з яких попросили визначати особливості кримінальної відповідальності за діяння, які вчиняються внаслідок фізичного та психологічного насильства в сім'ї, другу – особливості кримінальної відповідальності за діяння, які вчиняються внаслідок сексуального та економічного насильства проти членів сім'ї.

Група 2 отримує для опрацювання ***Кодекс України про адміністративні правопорушення***, відшукує статті Кодексу України про адміністративні правопорушення, які передбачають відповідальність за насильство в сім'ї, різні його форми та прояви, визначає види стягнень за такі правопорушення.

Тренер звертається до цієї групи з проханням визначити особливості *процедури розгляду справи про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 173-2 «Вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми» Кодексу України про адміністративні правопорушення*, підкреслює, що це завдання має особливе практичне значення.

Група 3 отримує для опрацювання ***Цивільний кодекс України***, визначає, які норми Цивільного кодексу України порушуються при вчиненні насильства в сім'ї та насильства щодо дитини, визначає статті Цивільного кодексу України, які передбачають відповідальність за такі дії та види цивільно-правової відповідальності.

Група 4 отримує для опрацювання *Сімейний кодекс України*, визначає, які норми Сімейного кодексу України порушуються при вчиненні насильства в сім'ї, передусім – насильства щодо дитини, визначає статті Сімейного кодексу України, які передбачають негативні наслідки таких дій та їх різновиди.

Робота групи з кодексами триває 30 хв., на презентацію результатів роботи та обговорення (з урахуванням коментарів тренера) кожній групі відводиться по 10 хв.

Тренер коментує доповіді груп, використовуючи матеріал, викладений у Додатку 1.3.5, який потім роздає всім учасникам.

До уваги тренера!

Тренер підкреслює, що проблема насильства в сім'ї в усіх його формах та проявах має міжгалузевий характер та охоплює всі сфери суспільного життя. Вчинення таких протиправних дій тягне за собою порушення норм усіх основних галузей законодавства та передбачає не лише адміністративну (як нерідко помилково стверджують), але й кримінальну та цивільно-правову відповідальність, а також негативні наслідки за сімейним правом, зокрема позбавлення батьківських прав або відібрання дитини без позбавлення батьківських прав.

Тренер має особливо наголосити на помилковості поширеного в суспільстві твердження про те, що в Україні «поки що на рівні законодавства не визначений кримінальний характер випадків насильства в сім'ї». Тренер має пояснити, що в Кримінальному кодексі України справді відсутня спеціальна стаття, що передбачає кримінальну відповідальність за вчинення саме насильства в сім'ї, проте у разі вчинення сімейного насильства настає відповідальність за той злочин, який був при цьому скоєний. Далі слід обговорити з учасниками доцільність доповнення Кримінального кодексу України окремим складом злочину «насильство в сім'ї», який виступатиме спеціальною нормою щодо статей кримінального кодексу, які визначають кримінальну відповідальність за заподіяння смерті, тілесних ушкоджень різної міри тяжкості чи вчинення інших злочинних дій проти тілесної недоторканості, честі та гідності особи.

Тренер зазначає, що виконання цієї вправи вимагає певних навичок роботи з нормативними матеріалами та базової юридичної підготовки, якими, напевно ж, володіють дільничні інспектори міліції, навіть ті з них, хто не має юридичної освіти. У будь-якому випадку учасники можуть звертатися до тренера за допомогою під час виконання вправи.

Основні напрями державної політики у сфері попередження насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми

Розуміючи, що подолання насильства щодо жінок, дітей та насильства в сім'ї виступає передумовою стабільного розвитку українського суспільства на засадах демократії та поваги до прав людини, а також виконуючи взяті на себе міжнародні зобов'язання, Україна вживає законодавчих, адміністративних, інформаційних та інших заходів, спрямованих на протидію такому насильству. У 2001 році Україна ухвалила перший у країнах Центральної і Східної Європи та СНД спеціальний законодавчий акт у сфері боротьби з насильством в сім'ї – Закон України «Про попередження насильства в сім'ї».

Вищеназваний Закон визначає правові й організаційні основи попередження насильства в сім'ї, органи та установи, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї. Закон набув чинності 19 березня 2002 р., тобто через три місяці з моменту його офіційного опублікування. На сьогодні цей закон діє зі змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» від 25 вересня 2008 р. №599-VI, який набув чинності 1 січня 2009 р.

Основні напрями державної політики у сфері попередження насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми відтворено у Постанові Верховної Ради України «Про рекомендації парламентських слухань «Сучасний стан та актуальні завдання у сфері попередження гендерного насильства» від 22 березня 2007 р., а також Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року» від 27 грудня 2006 р., де окремими пунктами визначаються заходи, спрямовані на подолання насильства щодо жінок та чоловіків (п.п. 32–34 Постанови тощо).

Детальніше процедурні моменти застосування заходів з попередження насильства в сім'ї врегульовані на підзаконному рівні, зокрема:

- Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу» від 26 квітня 2003 р. № 616;
- Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» від 07 вересня 2009 р. № 3131/386;
- Наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження заходів щодо виконання Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та Примірного положення про центр медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї» від 23 січня 2004 р. № 38 та ін.

Водночас законодавство України, предметом регулювання якого є попередження насильства в сім'ї та ліквідація його негативних наслідків, не обмежується зазначеними вище законодавчими актами. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» закріплює заходи превентивного характеру, які застосовуються з метою попередження фактів насильства в майбутньому. Тому у випадку, коли дії щодо насильства в сім'ї становлять собою злочин чи інше правопорушення, стосовно особи, винної в його скоєнні, повинні застосовуватися заходи юридичної відповідальності, передбачені законодавством України.

Законодавство України містить тільки одну спеціальну норму, що закріплює адміністративну відповідальність за насильство в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми. Названі дії кваліфікуються за статтею 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Коло осіб, на яких поширюється дія законодавства України про попередження насильства в сім'ї

Закон називає суб'єктами вчинення насильства в сім'ї членів сім'ї. Визначення цього поняття в контексті дії законодавства України щодо протидії сімейному насильству виступало предметом багатьох дискусій, край яким було покладено Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» від 25.09.2008, згідно з яким Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (ст. 1) був доповнений законодавчою дефініцією «члени сім'ї».

Згідно зі ст. 1 Закону, **члени сім'ї** – особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання.

Таке визначення кореспондує поняттю сім'ї, що міститься у ст. 3 Сімейного кодексу України від 10.01.2002 №2947-111, який набув чинності одночасно з набранням чинності Цивільним кодексом України, тобто 01.01.2004. Згідно з Сімейним кодексом **сім'я** є первинним та основним осередком суспільства. Її складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом, і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.

Виходячи з наведеної дефініції, можна зробити висновок, що суб'єктами вчинення насильства в сім'ї залежно від ступеня споріднення жертви та кривдника можуть виступати:

- а) один з подружжя (жінка або чоловік) (у разі вчинення насильства щодо іншого з подружжя);
- б) батьки (мати, батько) (у разі вчинення насильства стосовно дитини (дітей));
- в) брати й сестри;
- г) дід (баба) (у разі вчинення насильства стосовно онуків (онука));
- д) вітчим (мачуха) (у разі вчинення насильства щодо пасинка (падчерки));
- е) усиновитель та всиновлена особа;
- є) опікун або піклувальник та особи, які перебувають під опікою чи піклуванням (у разі вчинення насильства в сім'ї стосовно осіб, які перебувають під опікою чи піклуванням);
- ж) особи, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, тобто насильство в сім'ї може вчинятися особою, яка перебуває у фактичних шлюбних стосунках (жінкою або чоловіком) (у разі вчинення сімейного насильства щодо особи, з якою кривдник перебуває у фактичних шлюбних стосунках);
- з) інші родичі прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання.

Основні проблеми:

При визначенні на законодавчому рівні суб'єктів вчинення насильства в сім'ї залежно від ступеня споріднення жертви та кривдника слід виділити такі проблеми:

1. Законодавча дефініція поняття «члени сім'ї» припускає подвійне тлумачення щодо проблеми, чи охоплюються цим поняттям вказане у визначенні коло осіб лише за умови їх спільного проживання.

Або ж вимога щодо спільного проживання поширюється лише на: а) осіб, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; б) родичів прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання.

При застосуванні системного методу тлумачення стає очевидним, що ознака спільного проживання суб'єктів вчинення насильства в сім'ї та жертв сімейного насильства стосується усіх випадків сімейного насильства, оскільки, як зазначалося, за Сімейним кодексом України сім'ю «складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки».

Проте Модельне законодавство ООН стосовно домашнього насильства, визначаючи «коло відносин, що підлягають регулюванню», зазначає, що «до сфери дії законодавства щодо попередження насильства в сім'ї входять такі категорії відносин: дружини, партнери, які спільно проживають, колишні дружини або партнери, співмешканці, у тому числі ті з них, хто не проживає в одному помешканні, родичка (включаючи, але не обмежуючись, сестрами, дочками, матерями), домашня робітниця та члени їхніх сімей».

Таким чином, міжнародні стандарти протидії насильству в сім'ї вимагають поширення сфери дії законодавства у цій сфері на подружжя, дітей і батьків, опікунів і піклувальників та інших членів сім'ї, які проживають окремо.

Отже, враховуючи, що Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» не містить прямого посилання на визначення сім'ї у Сімейному кодексі України, вважаємо, що для цілей цього закону законодавча дефініція «член сім'ї» в частині вимоги щодо спільного проживання має тлумачитися буквально, тобто ця вимога має поширюватися лише на:

- а) осіб, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою;
- б) родичів прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання. Щодо інших членів сім'ї ця вимога не є обов'язковою.

2. За законодавством України у випадках вчинення актів насильства по відношенню одне до одного між колишнім подружжям, якщо вони розлучені, але проживають в одному помешканні, або іншими колишніми членами сім'ї, що залишаються проживати спільно, на них не поширюється законодавство про попередження насильства в сім'ї.

При цьому вчинення актів насильства з боку розлучених батька чи матері стосовно їх спільної дитини (дітей), або всиновлених дітей іншого члена колишнього подружжя має кваліфікуватися як діяння, що становлять насильство в сім'ї.

Відповідно до стандартів ООН щодо кола осіб, на яких поширюється законодавство щодо запобігання насильству в сім'ї, ним мають охоплюватися також колишнє подружжя або колишні співмешканці, а також колишні члени сім'ї (наприклад, колишні зять та теща, невістка та свекруха) за умови спільного проживання останніх.

Спеціальні заходи з попередження насильства в сім'ї за законодавством України

Розділ III Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» передбачає систему *спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї*, які належать до запобіжних заходів. Вони виступають формою реагування з боку держави на вчинення особою актів сімейного насильства з метою індивідуальної профілактики насильницької поведінки та запобігання вчиненню сімейного насильства в особливо тяжких формах.

Спеціальні заходи з попередження насильства в сім'ї не є видами юридичної відповідальності.

Система спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї

До *спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї*, передбачених Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» зі змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» від 25.09.08 р., належать:

- *офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї (ст. 10 Закону);*
- *узяття на профілактичний облік і зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, що здійснили сімейне насильство (ст. 12 Закону);*
- *обов'язок пройти корекційну програму (ч. 3 ст. 10 Закону);*
- *захисний припис (ст. 13 Закону).*

Розділом III Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» передбачено також можливість стягнення коштів на утримання жертв насильства в сім'ї у спеціалізованих установах (ст. 14 Закону). Рішення про стягнення з осіб, які вчинили насильство в сім'ї, коштів на відшкодування витрат на утримання жертв насильства у спеціалізованих установах приймається судом в установленому законом порядку за позовом адміністрації спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї.

Як позитивний наслідок внесення вказаних законодавчих змін слід розглядати вилучення з Закону такого спеціального заходу попередження насильства в сім'ї, як *офіційне попередження про неприпустимість віктимної поведінки*, а також положень, які стосувалися наслідків його винесення. Незважаючи на позитивний потенціал віктимологічної профілактики в інших країнах світу, на практиці впровадження інституту віктимної поведінки у законодавстві України лише посилює усталені гендерні стереотипи щодо наявності певного ступеня провини самої жертви у разі вчинення над нею сімейного насильства. Крім того, що інститут віктимної поведінки потенційної жертви насильства не був сприйнятий українською громадою, він містив чималу кількість колізій у його законодавчому врегулюванні та суперечностей щодо застосування, які були усунені внаслідок вилучення його із законодавчого простору.

Здійсненню спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї присвячений Розділ III нещодавно ухваленого **Наказу Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» від 07.09.2009 № 3131/386 (далі – Інструкція).**

Необхідно констатувати, що положення цього розділу Інструкції в цілому відбивають положення Розділу III Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та містять лише *окремі уточнюючі положення, які спрямовані на створення механізму реалізації спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї*. Зміст цього розділу Інструкції звужено порівняно з аналогічним розділом, присвяченим здійсненню спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї, що містився в Наказі Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді, Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї та молоді, служб у справах

неповнолітніх, центрів соціальних служб для молоді та органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» від 9 березня 2004 р. № 3/235, який втратив чинність.

Офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї

Інститут офіційного попередження про неприпустимість протиправної поведінки не є принципово новим для українського законодавства. У п. 4 ст. 4 Закону України «Про міліцію» від 20.12.91 р., яка містить перелік прав міліції, зазначено, що міліція має право виявляти і вести облік осіб, які підлягають профілактичному впливу, на підставі та в порядку, встановлених законодавством, виносити їм *офіційне застереження про неприпустимість протиправної поведінки*. Офіційні застереження активно застосовуються на практиці та мають певний профілактичний вплив на порушників.

Відповідно до ч.ч. 1,2 ст. 10 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та п. 3.1 Інструкції члену сім'ї, який вчинив насильство, виноситься офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, за умови відсутності в його діях ознак злочину, службою дільничних інспекторів міліції або кримінальною міліцією у справах дітей, про що йому повідомляється під розписку. Офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї може бути винесено осудній особі, яка на момент його винесення досягла 16-річного віку.

Офіційні попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї виносяться працівниками служби дільничних інспекторів міліції або кримінальної міліції у справах дітей за місцем проживання особи, яка вчинила насильство в сім'ї. Про відмову особи від підписання цих документів у них робиться відповідний запис (п. 3.5. Інструкції).

Форма офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї визначена Додатком 7 до Інструкції.

Взяття на профілактичний облік та зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї

Згідно зі ст. 12 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та п. 3.2. Інструкції членів сім'ї, яким було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, служба дільничних інспекторів міліції чи кримінальна міліція у справах дітей беруть на профілактичний облік.

Зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, проводиться органами, які брали особу на такий облік, якщо протягом року після останнього факту вчинення насильства в сім'ї особа жодного разу його не вчинила.

Порядок взяття на профілактичний облік та порядок зняття з нього членів сім'ї, яким було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, визначається *Положенням про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України*, затвердженим Наказом МВС від 11.11.2010 № 550, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 06.12.2010 за № 1219/18514.

Працівниками кримінальної міліції у справах дітей профілактичні справи заводяться у випадках, коли особа, що вчинила насильство в сім'ї, не досягла 18-річного віку.

Обов'язок пройти корекційну програму

Систему спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї, передбачену Законом України «Про попередження насильства в сім'ї», було доповнено *обов'язком проходження корекційних програм* Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» від 25.09.08.

Корекційні програми були визначені як *«програми, спрямовані на формування гуманістичних цінностей та ненасильницької моделі поведінки в сім'ї особи, яка вчинила насильство в сім'ї»* (ст.1 Закону).

Відповідно до ч. 3 ст. 10 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та п. 3.3 у разі вчинення особою насильства в сім'ї, після отримання нею офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, служба дільничних інспекторів міліції або

кримінальна міліція у справах дітей видає цій особі під розписку направлення на проходження корекційної програми та в триденний термін надсилають до відповідного кризового центру повідомлення про направлення особи на проходження корекційної програми.

Проходження корекційної програми для такої особи є обов'язковим.

Вказані форми документів щодо проходження корекційних програм затверджено Інструкцією. Відповідно до п. 2.4 Інструкції у разі неявки особи, яка отримала направлення для проходження реабілітаційних заходів (корекційних програм), або ухилення від їх проходження без поважних причин структурні підрозділи, відповідальні за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, контролюють надання протягом трьох робочих днів спеціалістами, які здійснюють реабілітаційні заходи (корекційні програми), письмового повідомлення про непроходження корекційної програми до органу внутрішніх справ, який видав направлення.

За непроходження корекційної програми передбачено адміністративну відповідальність.

Захисний припис

Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» було запроваджено новий для України *інститут захисного припису*, який належним чином зарекомендував себе як ефективний засіб запобігання сімейному насильству в багатьох країнах світу.

Відповідно до ч. 3 ст. 10, ст. 13 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та п. 3.4 Інструкції особі, яка вчинила насильство в сім'ї, після отримання офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї дільничним інспектором міліції або працівником кримінальної міліції у справах дітей, *за погодженням з начальником відповідного органу внутрішніх справ і прокурором*, може бути винесений захисний припис.

На погодження захисного припису начальнику відповідного органу внутрішніх справ та прокурору подаються офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, копія заяви та повідомлення (інформація) про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення, а також прийняте рішення за таким зверненням та інші матеріали, які характеризують особу, яка вчинила насильство в сім'ї.

Захисний припис *не підлягає погодженню* у разі наявності в діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак *злочину*. Захисний припис може бути винесено осудній особі, яка на момент його винесення досягла 16-річного віку.

Захисним приписом особі, щодо якої його винесено, може бути заборонено чинити певну дію (дії) щодо жертви насильства в сім'ї, а саме:

- чинити конкретні акти насильства в сім'ї;
- отримувати інформацію про місце перебування жертви;
- розшукувати жертву, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому особі, яка вчинила насильство в сім'ї;
- відвідувати жертву, якщо вона тимчасово перебуває не за місцем спільного проживання членів сім'ї;
- вести телефонні переговори з жертвою.

Зазначені обмеження встановлюються на термін до 90 діб з дня погодження захисного припису з прокурором.

Захисні приписи виносяться працівниками служби дільничних інспекторів міліції або кримінальної міліції у справах дітей за місцем проживання особи, яка вчинила насильство в сім'ї. Про відмову особи від підписання цих документів у них робиться відповідний запис (п. 3.5 Інструкції).

Форма захисного припису визначена Додатком 11 до Інструкції.

Колізії у правовому регулюванні спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї

У процесі застосування передбачених законодавством спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї було виявлено *суперечності у їх правовому регулюванні*, які істотно ускладнюють реалізацію цих заходів та зменшують їх ефективність.

Так, частиною 1 статті 13 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» передбачено, що захисний припис вноситься особі «після отримання офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї». Таке положення викликає низку неузгодженостей:

по-перше, в Законі не визначено *термін*, на який вноситься офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, що ускладнює можливість винесення захисного припису;

по-друге, законодавство містить суперечність у правовому регулюванні порядку винесення захисного припису в разі вчинення насильства в сім'ї у формі злочину. Частиною першою ст. 10 Закону передбачено, що «члену сім'ї, який вчинив насильство в сім'ї, вноситься офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, за умови *відсутності* в його діях ознак злочину».

Це означає, що згідно з *Законом захисний припис у разі вчинення насильства в сім'ї у формі злочину може бути винесений тільки у тому випадку, якщо до цього особа, що вчинила злочин, скоїла насильство в сім'ї у формі іншого правопорушення та їй було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї*. Такий підхід суперечить духу Закону, який передбачає винесення захисного припису в разі вчинення злочину незалежно від наявності офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї.

Цей висновок підтверджується тим, що законодавець передбачив *спрощений порядок* винесення захисного припису в разі вчинення злочину: за загальним правилом захисний припис вноситься дільничним інспектором міліції або працівником кримінальної служби у справах дітей *за погодженням* із начальником відповідного органу внутрішніх справ і прокурором. Проте захисний припис *не підлягає погодженню* у разі наявності в діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину (ч. 2 ст. 13 Закону).

Однак з останнім положенням пов'язана інша колізія, яка теж блокує винесення захисного припису в разі наявності в діях особи, що вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину, а саме: як зазначалося, термін обмежень, передбачених захисним приписом, відраховується з «дня погодження захисного припису з прокурором» (ч. 5 ст. 13 Закону). При цьому *законодавець не визначив, з якого моменту будуть встановлюватися обмеження, передбачені захисним приписом, у тому випадку, коли він не підлягає погодженню*.

Близька до описаної ситуація склалася і щодо запроваджених корекційних програм. Виходячи з системного аналізу ст. 10 Закону, *у разі вчинення насильства в сім'ї у формі злочину винна особа може бути зобов'язана пройти корекційні програми тільки у тому випадку, якщо до цього вона скоїла насильство в сім'ї у формі іншого правопорушення та їй було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї*. Такий підхід, очевидно, не відповідає *цілям* запровадження корекційних програм, які мають передусім сприяти зміні антисоціальних моделей поведінки осіб, які вчинюють насильство в сім'ї в соціальнонебезпечних формах та становлять найбільшу загрозу для своєї родини.

Колізії між Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» та ст. 173-2 КУпАП

Статтю 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми», як стверджують окремі науковці, було запроваджено з метою «приведення законодавства у відповідність» до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», проте її введення поставило під сумнів профілактичний характер названого Закону, а також призвело до виникнення колізій між цією статтею й змістом Закону та системою передбачених них спеціальних заходів з попередження сімейного насильства, зокрема:

1. За спрямованістю дій Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» вирізняє чотири форми насильства: *фізичне, сексуальне, психологічне та економічне* (ст. 1 Закону) та розкриває зміст кожної з них. Проте передбачений Законом перелік форм насильства в сім'ї не відповідає формам насильства в сім'ї, вказаним у ст. 173-2 КУпАП України, якою передбачено адміністративну відповідальність за «вчинення насильства в сім'ї, тобто умисне вчинення будь-яких дій *фізичного, психологічного чи економічного* характеру». *Сексуальне ж насильство як форму насильства в сім'ї не включено до диспозиції ст. 173-2 КУпАП.*

Очевидно, законодавець виходив з того, що сексуальне насильство тягне за собою кримінальну відповідальність за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, передбачені розділом IV Кримінального кодексу України. Проте такий підхід суперечить Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», який визначає *сексуальне насильство в сім'ї як «протиправне посягання одного члена сім'ї на статево недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї»* (ст. 1 Закону), тобто охоплює цим поняттям і діяння, що містять відповідні склади злочину, й інші дії сексуального спрямування, які не мають кримінального характеру, але зазіхають на права та свободи членів сім'ї (загравання у неприйнятній для жертви насильства в сім'ї формі, звинувачення в сексуальній непривабливості або неспроможності тощо).

2. Наступна колізія полягає в тому, що ч. 1 ст. 173-2 КУпАП передбачено адміністративну відповідальність за *«застосування фізичного насильства, що не завдало фізичного болю і не спричинило тілесних ушкоджень»*. Таке формулювання не відповідає визначенню фізичного насильства в сім'ї, що міститься в Законі, а також самому тексту ст. 173-2 КУпАП, в якій вказано на те, що внаслідок вчинення насильства в сім'ї *«могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого»*.

Така неузгодженість нерідко призводить до того, що суди *повертають справи* щодо вчинення фізичного насильства в сім'ї до органів внутрішніх справ на підставі того, що жертві насильства в сім'ї *було завдано фізичного болю*³. Безперечно, такий підхід суперечить як букві, так і духу законодавства України про попередження сімейного насильства.

3. Слід також наголосити на колізії між застосуванням спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї, що передбачені Законом України «Про попередження насильства в сім'ї», та заходів адміністративної відповідальності, передбачених ст. 173-2 КУпАП. Проблема полягає в тому, що законодавчо *не визначена черговість вживання спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї та накладання адміністративних стягнень за ці ж самі діяння.*

На практиці це призводить до ситуації, коли у разі вчинення насильства в сім'ї дільничні інспектори міліції або співробітники кримінальної міліції у справах дітей виносять офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї та

³ Попередження насильства над дітьми. Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази. Укладач: Журавель Т.В.; Авт. колектив: Грицевич О.В., Лозован О.М., Онишко Ю.В. – К.: Видавничий дім «КАЛИТА». 2007. – С. 141.

складають протокол за 173-2 КУпАП з подальшим направленням матеріалів до суду. У разі повторного вчинення насильства в сім'ї алгоритм дій повторюється, а винесення захисного припису взагалі ігнорується, що призводить до знецінення профілактичного потенціалу цього визнаного в усіх провідних країнах світу запобіжного заходу.

4. Застосування до кривдника в усіх випадках вчинення насильства в сім'ї, які не містять складу злочину, ст. 173-2 КУпАП, утримує жертв насильства в сім'ї від звернення із заявою про таке насильство, оскільки найчастіше вживаним на практиці адміністративним стягненням у таких випадках виступає *штраф*. Від таких заходів протидії сімейному насильству страждає передусім сама жертва насильства в сім'ї, яка має, як правило, спільний із насильником сімейний бюджет.

Названі колізії потребують негайного усунення законодавчим шляхом, оскільки вони істотно ускладнюють практику притягнення осіб, що вчинили насильство в сім'ї, до адміністративної відповідальності.

Особливості різних видів юридичної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї

Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (ст.15) вказує, що до осіб, які вчинили насильство в сім'ї, застосовуються **заходи юридичної відповідальності, передбачені кримінальним, адміністративним або цивільним законодавством України.**

Особливості кримінальної відповідальності за діяння, що становлять насильство в сім'ї, за законодавством України

Кримінальне законодавство України, на відміну від адміністративного, не містить складу окремого злочину «насильство в сім'ї», проте чимало статей Кримінального кодексу України передбачають відповідальність за злочини, що нерідко вчиняються щодо членів сім'ї та виступають проявом різних видів сімейного насильства (ст.ст. 115-117, 119-123, 125-129, 135, 136, 152, 153, 155 156, 166, 167, 194, 195 Кримінального кодексу України та деякі інші).

Застосовуючи широкий підхід до можливих форм та проявів сімейного насильства з урахуванням концепції «насильницьких дій в сім'ї», викладеній у Модельному законодавстві ООН про домашнє насильство, а також **поняття та чотирьох форм насильства в сім'ї, передбачених ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», можна виділити такий склад злочинів, які вчиняються на ґрунті сімейного насильства та тягнуть за собою кримінальну відповідальність:**

1. Фізичне насильство в сім'ї, за яке передбачено кримінальну відповідальність, може бути вчинено у вигляді *злочинів проти життя, злочинів проти здоров'я, злочинів, які ставлять у небезпеку життя чи здоров'я члена сім'ї, та злочинів проти особистої волі.*

Злочини проти життя, до яких належать убивства та доведення до самогубства, є найбільш тяжкими злочинами, що можуть бути вчинені внаслідок насильства в сім'ї. Убивство, згідно з ч. 1 ст. 115 КК, – це умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині. При цьому вбивство малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, є ознаками кваліфікованого складу цього злочину (ч. 2 ст. 115 КК), за наявності яких покарання встановлено у вигляді позбавлення волі на термін від десяти до п'ятнадцяти років або довічного позбавлення волі. ККУ також містить норми, які передбачають відповідальність за так звані привілейовані вбивства, до складу яких відносяться вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого (ст. 116 ККУ), умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 ККУ) та умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 ККУ). Якщо внаслідок насильства в сім'ї особу було доведено до самогубства або замаху на самогубство, що сталося через жорстоке з нею поводження, шантаж, примус до протиправних дій або систематичне приниження її людської честі й гідності, відповідальність настає за ст. 120 ККУ «Доведення до самогубства». При цьому доведення до самогубства особи, яка перебувала у матеріальній або іншій залежності від винуватого, а також доведення до самогубства неповнолітнього є кваліфікованими видами доведення до самогубства (вони передбачені, відповідно, ч. 2 та ч. 3 ст. 120 ККУ), за які встановлено більш суворе покарання.

Сімейне насильство у багатьох випадках має прояв у вчиненні *злочинів проти здоров'я*. Заподіяння потерпілим тілесних ушкоджень тягне відповідальність за ст. 121 ККУ «Умисне тяжке тілесне ушкодження», ст. 122 ККУ – «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», ст. 123 ККУ – «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання», ст. 124 ККУ – «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця», ст. 125 ККУ – «Умисне легке тілесне ушкодження». Побої і мордування, тобто завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень, передбачені ст. 126 ККУ. У випадках, коли один член сім'ї, маючи на меті спонукати іншого члена сім'ї вчинити дії, що суперечать його волі, завдає сильного фізичного болю, фізичних або моральних страждань шляхом нанесення побоїв, мучення або вчиняє інші насильницькі дії, відповідальність настає за катування, згідно зі ст. 127 ККУ.

До злочинів проти здоров'я як виду фізичного насильства в сім'ї також належать зараження одним членом сім'ї іншого вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130 ККУ) та зараження венеричною хворобою (ст. 133 ККУ).

Фізичне насильство в сім'ї як *злочин, що ставить у небезпеку життя та здоров'я особи*, – це таке діяння (дія або бездіяльність) одного члена сім'ї стосовно іншого, внаслідок якого потерпілий лишається без допомоги, що створює реальну загрозу його життю чи здоров'ю. До таких злочинів можна віднести залишення в небезпеці (ст. 135 ККУ), тобто залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжиття заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану. Кваліфікованим видом цього злочину є вчинення таких дій матір'ю щодо новонародженої дитини, якщо мати не перебувала в обумовленому пологами стані (ч. 2 ст. 135 ККУ). Злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки, тягне відповідальність за ст. 166 ККУ.

Сімейне насильство, що загрожує життю та здоров'ю особи, може виражатися і у вчиненні злочинів, пов'язаних із залученням до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Так, незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів тягне за собою відповідальність за ст. 314 ККУ, а схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів – за ст. 315 ККУ. *Законом України «Про внесення змін до статей 304 та 323 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти сім'ї та дітей»* від 1 жовтня 2008 р. було внесено зміни до ст. 323 ККУ України «Спонування неповнолітніх до застосування допінгу», які передбачили як кваліфікуючу обставину вчинення таких дій батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього, його тренером та деякими іншими особами.

Злочини проти особистої волі як прояв фізичного насильства в сім'ї можуть мати місце у вигляді незаконного позбавлення волі одного члена сім'ї іншим (ст. 146 ККУ), а також у торгівлі людьми або іншій незаконній угоді щодо передачі людини (ст. 149 ККУ). Судова практика свідчить про те, що у межах фізичного насильства в сім'ї злочин, передбачений ст. 149 ККУ, переважно полягає у вчиненні батьками або особами, які їх замінюють, продажу або іншої незаконної угоди щодо їхньої новонародженої або малолітньої дитини.

2. Сексуальне насильство в сім'ї може бути виражене у вчиненні злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також злочинів проти суспільної моральності.

Так, *злочинами проти статевої свободи та статевої недоторканості особи* є зґвалтування, тобто статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи, що тягне за собою відповідальність за ст. 152 ККУ, а насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, за наявності тих самих обставин, – за ст. 153 ККУ. Стаття 154 ККУ встановлює відповідальність за примушування жінки чи чоловіка до вступу в статевий зв'язок природним або неприродним способом особою, від якої жінка чи чоловік матеріально залежні. Факт перебування винного у шлюбі з потерпілим або наявність тривалих статеви стосунків не виключає відповідальності за ці злочини.

Окремими нормами встановлено відповідальність за вчинення статеви злочинів проти дітей. Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, тягнуть за собою відповідальність за ст. 155 ККУ, а розбещення неповнолітніх, тобто вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, – за ст. 156 ККУ. Кваліфікуючими ознаками, що обтяжують відповідальність за ці злочини, передбачено вчинення таких дій батьком, матір'ю або особою, яка їх заміняє.

Сексуальне насильство в сім'ї як *злочин проти суспільної моральності* може полягати у примушуванні чи втягненні у заняття проституцією шляхом застосування насильства або погрози його застосування, знищення або пошкодження майна, шантажу або обману, що тягне за собою кримінальну відповідальність за ч. 2 ст. 303 ККУ, а вчинення таких дій щодо неповнолітнього – за ч. 3 тієї ж статті. Примушування неповнолітніх до участі у створенні зображень, кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру передбачене ч. 3 ст. 301 ККУ.

3. Економічне насильство в сім'ї як злочин може мати такі форми: 1) ухилення від здійснення платежів, які один член сім'ї зобов'язаний сплачувати на користь іншого; 2) протидія

законній господарській діяльності одного члена сім'ї з боку іншого або, навпаки, примушування члена сім'ї займатися певними видами діяльності; 3) злочинні діяння одного члена сім'ї проти власності іншого; 4) злочинні діяння одного члена сім'ї щодо майна, що належить йому та іншому члену сім'ї на правах спільної сумісної власності; 5) порушення недоторканності житла; 6) зловживання опікунськими правами.

Ухилення від сплати платежів, які один член сім'ї зобов'язаний сплачувати на користь іншого, є злочинами при злісному ухиленні від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), злісному ухиленні батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їхньому утриманні (ст. 164 ККУ) та злісному ухиленні від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 ККУ).

Економічне насильство в сім'ї у вигляді *протидії законній господарській діяльності одного члена сім'ї з боку іншого або, навпаки, примушування члена сім'ї займатися певними видами діяльності* тягне за собою кримінальну відповідальність, якщо вчинено:

- протидію законній господарській діяльності, тобто протиправну вимогу припинити займатися господарською діяльністю чи обмежити її, укласти угоду або не виконувати укладену угоду, виконання (невиконання) якої може заподіяти матеріальну шкоду або обмежити законні права чи інтереси того, хто займається господарською діяльністю, поєднану з погрозою насильства над потерпілим або близькими йому особами, пошкодженням чи знищенням їхнього майна (ст. 206 ККУ);
- експлуатацію дітей, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання їхньої праці з метою отримання прибутку (ст. 150 ККУ);
- примушування чи втягнення у заняття проституцією, тобто надання сексуальних послуг за плату шляхом застосування насильства чи погрози його застосування, знищення чи пошкодження майна, шантажу або обману (ст. 303 ККУ);
- втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, пияцтво, заняття жебрацтвом, азартними іграми з метою отримання прибутку (ст. 304 ККУ). Законом України «Про внесення змін до статей 304 та 323 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти сім'ї та дітей» від 1 жовтня 2008 р. статтю 304 ККУ України було доповнено ч. 2, що передбачила кримінальну відповідальність за ті самі дії, вчинені щодо малолітньої особи батьком, матір'ю, вітчиму, мачухою, опікуном чи піклувальником, або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього.

Значна частина злочинних проявів економічного насильства в сім'ї полягає у *протиправних діях одного члена сім'ї щодо майна, яке належить іншому члену сім'ї або перебуває у сумісній спільній власності*. Кримінальна відповідальність за такі дії суттєво відрізняється залежно від того, чи є предметом таких дій майно, що є чужим для винної особи (належить потерпілому члену сім'ї на правах особистої приватної власності або є спільною сумісною власністю, у якій немає частки винної особи), або ним виступає майно, що перебуває у спільній сумісній власності члена сім'ї, що вчиняє насильство, та потерпілого. Питання належності майна члену сім'ї на правах особистої приватної власності, спільної сумісної власності подружжя або спільної сумісної власності батьків та дітей регулюються главами 7, 8, 10 та 14 Сімейного кодексу України.

Економічне насильство у вигляді *протиправних посягань одного члена сім'ї на власність іншого члена сім'ї*, предметом яких виступає майно, яке належить потерпілому члену сім'ї на правах особистої приватної власності або є спільною сумісною власністю та у якому немає частки винної особи, тягне за собою кримінальну відповідальність у випадках вчинення таких злочинів:

- крадіжки, тобто таємного викрадення чужого майна (ст. 185 ККУ);
- грабежу, тобто відкритого викрадення чужого майна (ст. 186 ККУ);
- розбою, тобто нападу з метою заволодіння чужим майном, поєднаного із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства (ст. 187 ККУ);
- вимагання, тобто вимоги передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або

розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці (ст. 187 ККУ);

- шахрайства, тобто заволодінні чужим майном або придбанні права на майно шляхом обману чи зловживання довірою (ст. 190 ККУ);
- незаконного заволодіння транспортним засобом, тобто вчинення умисно, з будь-якою метою, протиправного вилучення у будь-який спосіб транспортного засобу у власника чи користувача всупереч їхній волі (ст. 289 ККУ);
- умисного знищення або пошкодження чужого майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах (ст. 194 ККУ).

У випадках, коли предметом економічного насильства в сім'ї є речі, які перебувають у спільній сумісній власності особи, яка здійснює насильство, та іншого (інших) членів сім'ї, такі діяння не є злочинами проти власності. *Злочинні діяння одного члена сім'ї відносно майна, що належить йому та іншому члену сім'ї на правах спільної сумісної власності*, за наявності необхідних підстав можуть кваліфікуватися як самоуправство (ст. 356 ККУ), тобто самовільне, всупереч установленому законом порядку, вчинення будь-яких дій, правомірність яких оскаржується іншим громадянином, якщо такими діями була заподіяна значна шкода інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника. Так, наприклад, самовільне, всупереч волі дружини, використання чоловіком коштів або майна, яке є спільною сумісною власністю подружжя, що заподіяло значну шкоду інтересам дружини або інтересам сім'ї в цілому, тягне за собою кримінальну відповідальність за ст. 356 ККУ.

Порушення недоторканності житла (ст. 162 ККУ) при вчиненні насильства в сім'ї може полягати у незаконному проникненні до житла чи до іншого володіння члена сім'ї, який проживає окремо, незаконному проведенні в них огляду чи обшуку, а також у незаконному виселенні члена сім'ї чи у інших діях, що порушують недоторканність житла.

Зловживання опікунськими правами (ст. 167 ККУ) як вид економічного насильства в сім'ї полягає у використанні опіки чи піклування з корисливою метою на шкоду підопічному (зайняття житлової площі, використання майна тощо).

4. Психологічне насильство, на відміну від інших видів насильства в сім'ї, тягне за собою кримінальну відповідальність лише у рідкісних випадках. Як окремий, самостійний склад злочину психічне насильство в сім'ї може виражатися у вчиненні погрози вбивством (ст. 129 ККУ) та погрози знищення чужого майна шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом (ст. 195 ККУ). Зазначені погрози тягнуть за собою кримінальну відповідальність лише за умови наявності реальних підстав побоюватися здійснення цих погроз.

Психологічним насильством у сім'ї слід уважати також розголошення одним із членів сім'ї таємниці усиновлення (удочеріння) всупереч волі усиновителя (удочерителя) (ст. 168 ККУ), втягнення неповнолітніх дітей у злочинну діяльність, пияцтво, заняття жебрацтвом, азартними іграми (ст. 304 ККУ), жорстоке поводження з тваринами (ст. 299 ККУ).

Слід зазначити, що психологічне насильство в багатьох випадках виступає способом вчинення інших видів насильства в сім'ї (наприклад, погроза застосування фізичного насильства може виступати способом вчинення незаконного позбавлення волі, зґвалтування, розбою, вимагання, примушування до зайняття проституцією тощо).

У випадках, коли насильство в сім'ї пов'язано з порушенням громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, такі дії розглядаються як *хуліганство* й тягнуть за собою відповідальність за ст. 296 ККУ. Під час вчинення так званого побутового хуліганства може застосовуватися фізичне насильство щодо інших членів сім'ї (нанесення побоїв, тілесних ушкоджень), сексуальне насильство (наприклад, груба непристойність, публічне оголення), економічне насильство (знищення або пошкодження майна, виселення з житла) або психічне насильство (погрози застосувати насильство, стрілянина у повітря тощо)⁴.

---

⁴ За матеріалами: Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (Науково-практичний коментар) / За ред. О.М. Рудневої. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив. – 2005. – С. 116–124.

№ статті ККУ	Зміст статті Кримінального кодексу України	Види покарань, передбачені санкцією статті КУ
Злочини, які можуть бути вчинені внаслідок сімейного насильства, але не враховують в основних чи кваліфікованих складах фактор насильства в сім'ї		
ст. 115, ч. 1	Умисне вбивство 1. Вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині	карається позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років
ст. 115, ч. 2	2. Умисне вбивство: 1) двох або більше осіб; 2) малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності; 3) заручника або викраденої людини; 4) вчинене з особливою жорстокістю; 5) вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб; 6) з корисливих мотивів; 7) з хуліганських мотивів; 8) особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку; 9) з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення; 10) поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом; 11) вчинене на замовлення; 12) вчинене за попередньою змовою групою осіб; 13) вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 116–118 цього Кодексу	карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна у випадку, передбаченому п. 6 ч. 2 цієї статті
ст. 116	Умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого	карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк
ст. 120, ч. 1	Доведення до самогубства 1. Доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження її людської гідності	карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк
ст. 120, ч. 2	2. Те саме діяння, вчинене щодо особи, яка перебувала в матеріальній або іншій залежності від винуватого, або щодо двох або більше осіб	карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк
ст. 121, ч. 1	Умисне тяжке тілесне ушкодження 1. Умисне тяжке тілесне ушкодження, тобто умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш ніж на одну третину, або переривання вагітності чи неоправне знівечення обличчя	карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років
ст. 121, ч. 2	2. Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер особливого мучення, або вчинене групою осіб, а також з метою залякування потерпілого чи інших осіб, або вчинене на замовлення, або спричинило смерть потерпілого	карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років
ст. 122, ч. 1	Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження 1. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, тобто умисне ушкодження, яке не є небезпечним для життя і не потягло за собою наслідків, передбачених у статті 121 цього Кодексу, але таке, що спричинило тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину	карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до трьох років
ст. 122, ч. 2	2. Ті самі дії, вчинені з метою залякування потерпілого або його родичів чи примусу до певних дій	караються позбавленням волі від трьох до п'яти років

№ статті ККУ	Зміст статті Кримінального кодексу України	Види покарань, передбачені санкцією статті КУ
ст. 123	<p align="center">Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання</p> <p>Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства або тяжкої образи з боку потерпілого</p>	карається громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років
ст. 125, ч. 1	<p align="center">Умисне легке тілесне ушкодження</p> <p>1. Умисне легке тілесне ушкодження</p>	карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до одного року
ст. 125, ч. 2	2. Умисне легке тілесне ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності	карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до одного року, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років
ст. 126, ч. 1	<p align="center">Побої і мордування</p> <p>1. Умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень</p>	карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до одного року
ст. 126, ч. 2	2. Ті самі діяння, що мають характер мордування, вчинені групою осіб, або з метою залякування потерпілого чи його близьких	караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк
ст. 127, ч. 1	<p align="center">Катування</p> <p>1. Катування, тобто умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб</p>	карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років
ст. 127, ч. 2	2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням свого службового становища	караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років
ст. 129, ч. 1	<p align="center">Погроза вбивством</p> <p>1. Погроза вбивством, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози</p>	карається арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до двох років
ст. 129, ч. 2	2. Те саме діяння, вчинене членом організованої групи	карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років
ст. 133, ч. 1	<p align="center">Зараження венеричною хворобою</p> <p>1. Зараження іншої особи венеричною хворобою особою, яка знала про наявність у неї цієї хвороби</p>	карається виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк

№ статті ККУ	Зміст статті Кримінального кодексу України	Види покарань, передбачені санкцією статті КУ
ст. 133, ч. 2	2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені особою, раніше судимою за зараження іншої особи венеричною хворобою, а також зараження двох чи більше осіб або неповнолітнього	караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк до трьох років
ст. 135, ч. 1	Залишення в небезпеці 1. Завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані та позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану, якщо той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний був піклуватися про цю особу і мав змогу надати їй допомогу, а також у разі, коли він сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан	карається обмеженням волі на строк до двох років або позбавленням волі на той самий строк
ст. 136, ч. 1	Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані 1. Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, при можливості надати таку допомогу або повідомлення про такий стан особи належним установам чи особам, якщо це спричинило тяжкі тілесні ушкодження	караються штрафом від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців
ст. 136, ч. 2	2. Ненадання допомоги малолітньому, який завідомо перебуває в небезпечному для життя стані, при можливості надати таку допомогу або повідомлення про такий стан дитини належним установам чи особам	караються штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років
ст. 143, ч. 2	Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини 2. Вилучення у людини шляхом примушування або обману її органів або тканин з метою їх трансплантації	карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років
ст. 143, ч. 3	3. Дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені щодо особи, яка перебувала в безпорадному стані або в матеріальній чи іншій залежності від винного	караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого
ст. 146, ч. 1	Незаконне позбавлення волі або викрадення людини 1. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини	караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк
ст. 146, ч. 2	2. Ті самі діяння, вчинені щодо малолітнього або з корисливих мотивів, щодо двох чи більше осіб або за попередньою змовою групою осіб, або способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або таке, що супроводжувалося заподіянням йому фізичних страждань, або із застосуванням зброї, або здійснюване протягом тривалого часу	караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.
ст. 149, ч. 1	Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини 1. Торговля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а також вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи	караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років

№ статті ККУ	Зміст статті Кримінального кодексу України	Види покарань, передбачені санкцією статті КУ
ст. 149, ч. 2	2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства	караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої
ст. 152, ч. 1	Згвалтування 1. Згвалтування, тобто статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи	карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років
ст. 152, ч. 2	2. Згвалтування, вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який зі злочинів, передбачених статтями 153–155 цього Кодексу	карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років
ст. 152, ч. 3	3. Згвалтування, вчинене групою осіб, або згвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього	карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років
ст. 152, ч. 4	4. Згвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки, а також згвалтування малолітньої чи малолітнього	карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років
ст. 153, ч. 1	Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом 1. Задоволення статевої пристрасті неприродним способом із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи	карається позбавленням волі на строк до п'яти років
ст. 153, ч. 2	2. Те саме діяння, вчинене повторно або групою осіб, або особою, яка раніше вчинила будь-який зі злочинів, передбачених статтями 152 або 154 цього Кодексу, а також вчинене щодо неповнолітньої чи неповнолітнього	карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років
ст. 153, ч. 3	3. Те саме діяння, вчинене щодо малолітньої чи малолітнього, або якщо воно спричинило особливо тяжкі наслідки	карається позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років
ст. 194, ч. 1	Умисне знищення або пошкодження майна 1. Умисне знищення або пошкодження чужого майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах	карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк
ст. 194, ч. 2	2. Те саме діяння, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, або заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах, або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки	карається позбавленням волі на строк від трьох до десяти років
ст. 195	Погроза знищення майна Погроза знищення чужого майна шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози	карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від шістдесяти до ста двадцяти годин, або виправними роботами на строк до одного року, або арештом на строк до шести місяців
ст. 303, ч. 1	Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією 1. Втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до заняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану цієї особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, або сутенерство	караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років

№ статті ККУ	Зміст статті Кримінального кодексу України	Види покарань, передбачені санкцією статті КУ
ст. 303, ч. 2	2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо кількох осіб або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності	караються позбавленням волі на строк від чотирьох до семи років
ст. 303, ч. 3	3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або організованою групою	караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої
ст. 303, ч. 4	4. Дії, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, вчинені щодо малолітнього, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки	караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої
	Примітка. 1. Під сутенерством у цій статті слід розуміти дії особи щодо забезпечення заняття проституцією іншою особою. 2. Відповідальність за втягнення малолітнього чи неповнолітнього в заняття проституцією чи примушування їх до заняття проституцією за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу, уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності	
Злочини, які цілеспрямовано передбачають кримінальну відповідальність за умисні насильницькі дії з боку членів сім'ї		
ст. 117	Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів	карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк
ст. 135, ч. 1	Залишення в небезпеці 1. Завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані та позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану, якщо той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний був піклуватися про цю особу і мав змогу надати їй допомогу, а також у разі, коли він сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан	карається обмеженням волі на строк до двох років або позбавленням волі на той самий строк
ст. 135, ч. 2	2. Ті самі дії, вчинені матір'ю щодо новонародженої дитини, якщо мати не перебувала в обумовленому пологами стані	караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк
ст. 150-1, ч. 1	Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом 1. Використання батьками або особами, які їх замінюють, малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (систематичним випрошуванням грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб) з метою отримання прибутку	карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.
ст. 150-1, ч. 2	2. Ті самі дії, вчинені щодо чужої малолітньої дитини або пов'язані із застосуванням насильства чи погрозою його застосування, а також вчинені повторно або особою, яка раніше скоїла один зі злочинів, передбачених статтями 150, 303, 304 цього Кодексу, або за попередньою змовою групою осіб	караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.
ст. 150-1, ч. 3	3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою, а також якщо внаслідок таких дій дитині спричинені середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження	караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років
ст. 155, ч. 1	Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості 1. Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості	караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк

№ статті ККУ	Зміст статті Кримінального кодексу України	Види покарань, передбачені санкцією статті КУ
ст. 155, ч. 2	2. Ті самі дії, вчинені батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, або якщо вони спричинили безплідність чи інші тяжкі наслідки	караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого
ст. 156, ч. 1	Розбещення неповнолітніх 1. Вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку	караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк
ст. 156, ч. 2	2. Ті самі дії, вчинені щодо малолітньої особи батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього	караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого
ст. 164, ч. 1	Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей 1. Злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), а також злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні	карається штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від вісімдесяти до ста двадцяти годин, або виправними роботами на строк до одного року, або обмеженням волі на строк до двох років
ст. 164, ч. 2	2. Те саме діяння, вчинене особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею	карається громадськими роботами на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк від двох до трьох років
ст. 165, ч. 1	Ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків 1. Злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків	карається штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від вісімдесяти до ста двадцяти годин або виправними роботами на строк до одного року, або обмеженням волі на строк до двох років
ст. 165, ч. 2	2. Те саме діяння, вчинене особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею	карається громадськими роботами на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк від двох до трьох років
ст. 166	Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування Злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки	карається обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк
ст. 167	Зловживання опікунськими правами Використання опіки чи піклування з корисливою метою на шкоду підопічному (зайняття житлової площі, використання майна тощо)	карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років

№ статті ККУ	Зміст статті Кримінального кодексу України	Види покарань, передбачені санкцією статті КУ
ст. 304, ч. 1	Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність 1. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, пияцтво, заняття жебрацтвом, азартними іграми	карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років
ст. 304, ч. 2	2. Ті самі дії, вчинені щодо малолітньої особи або батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном чи піклувальником, або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього	караються позбавленням волі на строк від чотирьох до десяти років.
ст. 323, ч. 1	Спонування неповнолітніх до застосування допінгу 1. Спонування неповнолітніх до застосування допінгу	карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років
ст. 323, ч. 2	2. Та сама дія, вчинена батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном чи піклувальником або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього, його тренером, або повторно, або особою, яка раніше вчинила один зі злочинів, передбачених статтями 314, 315, 317, 324 цього Кодексу	карається обмеженням волі на строк до двох років або позбавленням волі на той самий строк.
	Примітка. Допінг – це засоби і методи, які входять до переліку заборонених Антидопінговим кодексом Олімпійського руху	

Особливості адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї за законодавством України

На відміну від кримінального та цивільного законодавства, адміністративне законодавство України містить спеціальну норму, що закріплює адміністративну відповідальність за *вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми*.

Названі дії кваліфікуються за *ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП)* від 07.12.84 № 8073-Х, що була внесена до Глави 14 «Адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок та громадську безпеку» КУпАП Законом від 15 травня 2003 р. та діє в редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» від 25.09.08 р.

Вказаним Законом також було внесено зміни до *п. 1 ч. 2 ст. 262, ч. 4 ст. 263 та ч. 2 ст. 277 КУпАП*, які дозволи здійснювати адміністративне затримання особи, що вчинила насильства в сім'ї, до розгляду справи судом.

Адміністративна відповідальність за дії, які становлять насильство в сім'ї, може також наставати у випадках вчинення таких адміністративних правопорушень, як:

- нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян, які утворюють дрібне хуліганство і тягнуть за собою адміністративну відповідальність за ст. 173 КУпАП;
- якщо під час насильства в сім'ї було допущено порушення тиші на вулицях, площах, у парках, гуртожитках, житлових будинках та інших громадських місцях у заборонений рішеннями сільських, селищних, міських рад час, то таке діяння тягне за собою відповідальність за ст. 182 КУпАП;
- доведення неповнолітнього до стану сп'яніння батьками неповнолітнього, особами, які їх замінюють, або іншими особами охоплюється ст. 180 КУпАП;
- ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей тягне адміністративну відповідальність за ст. 184 КУпАП;
- дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрати тягне адміністративну відповідальність за ст. 51 КУпАП;

Більш докладно та наочно засоби адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї відтворено у таблиці:

№ статті КУпАП	Зміст статті КУпАП	Види покарань, передбачені санкцією статті КУпАП
Ст. 173-2, ч. 1	<p>Вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми Вчинення насильства в сім'ї, тобто умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування фізичного насильства, що не завдало фізичного болю і не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, а так само невиконання захисного припису особою, щодо якої він винесений, непроходження корекційної програми особою, яка вчинила насильство в сім'ї</p>	<p>тягнуть за собою накладення штрафу від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням двадцяти відсотків заробітку, а в разі, якщо за обставинами справи, з урахуванням особи порушника, застосування цих заходів буде визнано недостатнім, – адміністративний арешт на строк до п'яти діб</p>
Ст. 173-2, ч. 2	<p>Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з порушень, передбачених частиною першою статті 173-2 КУпАП</p>	<p>тягнуть за собою накладення штрафу від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти відсотків заробітку, а в разі, якщо за обставинами справи, з урахуванням особи порушника, застосування цих заходів буде визнано недостатнім, – адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб</p>
Ст. 173	<p>Дрібне хуліганство Дрібне хуліганство, тобто нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян</p>	<p>тягне за собою накладення штрафу від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, а в разі, якщо за обставинами справи, з урахуванням особи порушника, застосування цих заходів буде визнано недостатнім, – адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб.</p>
Ст. 180	<p>Доведення неповнолітнього до стану сп'яніння Доведення неповнолітнього до стану сп'яніння батьками неповнолітнього, особами, які їх заміняють, або іншими особами</p>	<p>тягне за собою накладення штрафу від шести до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.</p>
Ст. 182, ч. 1	<p>Порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів щодо захисту населення від шкідливого впливу шуму чи правил додержання тиші в населених пунктах і громадських місцях Порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів щодо захисту населення від шкідливого впливу шуму чи правил додержання тиші в населених пунктах і громадських місцях</p>	<p>тягне за собою попередження або накладення штрафу на громадян від п'яти до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і накладання штрафу на посадових осіб та громадян – суб'єктів господарської діяльності – від п'ятнадцяти до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян</p>
Ст. 184, ч. 1	<p>Невиконання батьками або особами, що їх заміняють, обов'язків щодо виховання дітей Ухилення батьків або осіб, які їх заміняють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей</p>	<p>тягне за собою попередження або накладення штрафу від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян</p>
Ст. 184, ч. 1	<p>Ті самі дії, вчинені повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення</p>	<p>тягнуть за собою накладення штрафу від двох до чотирьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян</p>

№ статті КУпАП	Зміст статті КУпАП	Види покарань, передбачені санкцією статті КУпАП
Ст. 51	Дрібне викрадення чужого майна Дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрати. Викрадення чужого майна вважається дрібним, якщо вартість такого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян	тягне за собою накладення штрафу від трьох до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб

Процедура розгляду справи про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 173-2 «Вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми» Кодексу України про адміністративні правопорушення

Про вчинення адміністративного правопорушення складається *протокол* уповноваженими на те посадовою особою або представником громадської організації чи органу громадського самоврядування. Протокол про адміністративне правопорушення, у разі його оформлення, складається у двох екземплярах, один з яких під розписку вручається особі, яка притягається до адміністративної відповідальності (ст. 254 КУпАП).

Відповідно до ст. 255 КУпАП, що визначає осіб, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення, у *справах про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-2 КУпАП протоколи про правопорушення мають право складати уповноважені на те посадові особи органів внутрішніх справ.*

Протокол надсилається органу (посадовій особі), уповноваженому розглядати справу про адміністративне правопорушення (ст. 257 КУпАП). Відповідно до ст. 221 КУпАП *справи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-2 КУпАП, розглядають судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів.*

Відповідно до ст.ст. 260, 261 КУпАП, яка визначає заходи забезпечення провадження в *справах про адміністративні правопорушення, у випадках, прямо передбачених законами України, з метою припинення адміністративних правопорушень, коли вичерпано інші заходи впливу, встановлення особи, складання протоколу про адміністративне правопорушення у разі неможливості складання його на місці вчинення правопорушення, якщо складання протоколу є обов'язковим, забезпечення своєчасного і правильного розгляду справ та виконання постанов по справах про адміністративні правопорушення допускаються адміністративне затримання особи, про що складається протокол.*

Адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може провадитися лише органами (посадовими особами), уповноваженими на те законами України. *У разі вчиненні насильства в сім'ї адміністративне затримання провадиться органами внутрішніх справ (п. 1 ч. 2 ст. 262 КУпАП). Осіб, які вчинили насильство в сім'ї, може бути затримано до розгляду справи суддею (ч. 4 ст. 263 КУпАП).*

Відповідно до ст. 268 КУпАП *особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, має право:* знайомитися з матеріалами справи, давати пояснення, подавати докази, заявляти клопотання; при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача, якщо не володіє мовою, якою ведеться провадження; оскаржити постанову по справі.

Справа про адміністративне правопорушення розглядається *у присутності особи, яка притягається до адміністративної відповідальності.* За відсутності цієї особи справу може бути розглянуто лише у випадках, коли є дані про своєчасне її сповіщення про місце і час розгляду справи і якщо від неї не надійшло клопотання про відкладення розгляду справи.

Відповідно до ст. 277 КУпАП, яка визначає термін розгляду справ про адміністративні правопорушення, за загальним правилом справа про адміністративне правопорушення розглядається у п'ятнадцятиденний термін з дня одержання органом (посадовою особою), правомочним розглядати справу, протоколу про адміністративне правопорушення та інших матеріалів справи. *Проте справи про адміністративні правопорушення, передбачені статтею 173-2 КУпАП, розглядаються протягом доби (ч. 2 ст. 277 КУпАП).*

Відповідно до ст. 247 КУпАП провадження у справі про адміністративне правопорушення не може бути розпочато, а розпочате підлягає закриттю, за таких обставин:

- 1) відсутність події та складу адміністративного правопорушення;
- 2) недосягнення особою на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку;
- 3) неосудність особи, яка вчинила протиправну дію чи бездіяльність;
- 4) вчинення дії особою у стані крайньої необхідності або необхідної оборони;
- 5) видання акта амністії, якщо він усуває застосування адміністративного стягнення;
- 6) скасування акта, який встановлює адміністративну відповідальність;
- 7) закінчення на момент розгляду справи про адміністративне правопорушення термінів, передбачених ст. 38 КУпАП, а саме, оскільки справи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-2 КУпАП, підвідомчі суду (судді), то стягнення може бути накладено не пізніше ніж через три місяці з дня вчинення правопорушення, а при правопорушенні, що триває, – не пізніше ніж через три місяці з дня його виявлення;
- 8) наявність за тим самим фактом щодо особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, постанови компетентного органу (посадової особи) про накладення адміністративного стягнення, або нескасованої постанови про закриття справи про адміністративне правопорушення, а також порушення по даному факту кримінальної справи;
- 9) смерть особи, щодо якої було розпочато провадження у справі.

За результатами розгляду справи про адміністративне правопорушення, передбачене статтею 173-2 КУпАП, суд (суддя) виносить постанову у справі:

- 1) про накладення адміністративного стягнення;
- 2) про застосування заходів впливу, передбачених статтею 24-1 цього Кодексу;
- 3) про закриття справи.

Постанова повинна містити: найменування органу (посадової особи), який виніс постанову, дату розгляду справи; відомості про особу, щодо якої розглядається справа; опис обставин, установлених при розгляді справи; зазначення нормативного акта, який передбачає відповідальність за таке адміністративне правопорушення; прийняте по справі рішення (ст.ст. 283, 284 КУпАП).

Відповідно до ст. 287 КУпАП постанова районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду (судді) про накладення адміністративного стягнення може бути оскаржена в порядку, визначеному цим Кодексом.

Згідно зі ст. 294 КУпАП постанова судді у справах про адміністративне правопорушення набирає законної сили після закінчення терміну подання апеляційної скарги чи протесту прокурора, за винятком постанов про застосування стягнення, передбаченого ст. 32 КУпАП, тобто адміністративного арешту.

Постанова судді у справі про адміністративне правопорушення може бути оскаржена особою, яку притягнуто до адміністративної відповідальності, її законним представником, захисником, потерпілим, його представником або на неї може бути внесено протест прокурора протягом десяти днів з дня винесення постанови. Апеляційна скарга, протест прокурора, подані після закінчення цього терміну, повертаються апеляційним судом особі, яка її подала, якщо вона не заявляє клопотання про поновлення цього терміну, а також якщо у поновленні терміну відмовлено.

Апеляційна скарга, протест прокурора подаються до відповідного апеляційного суду через місцевий суд, який виніс постанову. Місцевий суд протягом трьох днів надсилає апеляційну скаргу, протест прокурора разом зі справою у відповідний апеляційний суд.

Апеляційний перегляд здійснюється суддею судової палати апеляційного суду в кримінальних справах протягом двадцяти днів з дня надходження справи до суду. Апеляційний суд повідомляє про дату, час і місце судового засідання особу, яка подала скаргу, прокурора, який приніс протест, інших осіб, які беруть участь у провадженні у справі про адміністративне правопорушення, не пізніше ніж за три дні до початку судового засідання. *Нез'явлення* на судові засідання особи, яка подала скаргу, прокурора, який вніс протест, інших осіб, які беруть участь у провадженні у справі про адміністративне

правопорушення, *не перешкоджає розгляду справи*, крім випадків, коли є поважні причини нез'явлення або в суду відсутня інформація про належне повідомлення цих осіб.

Апеляційний суд переглядає справу в межах апеляційної скарги. Суд апеляційної інстанції не обмежений доводами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права. Апеляційний суд може дослідити нові докази, які не досліджувалися раніше, якщо визнає обґрунтованим ненадання їх до місцевого суду або необґрунтованим відхилення їх місцевим судом.

За наслідками розгляду апеляційної скарги, протесту прокурора суд апеляційної інстанції має право:

- 1) залишити апеляційну скаргу чи протест прокурора без задоволення, а постанову – без змін;
- 2) скасувати постанову та закрити провадження у справі;
- 3) скасувати постанову та прийняти нову постанову;
- 4) змінити постанову.

У разі зміни постанови в частині накладення стягнення в межах, передбачених санкцією статті цього Кодексу, воно не може бути посилено.

Постанова апеляційного суду набирає законної сили одразу після її винесення, є остаточною й оскарженню не підлягає. Після закінчення апеляційного провадження справа не пізніше ніж у п'ятиденний термін направляється до місцевого суду, який її розглядав.

Особливості цивільно-правової відповідальності за діяння, що становлять насильство в сім'ї, за законодавством України

Якщо дії особи, яка вчинила насильство в сім'ї, підпадають під ознаки злочину або адміністративного правопорушення, то разом із притягненням правопорушника до кримінальної або адміністративної відповідальності, до нього можуть бути застосовані заходи *цивільно-правової відповідальності* в порядку, передбаченому відповідно ст. 328 Кримінально-процесуального кодексу України та ст. 40 КУпАП.

Водночас, якщо дії особи, яка вчинила насильство в сім'ї, не містять ознак злочину, або розгляд справи в кримінальному або адміністративному порядку не було ініційовано, потерпіла особа в будь-якому випадку завжди має право подати позовну заяву і притягти винну особу *до цивільно-правової відповідальності, під якою слід розуміти негативні для порушника наслідки скоєного ним правопорушення (насильства в сім'ї), які виявляються в необхідності відшкодування потерпілому заподіяних моральних і матеріальних збитків.*

Юридичною підставою для такої відповідальності є закон у широкому розумінні, тобто нормативно-правовий акт, який передбачає застосування до особи санкцій цивільно-правового характеру за вчинення певного діяння. Загальні засади цивільної відповідальності, яка виникає із завдання шкоди, врегульовано главою 82 Цивільного кодексу України. Так, згідно з ч. 1 ст. 1166 Цивільного кодексу України, майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим майновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується особою, яка її завдала. Ст. 1167 Цивільного кодексу України закріплює, що моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності вини останньої.

Фактичною підставою цивільної відповідальності є склад цивільного правопорушення, що включає протиправну поведінку особи; шкідливий результат такої поведінки (шкоди); причинний зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою; вину особи, яка заподіяла шкоду. Відшкодування завданої матеріальної та моральної шкоди винною особою здійснюється або за умов притягнення цієї особи до кримінальної чи адміністративної відповідальності, або у порядку, передбаченому Цивільним процесуальним кодексом України шляхом подачі відповідного позову.

Так, згідно зі ст. 28 Кримінально-процесуального кодексу України, особа, яка зазнала матеріальної шкоди від злочину, має право при провадженні в кримінальній справі пред'явити до обвинуваченого або до осіб, що несуть матеріальну відповідальність за дії обвинуваченого,

цивільний позов, який розглядається судом разом з кримінальною справою. Цивільний позов може бути пред'явлений як під час досудового слідства і дізнання, так і під час судового розгляду справи, але до початку судового слідства. Відмова в позові в порядку цивільного судочинства позбавляє позивача права пред'являти той же позов у кримінальній справі.

Згідно зі ст. 40 КпАП України, якщо в результаті вчинення адміністративного правопорушення завдано майнової шкоди громадянину, то адміністративна комісія, виконавчий орган сільської, селищної, міської ради при вирішенні питання про накладення стягнення за адміністративне правопорушення має право одночасно вирішити питання відшкодування винною особою майнової шкоди, якщо її сума не перевищує двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а суддя районного (міського) суду – незалежно від розміру шкоди. Крім того, вирок або постанова суду у кримінальній чи адміністративній справі, які набрали законної сили, є обов'язковим для суду, що розглядає справу про цивільно-правові наслідки дії особи, відносно якої відбувся вирок чи постанова суду, в питаннях, чи мали місце ці дії та чи вчинені вони даною особою.

За вибором позивача позовну заяву може бути подано до районного (міського) суду або за місцем проживання відповідача, або за місцем проживання позивача, або за місцем заподіяння шкоди (ч. 2 ст. 126 Цивільного процесуального кодексу України) і має містити такі реквізити: назва суду, до якого подається заява; точна назва позивача і відповідача; зміст позовних вимог (кожна вимога у резолютивній частині заяви заявляється окремо); виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення доказів, що стверджують позов; зазначення ціни позову; підпис позивача або його представника із зазначенням часу подання заяви. До позовної заяви додаються письмові докази, а якщо позовна заява подається представником позивача, – також довіреність чи інший документ, що стверджує повноваження представника (ст. 137 Цивільного процесуального кодексу України). Слід підкреслити, що при розгляді цивільних справ діє презумпція винуватості, тобто обов'язок спростування позовних вимог покладено на відповідача.

Важливою проблемою цивільної відповідальності осіб, які вчинили насильство у сім'ї, є відшкодування майнової шкоди при вчиненні насильства економічного спрямування. Відшкодування завданої шкоди залежатиме від правового режиму майна, яке пошкоджене або знищене, та від того, в яких відносинах перебувають постраждала особа та особа, яка вчинила насильство в сім'ї (чоловік – жінка, батьки – дитина).

Майно може належати одному з подружжя на праві приватної власності або подружжю на праві спільної сумісної власності (глави 7, 8 Сімейного кодексу України). Слід пам'ятати, що особливості правового режиму майна подружжя можуть бути визначені шлюбним договором (контрактом). Згідно з ч. 2 ст. 97 Сімейного кодексу України, сторони (шлюбного договору) можуть домовитися вважати майно, набуте ними за час шлюбу спільною частковою власністю або особистою приватною власністю кожного з них.

Стаття 57 Сімейного кодексу України до особистої приватної власності дружини, чоловіка відносить: майно, набуте нею (ним) до шлюбу; майно, набуте нею (ним) за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування; майно, набуте нею (ним) за час шлюбу, але за кошти, які належали їй (йому) особисто; речі індивідуального користування, у тому числі коштовності, премії, нагороди, отримані за особисті заслуги (за винятками, встановленими законом) та деяке інше. У разі, якщо шкоду завдано наведеному вище майну (наприклад, дружиною або чоловіком з мотиву ревності пошкоджено автомобіль, придбаний одним із подружжя до укладення шлюбу), вона підлягає відшкодуванню у повному обсязі за рахунок майна заподіювача шкоди або (у відносинах подружжя) за рахунок виділеної частки майна, яке перебуває у режимі спільної сумісної власності подружжя.

Відповідно до статей 60–62 Сімейного кодексу України, на праві спільної сумісної власності подружжю належить майно подружжя (будь-які речі, за винятком тих, які вилучені з цивільного обороту), набуте за час шлюбу, незалежно від того, що один із подружжя не мав з поважних причин самостійного заробітку; заробітна плата, пенсія, стипендія, одержані одним із подружжя та внесені до сімейного бюджету або внесені на його особистий рахунок у банківську установу (в цьому аспекті невнесення чоловіком або жінкою заробітної плати до сімейного бюджету в разі, якщо один з подружжя з поважної причини (наприклад, догляд

за дітьми) не працює, вже може розглядатись як економічне насильство в сім'ї); речі для професійних занять; майно, яке належало дружині або чоловіку на праві приватної власності, після його значного поліпшення за спільні кошти або кошти іншого з подружжя (за рішенням суду).

Як зазначив Пленум Верховного Суду України у Постанові «Про застосування судами деяких норм Кодексу про шлюб та сім'ю» від 12.06.98, спільною сумісною власністю подружжя, зокрема, може бути: квартири, житлові та садові будинки; земельні ділянки та насадження на них, продуктивна й робоча худоба, засоби виробництва, транспортні засоби; грошові кошти, акції та інші цінні папери, вклади до кредитних установ; паєнагромадження в житлово-будівельному, гаражно-будівельному кооперативі; страхова сума, страхове відшкодування, сплачені за рахунок спільних коштів подружжя, страхові платежі, які були повернуті при достроковому розірванні такого договору страхування або які міг би одержати один із подружжя в разі дострокового розірвання такого договору на час фактичного припинення шлюбу; грошові суми та майно, належні подружжю за іншими зобов'язальними правовідносинами. Шкода, завдана цьому майну, відшкодовується винним у межах виділеної частки, яка належить постраждалій особі, за рахунок частки в спільному сумісному майні або за рахунок майна, що є приватною власністю особи, яка вчинила насильство в сім'ї. Таким чином, якщо чоловік або жінка знищує майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності, інший з подружжя має право вимагати відшкодування вартості знищеного майна за рахунок особистого майна заподіювача шкоди або вимагати поділу майна у порядку ст. 71 Сімейного кодексу України та відшкодування шкоди (грошової компенсації) за рахунок виділеної частки.

Згідно зі ст. 173 Сімейного кодексу України, батьки і діти, зокрема ті, які спільно проживають, можуть бути самостійними власниками майна. Таким чином, відшкодування шкоди, завданої майну дітей батьками або майну батьків дітьми, здійснюється за рахунок майна винної особи, що належить їй на праві приватної власності. Майно, набуте батьками і дітьми за рахунок їхньої спільної праці чи спільних коштів, належить їм на праві спільної сумісної власності і, відповідно, захищається у загальному порядку на підставі Цивільного кодексу України.

Крім того, відповідно до ст. 174 Сімейного кодексу України, майно, придбане батьками або одним із них для забезпечення розвитку, навчання та виховання дитини (одяг, інші речі особистого вжитку, іграшки, книги, музичні інструменти, спортивне обладнання тощо), є власністю дитини. Тобто якщо мати або батько, конфлікуючи з дитиною, псують або знищують її одяг; іграшки тощо, то ці дії можуть кваліфікуватись як насильство в сім'ї, а у самої дитини (або у органів опіки і піклування в інтересах дитини) з'являється право вимагати відшкодування завданої шкоди.

Притягнення особи до юридичної відповідальності є можливим, якщо дії цієї особи завдали іншому члену сім'ї моральної шкоди, шкоди його фізичному чи психічному здоров'ю. У той же час чинне законодавство не визначає, що слід розуміти під терміном «моральна шкода». Таке визначення закріплено у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (нематеріальної) шкоди» від 31.03.95 № 4 зі змінами, внесеними Постановою Пленуму Верховного Суду України від 25.05.01 №5, відповідно до пункту 3 якої моральна шкода – це втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. У Методичних рекомендаціях «Відшкодування моральної шкоди», затверджених Листом Міністерства юстиції України від 13.05.04 №35-13/797, відтворюється вказане визначення моральної шкоди, а саме: визначається, що під *моральною шкодою* слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб.

Відповідно до чинного законодавства, моральна шкода може полягати зокрема:

- у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;

- у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;
- у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна;
- у приниженні честі, гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

З огляду на це особа, потерпіла від насильства в сім'ї, у позовній заяві має зазначити, в чому полягає ця шкода, якими неправомірними діями її заподіяно позивачеві, з яких міркувань він виходив, визначаючи розмір шкоди, та якими доказами це підтверджується. При недотриманні позивачем зазначених вимог настають наслідки, передбачені ст. 139 Цивільного процесуального кодексу України.

Рішення місцевого суду може бути оскаржено в апеляційному та касаційному порядку.

Отже, механізм притягнення особи, що вчинила насильство в сім'ї, до цивільно-правової відповідальності, досить ґрунтовно визначений Цивільним процесуальним кодексом України. Проте практика розгляду судами України справ за позовами щодо компенсації матеріальної чи моральної шкоди, завданої насильницькими діями в сім'ї, майже відсутня.

Це пояснюється, насамперед, такими чинниками:

- необізнаністю чи неналежною обізнаністю жертв насильства в сім'ї щодо їх права на компенсацію моральної та матеріальної шкоди, завданої насильницькими діями в сім'ї, а також процесуальних аспектів його реалізації (процедури звернення до суду, складання позовної заяви тощо);
- відсутністю коштів на оплату професійної правової допомоги;
- недостатнім рівнем довіри населення до судової системи.

Сімейно-правова відповідальність за діяння, що становлять насильство в сім'ї по відношенню до дитини

Крім кримінальної, адміністративної та цивільно-правової відповідальності, вчинення насильства в сім'ї по відношенню до дитини тягне за собою **негативні наслідки, передбачені сімейним законодавством України**. Жорстоке поводження з дитиною, а також вдавання до будь-яких видів *експлуатації дитини, примушення її до жебракування та бродяжництва* визнаються Сімейним кодексом України як підстави для позбавлення батьківських прав (відповідно, п. 3, п. 5 ст. 164 СК України) або відібрання дитини від батьків без позбавлення батьківських прав (ч. 1 ст. 170 СК України).

Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» від 30 березня 2007 р. № 3 уточнює поняття жорстокого поводження та експлуатації дитини як підстав для позбавлення батьківських прав. Відповідно до п. 16. Постанови жорстоке поводження полягає у фізичному або психічному насильстві, застосуванні неприпустимих методів виховання, приниженні людської гідності дитини тощо. Як експлуатацію дитини слід розглядати залучення її до непосильної праці, до заняття проституцією, злочинною діяльністю або примушування до жебракування.

Отже, **насильство щодо дитини з боку її батьків (або одного з них), вчинене у вказаних формах, виступає підставою для позбавлення особи, що вчинила насильство в сім'ї, батьківських прав або відібрання дитини без позбавлення батьківських прав.**

Проте судова практика свідчить, що суди підходять спрощено до розгляду справ щодо позбавлення батьківських прав або відібрання дитини від батьків без позбавлення батьківських прав, часто не розмежовуючи підстави для позбавлення батьківських прав, не посилаючись на конкретні пункти статті 164 Сімейного кодексу України, хоча підстави для позбавлення батьківських прав є різними за своєю суттю та потребують неоднакових доказів.

Особа, позбавлена батьківських прав:

- 1) втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання;
- 2) перестає бути законним представником дитини;
- 3) втрачає права на пільги та державну допомогу, що надаються сім'ям з дітьми;
- 4) не може бути усиновлювачем, опікуном та піклувальником;

5) не може отримати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вона могла б мати у разі своєї непрацездатності (право на утримання від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди у разі втрати годувальника, право на спадкування);

6) втрачає інші права, засновані на спорідненості з дитиною.

Особа, позбавлена батьківських прав, не звільняється від обов'язку щодо утримання дитини.

До особистих немайнових прав, які втрачаються особою, позбавленою батьківських прав, відносяться право на спілкування з дитиною, право на її виховання, на проживання з дитиною.

Також особа, позбавлена батьківських прав, втрачає права по захисту дитини (на самозахист, на звернення до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій із захисту прав та інтересів дитини), передбачені статтею 154 Сімейного кодексу України.

Особи, позбавлені батьківських прав, звільняються від обов'язків щодо виховання дитини. Проте, згідно з ч. 2 ст. 166 Сімейного кодексу України, особа, позбавлена батьківських прав, не звільняється від обов'язку щодо утримання дитини. Обов'язок утримувати дитину може виконуватись через аліментні платежі або в інших передбачених законом формах.

Практика розгляду випадків насильства в сім'ї однозначно свідчить про те, що в переважній більшості ситуацій ефективність засобів його попередження нівелюється продовженням спільного проживання жертв насильства в сім'ї та їх кривдників.

Статтею 167 Сімейного кодексу України «Влаштування дитини, батьки якої позбавлені батьківських прав» передбачається:

1. Якщо дитина проживала з тим із батьків, хто позбавлений батьківських прав, суд вирішує питання про можливість їхнього подальшого проживання в одному житловому приміщенні.

2. Суд може прийняти рішення про виселення того з батьків, хто позбавлений батьківських прав, з житлового приміщення, у якому він проживає з дитиною, якщо буде встановлено, що він має інше житло, куди може поселитися, або прийняти рішення про примусовий поділ житла чи його примусовий обмін.

Отже, якщо одного з батьків, які вчиняли насильство над дитиною, позбавлено батьківських прав, то кривдник може бути примусово виселений або може бути прийнято рішення про примусовий розподіл житла.

Тема 1.4. Повноваження органів та установ, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, та механізм їх взаємодії

Мета: визначити систему органів та установ, уповноважених здійснювати заходи щодо попередження насильства в сім'ї, проаналізувати функції цих структур та розглянути механізм їх взаємодії

Загальна тривалість: 4 академічні години.

План:

1. Вправа «Органи та установи, що діють у сфері попередження насильства в сім'ї» (20 хв.).
2. Вправа «Функції та повноваження» (1 год. 20 хв.).
3. Вправа «Власний досвід взаємодії» (1 год. 20 хв.).

Хід проведення заняття

1. Вправа «Органи та установи, що діють у сфері попередження насильства в сім'ї»

Мета: визначити основні органи та установи, які залучені до попередження насильства в сім'ї, а також пригадати нормативно-правові акти, що регламентують таку взаємодію.

Час: 20 хв.

Ресурси: аркуші для фліпчарту, маркери.

Хід проведення:

Тренер звертається до групи з пропозицією визначити перелік органів та установ, які діють у сфері попередження насильства в сім'ї. Учасники по черзі називають ті чи інші органи та установи, з якими вони стикалися під час здійснення діяльності в означеній сфері. Названі учасниками уповноважені органи та установи фіксуються тренером на аркуші ватману.

Після відтворення учасниками переліку органів та установ, уповноважених здійснювати заходи щодо попередження насильства в сім'ї, тренер підсумовує, що перелік органів та установ, що вживають заходи у цій сфері, та порядок їх взаємодії визначає ряд нормативно-правових актів (ці документи перераховані у Додатку 1.3.1.).

Тренер підкреслює що:

«Зазначені нормативно-правові акти України у сфері попередження насильства в сім'ї порізно визначають перелік таких органів та установ, що вимагає їх узгодженості та врахування їх положень у системній єдності.»

Так, за Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.04.2001 (зі змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» від 25.09.2008) до органів та установ, на які покладається здійснення заходів щодо насильства в сім'ї, належать:

- спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї (таким органом визнано Міністерство соціальної політики України, його управління та відділи на місцях);
- відповідні підрозділи органів внутрішніх справ;
- органи опіки і піклування;
- спеціалізовані установи для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства, до яких належать:
  - кризові центри для членів сімей, у яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення (далі – кризові центри);
  - центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї.

Інші нормативні акти, вказані вище, до цього переліку органів додають:

- службу у справах дітей;
- центри соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді;

- органи та заклади охорони здоров'я;
- органи освіти та установи кримінально-виконавчої системи (в частині попередження жорстокого поводження з дітьми)».

До уваги тренера!

Тренер зазначає, що вказані нормативно-правові акти України по-різному визначають перелік таких органів та установ, що вимагає їх узгодженості та врахування їх положень у системній єдності.

Як було зазначено, вказані нормативні акти координуючими органами з питань попередження насильства в сім'ї, жорстокого поводження з дітьми та здійснення соціального супроводу сімей, що опинилися в складних життєвих обставинах, визначають різні структури. Це призводить до неузгодженості механізму взаємодії між цими органами, суперечливого тлумачення їх функцій та компетенції, що об'єктивно ускладнює реалізацію законодавства України з попередження насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дитиною, наприклад, у випадку координації надання допомоги сім'ї, в якій вчиняється насильство над дорослими членами родини та дітьми, в результаті чого сім'ю було взято під соціальний супровід.

2. Вправа «Функції та повноваження»⁵

Мета: визначити основні функції та повноваження органів та установ, які залучені до попередження насильства в сім'ї, а також визначити механізм їх взаємодії.

Час: 1 год. 20 хв.

Ресурси: аркуші фліпчарту, маркери, тексти нормативно-правових актів України в кількості 5 екземплярів кожен, а саме: Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.01 № 2789-III зі змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» від 25.09.08 № 599-VI; Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.03 № 616 «Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу»; Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України від 07.09.09 № 3131/386 «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів попередження насильства в сім'ї»; Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 19.08.14 № 564/836/945/577 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення»; Наказ Мінсім'ямолодьспорту, МОЗ, МОН, Мінпраці, Мінтранспорту, МВС, Держдепартаменту України з питань виконання покарань від 14.06.06 № 1983/388/452/221/556/596/106 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах».

Хід проведення:

На **першому етапі** вправи тренер об'єднує учасників у 5 малих груп, які будуть досліджувати повноваження відповідних органів та установ, що визначені в різних нормативно-правових актах:

Група 1 – управління (відділи) у справах сім'ї, молоді та спорту;

Група 2 – служба дільничних інспекторів міліції;

Група 3 – кримінальна міліція у справах дітей;

⁵ Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / Авт.: Брижик В.О., Журавель Т.В., Кочемировська О.О., Нікітіна О.М., Христова Г.О. / За заг. ред. Журавель Т.В., Христової Г.О. – К.: ТОВ «КІС», ВГЦ «Волонтер», 2010. – С. 92–94.

Група 4 – служба у справах дітей;

Група 5 – центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Кожна група визначає функції та повноваження відповідного органу чи установи у сфері попередження насильства в сім'ї з використанням отриманих нормативно-правових документів та записує їх у п'ять стовпчиків, зверху кожного з яких зазначена назва відповідного нормативно-правового акту. Якщо в певному акті не згадується відповідний орган чи установа, учасники ставлять у цьому стовпчику прочерк.

Далі група здійснює порівняльний аналіз визначених функцій та повноважень відповідних органів.

Групи мають здійснювати аналіз повноважень органів та служб у сфері попередження та протидії насильству в сім'ї за такими категоріями:

1. Повноваження щодо координації діяльності органів та служб (вказати, в якій сфері), механізм збору даних статистики, інших відомостей.
2. Повноваження загального характеру (щодо проведення громадських заходів, просвітницьких кампаній тощо).
3. Отримання та реагування на заяви та повідомлення про вчинення насильства в сім'ї (робота з жертвами насильства в сім'ї: механізм, терміни).
4. Надання допомоги особі, яка зазнала насильства (якої саме, самостійно чи через перенаправлення).
5. Повноваження щодо роботи з кривдниками (участь у направленні та реалізації корекційних програм).

Виділення відповідних категорій повноважень органів та служб дозволить їх структурувати, забезпечити системність та послідовність їх порівняльного аналізу, сприятиме наочності та доступності презентацій роботи групи. На роботу групи отримують 30 хв.

На **другому етапі**, після завершення роботи в групах, представники груп презентують орган, повноваження якого вони розглядали, та викладають розглянутий матеріал за вказаною схемою, зупиняючись на їх узгодженості (неузгодженості) в нормативно-правових актах, які підлягали опрацюванню. Краще запросити двох учасників зробити презентацію роботи групи, тоді вони зможуть доповнювати один одного та забезпечити надання більш повної інформації.

Презентації груп супроводжуються обговоренням зі всіма учасниками, розглядом конкретних ситуацій, які пропонують учасники, коментарями тренера.

Презентація та обговорення напрацювань однієї групи має тривати не більше 10 хв.

До уваги тренера!

Наприкінці вправи тренер має зазначити, що учасники наразі могли пересвідчитися у суперечливості законодавчого регулювання переліку функцій та обсягу повноважень державних інституцій, що здійснюють діяльність у сфері протидії насильству в сім'ї. Проте необхідно шукати шляхи їх ефективної взаємодії, виходячи не з суперечок стосовно тих чи інших повноважень, а створення атмосфери взаємної співпраці та взаємоінформування.

Тексти нормативних актів, що використовувались у вправі, можна знайти на офіційному сайті Верховної Ради України – www.rada.gov.ua.

Ці документи будуть використовуватися при виконанні й інших вправ. Тому доречно до початку тренінгу роздрукувати їх за кількістю учасників та покласти у папки учасників.

3. Вправа «Власний досвід взаємодії»

Мета: здійснити обмін власним досвідом учасників щодо розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї.

Час: 1 год. 20 хв.

Ресурси: аркуші фліпчарту, аркуші А4, маркери.

Хід проведення:

На **першому етапі** вправи кожен учасник групи протягом 5 хв. готує індивідуальну усну презентацію, в якій він має *описати* найбільш цікаві або найбільш типові справи стосовно вчинення насильства в сім'ї, що перебували в його впровадженні, та *визначити*, які дії були ним вчинені щодо їх розгляду.

Тренеру необхідно попросити учасників висвітлити в своїй презентації справи, які стосувалися б різних форм та проявів сімейного насильства, а також вказати таке:

- у якій спосіб відбувалася його взаємодія з іншими органами та установами щодо розгляду справи;
- успішні аспекти взаємодії;
- проблемні аспекти взаємодії;
- результати розгляду та вирішення цих справ.

На **другому етапі** тренер об'єднує учасників у 5 груп, де вони презентують власний досвід та спільно обирають 1–2 справи, які доречно буде презентувати на загал. Обговорення у малих групах триває 15 хв.

На **третьому етапі** вправи 5-ти груп презентують обрані справи та у своїх презентаціях висвітлюють питання, запропоновані тренером на першому етапі.

На презентацію кожна група має близько 10 хв.

Після кожної презентації тренер та інші учасники можуть поставити особі, що здійснювала презентацію, уточнюючі питання та зробити свої зауваження.

Питання для обговорення:

- *Чому ви обрали для презентації саме ці справи?*
- *Чи складно було здійснити взаємодію з іншими органами та установами щодо розгляду та вирішення таких справ?*
- *З якими основними проблемами Ви стикаєтесь при розгляді заяв та повідомлень щодо вчинення сімейного насильства або жорстокого поводження з дитиною?*

До уваги тренера!

Тренер має відзначити різноманітність випадків сімейного насильства та жорстокого поводження з дітьми, а також вказати на корисність обміну досвідом учасниками щодо розгляду та вирішення справ, які стосуються досліджуваної проблеми.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРИЧИНИ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

Тема 2.1. Психологічні чинники, які впливають на виникнення насильства

Мета: надати учасникам поглиблену інформацію щодо психологічних механізмів виникнення насильства в сім'ї.

Загальна тривалість – 2 академічні години.

План:

1. Вправа «Айсберг» (10 хв.).
2. Міні-лекція «Основні підходи до визначення витоків домашнього насильства» (15 хв.).
3. Вправа «Виклики часу» (25 хв.).
4. Вправа «Цикл насильства» (20 хв.).
5. Вправа «Індикатори розпізнавання ситуації насильства» (20 хв.).

Хід проведення заняття

1. Вправа «Айсберг»

Мета: визначити та обговорити з учасниками виток домашнього насильства.

Час: 10 хв.

Ресурси: аркуш для фліпчарту з підготовленим малюнком айсберга, маркери, стікери для учасників (по 3 шт. для кожного).

Хід проведення:

Тренер звертається до учасників зі словами:

«Обговорюючи проблему насильства в сім'ї, можна побачити, що вона залежить від багатьох причин. Є причини насильства, що лежать на поверхні, наприклад, сварки, конфлікти. А є причини, що приховані значно глибше, але на виникнення ситуацій насильства впливають не менше, а часто навіть породжують ті ж самі конфлікти та сварки, що лежать на поверхні. Саме тому для аналізу витоків домашнього насильства ми підготували малюнок «Айсберг». Як відомо, невелика частина айсберга видніється над водою, а інша, значно небезпечніша та більша, захована під водою.»

Далі тренер роздає всім учасникам та учасницям невеличкі аркуші паперу (стікери) та пропонує написати на них три причини виникнення насильства в сім'ї. Після виконання завдання тренер пропонує кожному учаснику підійти до малюнка, озвучити написане та прикріпити аркуші зі вказаними причинами у відповідному місці (на видимій чи підводній частині айсбергу).

Питання для обговорення:

- У якій частині айсбергу виявилось більше складових? Чому?
- Як ви розумієте невидимі частини айсберга? Наскільки вони важливі?
- Що є основою для виникнення насильства в сім'ї?
- Які складові впливають на те, що найчастіше жертвою насильства стає жінка?

2. Міні-лекція «Основні підходи до визначення витоків домашнього насильства»

Мета: познайомити учасників з існуючими підходами визначення чинників, які впливають на розвиток насильства в сім'ї.

Час: 20 хв.

Ресурси: аркуші для фліпчарту, маркери, Додаток 2.1.1.

Хід проведення:

Тренер узагальнює результати роботи, отримані в попередній вправі, та аналізує їх, використовуючи матеріали, подані в Додатку 2.1.1.

Питання для обговорення:

- Підхід до визначення ризиків більш правильний чи менш правильний?

- Як можна використовувати подані підходи на українському ґрунті?
- Чи можна використовувати таку інформацію в практиці превентивної роботи щодо попередження домашнього насильства? Як саме?

3. Вправа «Виклики часу»

Мета: проаналізувати зовнішні динамічні чинники, що впливають на ситуацію в сім'ї та створюють ризики домашнього насильства.

Час: 25 хв.

Ресурси: 3 аркуші для фліпчарту за кількістю малих груп, маркери.

Хід проведення:

На першому етапі виконання вправи тренер звертається до групи:

«Можна виділити зовнішні динамічні чинники – виклики часу, що впливають на ситуацію в сім'ї. Спробуємо визначити ці виклики часу, їх вплив на ситуацію та розглянути можливі шляхи розвитку подій».

Для виконання вправи:

- учасники об'єднуються у 3 групи;
- кожна група отримує великий аркуш паперу, поділений на 3 стовпчики.
  - у першому стовпчику необхідно вказати виклики сьогодення, з якими стикається сім'я (наприклад, необхідність одному з подружжя (чи обом) витратити значно більше часу на те, щоб забезпечити сім'ю; виїзд на заробітки до іншої країни; демонстрація насильницьких стосунків в сім'ї на телебаченні; руйнування цінності інституту сім'ї в суспільстві і т.п.);
  - в другому стовпчику – вказати, як саме цей виклик впливає на стосунки в сім'ї (наприклад, недостатньо приділяється увага іншим членам сім'ї, менше часу проводять разом);
  - у третьому стовпчику – вказати, які ситуації насильства виникають при цьому в сім'ї (наприклад, нехтування інтересами, фінансовий контроль, приниження, маніпулювання, побиття тощо).

Після завершення роботи учасники представляють отримані результати у великій групі.

Питання для обговорення:

- З якими викликами часу, що спричиняють ситуації домашнього насильства, ви найчастіше зустрічаєтесь у своїй роботі з сім'ями?
- Якою має бути сім'я, щоб протистояти негативним проявам викликів часу?

На **другому етапі** виконання вправи, методом мозкового штурму, тренер допомагає групі визначити критерії стійкості та вміння, які необхідно мати, щоб не допускати насильства в сім'ї за наявності серйозних викликів та соціальних потрясінь.

Мозковий штурм проводиться за результатами першої частини вправи.

До уваги тренера!

Усі висловлювання групи важливо фіксувати на великому аркуші, закріпленому на фліпчарті.

Аркуш паперу можна розділити на дві частини:

- перша, щоб виділити критерії;
- друга, щоб визначити вміння, які необхідні для того, щоб протистояти «викликам часу».

Підводячи підсумки, тренерам важливо спиратися на результати мозкового штурму.

Можуть бути визначені, наприклад, такі критерії: як зберегти сім'ю, бути фінансово незалежними, духовно розвиватися та інші і такі конкретні вміння, необхідні для того, щоб сформувані в сім'ї життя без насильства:

- довіряти один одному;
- вміння говорити про свої проблеми;
- вміння слухати і чути;
- вміння просити про допомогу;

- вміння брати на себе відповідальність за свої дії;
- вміння розв'язувати конфлікти без насильства;
- вміння з повагою ставитися до думки іншої людини;
- вміння відстоювати свою думку без насильства.

Важливо зафіксувати всі висловлювання учасників та підвести підсумок, що навіть в складних ситуаціях багато що залежить від людини – від її вміння будувати стосунки.

4. Вправа «Цикл насильства»

Мета: познайомити учасників з психологічними особливостями перебігу насильства.

Час: 20 хв.

Ресурси: Додаток 2.1.2, Додаток 2.1.3, роздруковані на аркуші А4 за кількістю учасників, аркуш для фліпчарту, маркери.

Хід проведення:

На **першому етапі** виконання вправи тренер представляє учасникам намальований на великому аркуші «Цикл насильства» (Додаток 2.1.2) та надає таку інформацію:

«Аналізуючи психологічні особливості насильства, варто розглянути поняття «ЦИКЛ НАСИЛЬСТВА».

ЦИКЛ НАСИЛЬСТВА – це психологічний механізм стосунків між кривдником та жертвою, який визначився при всебічному розгляді фактів насильства на гендерній основі, при намаганнях запобігти насильству, подолати його наслідки. Виявляється, що цей механізм є досить поширеним і стандартним. Тому варто його проаналізувати з психологічної точки зору, ще раз пошукати механізми зупинення соціальної естафети насильства, знайти важелі оцінки поведінки насильника і жертви, аби вийти з цього кола.

На практиці ми часто зустрічаємося з сім'ями, в яких цикл насильства у прямому сенсі тривав роки (2–3), а в цілому, вже не цикл, а циклічний процес тривав від 12 до 20 років.

Що ж є характерним для циклу насильства?

Характерним є повторення етапів розвитку стосунків насильника та жертви.

Розглянемо типову ситуацію фізичного насильства. Це часто-густо є побиття, знущання, аж до звалтування на очах дітей. Це може бути сексуальне насильство – примус до сексу, жорстоке поводження під час сексу тощо. Об'єктом фізичного насильства найчастіше стає жінка. Вважається, що у 75% випадків домашнього насильства жертвами насильства стають і діти.

Досить поширеним є психологічне насильство. Об'єктами такого насильства часто стають жінка, діти, але непоодинокими жертвами психологічного насильства можуть стати і чоловіки.

Отже, ВИПАДОК: осканеніння, екстаз насильника, жорстокий прояв насильства. Сумнівів нема. Сталося. Це завершення кола насильства і одночасно початок нового кола.

Жертва постраждала. Типовий варіант – насильник просить вибачення, обіцяє, що більше такого не станеться. Налякана жертва дуже хоче цьому вірити, сподівається на краще життя, вірить, що своєю поведінкою, своєю запобігливістю буде сприяти мирному співіснуванню членів родини.

Наступає ЗАСПОКОЄННЯ, а далі і ПРИМИРЕННЯ. Кривднику часто вдається переконати жертву, що вона сама багато в чому винна: не виконувала його вимоги, провокувала його на агресивні дії. Часто кривдники не тільки вибачаються, але й роблять цінні подарунки.

Етап насильства завершений:

- кривдник встановив чи підтвердив жорсткі норми поведінки, виконання яких, за його твердженням, може запобігти акту насильства;
- жертва впевнена, що вона спровокувала акт насильства, і тепер, коли вона знає правила, їй залишається тільки суворо їх виконувати; і... все владнається, у стосунках буде панувати спокій.

Отже жертва вибачила, «зрозуміла», служить і догоджає, запобігає, як може, проявам агресії з боку кривдника. Часто примирення може тривати досить довго, іноді роками.

Жертва вже зовсім втрачає своє «Я», перетворюється на тінь свого партнера. Але конфлікт не розв'язано, життя триває, виникають нові протиріччя, нові обставини.

Наступає етап ПОСИЛЕННЯ НАПРУГИ, коли тижнями, місяцями в сім'ї панує напружена тиша, чоловік і дружина не спілкуються між собою, коли весь час у сім'ї виникають конфліктні ситуації, але їх неможливо не тільки розв'язати, а й навіть назвати. Виникає нестерпна напруга, яка знову проривається ВИПАДКОМ НАСИЛЬСТВА. Цикл завершується.

Практично у всіх таких сім'ях із часом етапи заспокоєння та примирення скорочуються, а випадки насильства стають все частішими. Виникає КРИЗОВА СИТУАЦІЯ. Настає момент, коли жертва чи жертви вже більше не можуть жити в такій ситуації. Вони більше не погоджуються терпіти знущання, починають усвідомлювати свої права і можливості, не бажують страждати самі та щоб страждали діти. Якщо такого усвідомлення не відбувається, ризик трагічного випадку посилюється.

На жаль, у прагненні змінити своє життя жертва нерідко стикається зі значними труднощами. Навіть у розвинених демократичних країнах зі сталою законодавчою та соціальною системами захисту жертв домашнього насильства виникає багато труднощів у вирішенні проблеми відокремлення життя жертви та кривдника, вирішення долі дітей та їх захисту від нападів кривдника».

На другому етапі виконання вправи тренер роздає учасникам вірш «Я отримала сьогодні квіти» (Додаток 2.1.3.), виданий Проектом Кешер у рамках Всесвітньої кампанії «16 днів проти насильства», 25 листопада – 10 грудня 2008 року, та пропонує прочитати його і визначити дії кривдника та жертви, характерні для кожного етапу циклу насильства.

Питання для обговорення:

- Чи можна виділити певний циклічний розвиток подій?
- Чим відрізнявся кожен цикл?
- Чи можливий був інший розвиток подій?
- Які кроки для цього мали зробити жертва, кривдник, служби, які мають надавати допомогу постраждалим від насильства?

5. Вправа «Індикатори розпізнавання ситуації насильства»

Мета: відпрацювати вміння учасників розпізнавати ситуацію насильства

Час: 20 хв.

Ресурс: аркуші для фліпчарту, розділені на 4 стовпчики для роботи в малих групах (кількість аркушів відповідно до кількості груп), Додаток 2.1.4., клей, великий конверт зі смужками з індикаторами.

Хід проведення:

Тренер звертається до учасників:

«Ця вправа спрямована на визначення та засвоєння індикаторів розпізнавання ситуації насильства Ми знаємо, що існує 4 види насильства. Кожен із них має свої індикатори. Для виконання вправи я пропоную об'єднатися в 4 групи. Кожна група отримує великий аркуш паперу, розділений на 4 стовпчики (фізичне, психологічне, сексуальне, економічне насильство), і великий конверт, у якому знаходяться смужки паперу з індикаторами насильства (на кожній смужці один індикатор). Ваше завдання: визначити та наклеїти смужки паперу з індикаторами у відповідні стовпчики».

Після завершення учасники презентують групову роботу у великому колі.

Питання для обговорення:

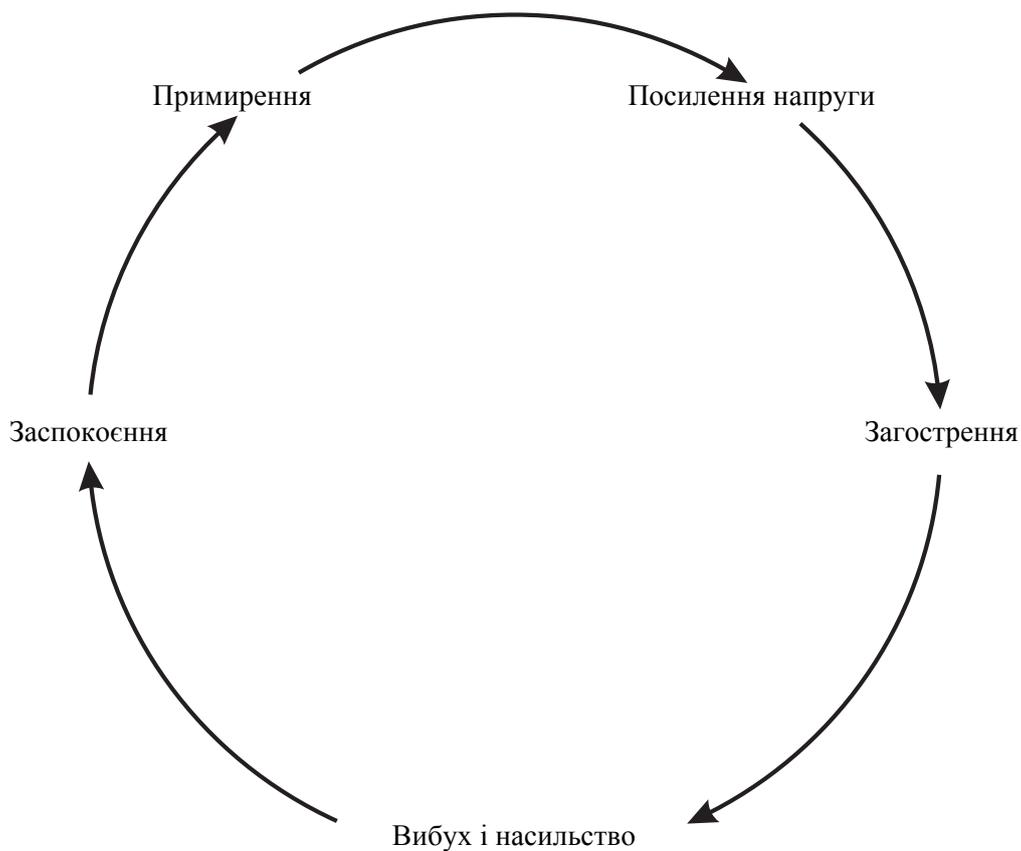
- Чи важко було виконувати завдання?
- Чи були випадки, коли один індикатор відповідав різним видам насильства?
- Яким службам та особам, що працюють з людьми (крім тих, що визначені у Законі України «Про попередження насильства в сім'ї»), потрібно знати індикатори різних видів насильства? Чому?

Основні фактори ризику щодо домашнього насильства
(за матеріалами Шинкаренко Оксани Дмитрівни)
УДК 159.922.1:61, АВТОРЕФЕРАТ)

Існують три основних підходи щодо аналізу чинників, які мають вплив на розвиток ситуації домашнього насильства: соціокультурний, системний сімейний, індивідуально-психологічний.

- **соціокультурний підхід** відсилає проблему сімейного насильства до того комплексу соціальних структур, культурних норм і цінностей, які продукують певний тип соціальної чутливості суспільства, толерантний до насильства чоловіків стосовно до жінок, або такий, що підтримує його використання. Основними теоріями такого підходу є: теорія культури насильства (Wolfgang M., Ferracuti F., 1982), ресурсна теорія (Warner R., Lee G. 1986; Hotaling G., Sugarman D. 1988; Gelles R., 1993). Найбільш поширеною в рамках цього підходу є патріархальна теорія насильства (Dobach R. 1979), представники якої вважають, що соціальні та економічні норми життя безпосередньо чи опосередковано підтримують патріархальний устрій суспільства і що домінування чоловіків є поясненням історично зумовлених патернів насильства по відношенню до жінок. Більшість даних (Patterson G. 1982; Wardell L. 1983; Walker L. 1988, Sonkin D. 1988; Ammerman R. 1992; Wallace H., 1997; Hersen M. 1992; Бэрон Р. 1998) підтверджують гіпотезу інтерпретації соціальної ролі, згідно з якою гендерні відмінності в агресії породжуються, в основному, протилежністю гендерних ролей, уявленнями про те, якою в межах такої культури повинна бути поведінка чоловіка чи жінки (Eayli, Steffen 1986). Виходячи з цього, *статеві-рольові установки є досить важливим фактором у передачі навичок, які дозволяють вживати насильницькі засоби частіше, ніж мирні, для розв'язання конфліктів*. Тому дуже важливо, щоб діти мали адекватні моделі рольової поведінки. В рамках соціокультурного підходу основна увага сфокусована на *соціальних нормах патріархального суспільства як причинах агресії проти жінок*.
- **системний сімейний підхід** інтегрує основні концепції комунікативного (Jacson D., Haley J., Watzlawick P., Weakland J.), структурного (Haley J., Madanes K.), поведінкового (В. Сатір, Patterson G.) напрямів сімейної психотерапії. В рамках цього підходу сімейне насильство розглядається як дисфункція всієї системи, а не просто як наслідок індивідуальної психопатології одного з членів сім'ї (Giles-Sims J. 1983). *Значна роль приділяється таким параметрам сімейної системи з насильницькими стосунками, як: комунікація (стилі спілкування), згуртованість (ступінь емоційних зв'язків), гнучкість (здатність змінювати свою структуру)*.
- **індивідуально-психологічний підхід** піднімає проблеми дослідження особистісних рис образника і жертви (Caplin D. 1984, Rosenbaum A. 1986, Straus M. 1994, Dutton D. 1995, Wallace H. 1997) як факторів, що спричиняють насильницьку поведінку. При цьому підході *в якості ризик-факторів виділяють*:
  - досвід відчутого на собі в дитинстві батьківського насильства (Azrin N. 1963, Hotaling G., Sugarman D., 1986, Ammerman R., 1991);
  - досвід спостереження насильства та образливої поведінки між батьками (Azrin N., 1963; Hotaling G., Sugarman D., 1986; Ammerman R., 1991);
  - низька самооцінка (Sedlak A., 1988; Wallace H., 1997).

Цикл насильства

Я отримала сьогодні квіти

Я ОТРИМАЛА СЬОГОДНІ КВІТИ.
Але сьогодні не день мого народження
Та не інший особливий день.
Минулої ночі ми вперше посварились
І він сказав мені стільки жакливих речей, що
Я не вірила у реальність того,
Що зі мною відбувається.
Але я знаю, що він шкодує про те, що так
Говорив зі мною.
Тому він приніс мені сьогодні квіти.

Я ОТРИМАЛА СЬОГОДНІ КВІТИ.
Але сьогодні не річниця нашого весілля
Та не інший особливий день.
Минулої ночі він вдарив мене, і я впала,
Вдарившись об стіну.
І він сміявся, дивлячись на мої страждання.
Я не могла повірити в те, що відбувається
Насправді.
А вранці, прокинувшись, відчула біль і синці
По всьому тілу.

Я ОТРИМАЛА СЬОГОДНІ КВІТИ.
Але сьогодні не День матері
Та не інший особливий день.
Минулої ночі він бив мене знову,
І цього разу це було набагато страшніше, ніж раніш.
Якщо я залишу його, що я буду робити?
Що буде з грошима?
Я боюсь його, але не наважуюсь його покинути.
Але я знаю: він шкодує проте, що сталося,
Тому він приніс мені сьогодні квіти.

Я ОТРИМАЛА СЬОГОДНІ КВІТИ.
Сьогодні особливий день.
Це день мого поховання.
Минулої ночі він бив мене до смерті.
І убив мене.
Якби тільки в мене вистачило сили волі покинути його,
Я не отримала б сьогодні квіти.

Оцінка ризиків

(за матеріалами праці д-ра Деніеля Сонкіна
«Насильство в сім'ї: типологія, небезпека та методи контролю»)

Оцінка ризиків насильства в сім'ї (SARA) є технікою оцінки, яка бере до уваги та зважає на всю доцільну інформацію. Фактори ризику оцінюються як відсутні, «в межах» чи наявні. Виходячи з такої градації, фінальна оцінка балів продемонструє, чи є загроза вчинення насильства стосовно подружжя (інших), або партнер належить до групи високого, середнього або низького типу щодо вчинення насильства.

Ці ризики наведено в таблиці:

<ul style="list-style-type: none"> • Кримінальна історія • Попереднє насильство проти членів сім'ї • Попереднє насильство проти незнайомих, знайомих • Попереднє порушення приписів правоохоронних органів • Нинішні проблеми з працевлаштуванням • Нинішня схильність/наміри до суїциду чи вбивства • Психопатичні/маніакальні симптоми • Розлади особистості з гнівом, роздратуванням чи нестабільністю поведінки 	<ul style="list-style-type: none"> • Попередня історія фізичного насильства в сім'ї • Попереднє сексуальне насильство/ревності • Попереднє використання зброї/погроза смертю • Теперішня ескалація насильства. Його частота / важкість • Крайній ступінь мінімізації/заперечення історії насильства • Підтримка відносин/вибачення насильства в сім'ї • Теперішні правопорушення • Тяжкі злочини чи сексуальні злочини
---	--

Існує також методика оцінки ризиків, на які варто зважати, розроблена д-ом Деніелем Сонкіним.

Наведено ці ризики:

I.

- частота фізичного насильства протягом останніх двох років;
- частота сексуального насильства протягом останніх двох років;
- важкість насильства;
- погрози;
- частота інтоксикації;
- частота вживання алкоголю;
- частота вживання наркотиків;
- територіальна близькість жертви та кривдника;
- психіатрична діагностика.

II.

- важкість психологічних стресорів;
- попередня кримінальна історія;
- насильство проти інших;
- насильство проти дітей;
- відношення до насильства.

III.

- доступність зброї;
- випадки фізичного знуцання з дитини;
- випадки сексуального насильства над дитиною;
- був свідком насильства в сім'ї, коли був дитиною;
- тривають процедури визначення опікунства (розлучення, інші юридичні процедури);
- жорстоке поводження з тваринами чи катування.

Тема 2.2. Психологічні особливості жінки, яка пережила (переживає) насильство

Мета: надати учасникам поглиблену інформацію щодо витоків формування комплексу жертви та психологічних особливостей особи, яка пережила (переживає) домашнє насильство.

Загальна тривалість – 3 академічні години.

План:

1. Вправа «Розмежування понять «жертва» та «постраждала» (20 хв.).
2. Міні-лекція «Комплекс жертви. Типові риси жертви» (20 хв.).
3. Вправа «Витоки формування комплексу жертви» (25 хв.).
4. Вправа «Трикутник Карпмана» (25 хв.).
5. Вправа «Психологічний портрет жінки, яка переживає насильство в сім'ї» (45 хв.).

Хід проведення заняття

1. Вправа «Розмежування понять «жертва» та «постраждала»

Мета: допомогти учасникам навчитися розмежовувати поняття «жертва» та «постраждала».

Час: 20 хв.

Ресурси: аркуші для фліпчарту, маркери, 2 картки (або 1 залежно від кількості малих груп) зі словом «жертва» та 2 (або 1 залежно від кількості малих груп) картки зі словом «постраждала».

Хід проведення:

Учасники об'єднуються у дві (чотири, якщо група велика) групи. Одній групі видається картка зі словом «жертва», іншій – «постраждала». Учасники кожної групи не знають, що пише інша група. Їм пропонується записати всі асоціації, які виникають у них із цим словом, методом «мозкового штурму».

Після завершення завдання групи презентують результати у великому колі.

Питання для обговорення:

- Чи є для вас різниця між цими поняттями? Яка саме? Чим вона обумовлена?
- Чи визначає відповідне звертання до клієнтки Вашу подальшу з нею роботу?
- Чи впливає Ваше звертання до клієнтки на її внутрішній стан?

Результатом обговорення має бути узагальнення та виділення спільних і відмінних моментів для кожного терміна, уточнення правил використання терміну «постраждала» замість терміну «жертва».

2. Міні-лекція «Комплекс жертви. Типові риси жертви»

Мета: надати учасникам тренінгу інформацію про особливості комплексу жертви та визначити типові риси жертви.

Час: 20 хв.

Ресурси: аркуші для фліпчарту, маркери, Додаток 2.2.1.

Хід проведення:

Тренер надає учасникам інформацію щодо особливостей комплексу жертви насильства в сім'ї та типових рис. Для підготовки міні-лекції можна скористатися матеріалами, поданими в Додатку 2.2.1.

3. Вправа «Витоки формування комплексу жертви»

Мета: допомогти учасникам зрозуміти витоки формування комплексу жертви.

Час: 25 хв.

Ресурси: аркуші А3 за кількістю малих груп, маркери, Додаток 2.2.2.

Хід проведення:

Тренер пропонує учасникам об'єднатися в малі групи. Завдання для кожної групи: обговорити власний досвід роботи з постраждалими від домашнього насильства та визначити чинники, що впливають на формування комплексу жертви. Після закінчення результати роботи кожної групи демонструються у великому колі.

Питання для обговорення:

- Чи відрізняється бачення чинників, що впливають на формування комплексу жертви, різними групами?
- Наскільки важливо інформувати про ці впливи широкі кола суспільства, які саме? Які ресурси можна для цього задіяти?
- Наскільки важливим для вас виявився досвід та бачення інших учасників?

У процесі підведення підсумків виконання вправи та аналізу напрацювань малих груп, тренер може спиратися на матеріали Додатку 2.2.2.

4. Вправа «Трикутник Карпмана»

Мета: допомогти учасникам зрозуміти особливості трикутника Карпмана.

Час проведення: 25 хв.

Ресурси: схема на аркуші для фліпчарту «Трикутник Карпмана» (Додаток 2.2.3).

Хід проведення:

На **першому етапі** виконання вправи тренер, використовуючи підготовлену схему (Додаток 2.2.3), представляє групі інформаційне повідомлення: «Драматичний трикутник Карпмана (Жертва – Переслідувач – Рятівник).

«Це типовий зв'язок трьох основних проблемних ролей у людських стосунках. Автор цієї ідеї Стефан Карпман. Згідно з таким підходом можна виділити три основні ролі, які беруть на себе люди в стосунках, – Переслідувач, Жертва, Рятівник. Кожній із ролей відповідають властиві тільки їй почуття. У Переслідувача найголовніша емоція – справедливе обурення; у Жертви – внутрішня метушня, паніка, образа на ситуацію чи іншу людину; у Рятівника – бажання врятувати від уявної небезпеки. Трикутник, у який об'єднуються ці ролі, символізує їх зв'язок і постійну зміну. Небезпека в тому, що, залучаючись до цієї гри, перебуваючи в будь-якій ролі, люди починають ігнорувати реальність.

Як актори на сцені, вони знають, що живуть вигаданим життям, але мають робити вигляд, що вірять в його справжність, щоб відбулася гарна вистава. При цьому, ніхто не затримується надовго в одній ролі. Зміна ролей в трикутнику Карпмана завжди супроводжується інтенсивною зміною емоцій та викидом негативних емоцій. Тривалість перебування в одній ролі може складати від кількох секунд до кількох років.

Ця модель часто виявляється у процесі спілкування в сім'ї, на роботі, в побуті. Деякі люди все життя плачуть, як їм погано, і є жертвами. Інші весь час когось рятують і дають поради, – потрібні вони чи ні, а вони їх дають. А інші постійно знуцаються.

(При обговоренні тренер може запропонувати учасникам подумати, в яких ролях найчастіше виступає кожен з них).

Гра полягає в тому, що Жертва провокує оточуючих, щоб хтось виступив у ролі Переслідувача. Інший варіант може бути таким, що Переслідувач знаходить когось, хто в чомусь винен, і починає його переслідувати: звинувачувати, вимагати, карати.

Далі Жертва починає доводити, що це не вона, а й інші винні, можливо, навіть сам Переслідувач, і починає шукати свого Рятівника, демонструючи свої страждання та безпорадність. Рятівник включається в гру, намагається допомогти Жертві, захистити її від Переслідувача, але, оскільки це лише гра в порятунок, Рятівник нічого не досягає. Через це Жертва звинувачує його, Жертвою стає вже він (хотів як краще...), Переслідувачем стає Жертва, а сам Переслідувач – Рятівником (не так уже вона й провинилася...).

Щоб не стати гравцем цієї драми, важливо пам'ятати: якою б привабливою не здавалася роль у цьому трикутнику, – людині, яка хоче жити реальним життям, там не місце.

Для того, щоб вийти з трикутника, важливо:

- не брати на себе відповідальність за проблеми інших, не кидатися на допомогу, доки тебе про це не попросять;
- не поспішати втішати, це не допоможе;
- зберігати моральний спокій;
- намагатися перейти до конструктивних рішень».

Питання для обговорення:

- *Що мають робити кривдник, рятівник і жертва, щоб вийти з трикутника?*

5. Вправа «Психологічний портрет жінки, яка переживає насильство»

Мета: надати учасникам тренінгу можливість узагальнити їх знання щодо психологічних особливостей жертви домашнього насильства та створити психологічний портрет жертви домашнього насильства.

Час: 45 хв.

Ресурси: аркуші для фліпчарту, маркери, Додаток 2.2.4.

Хід проведення:

На **першому етапі** проведення вправи тренер надає учасникам інформацію про підходи до створення психологічного портрету особистості.

До уваги тренера!

Складові психологічного портрету особистості:

- *риса інтелекту;*
- *цінності;*
- *мотиви;*
- *етичні та моральні принципи;*
- *самооцінка;*
- *емоційний стан;*
- *життєві вміння;*
- *особистісні риси;*
- *психологічні наслідки перебування людини в ситуації насильства.*

На **другому етапі** учасники об'єднуються в малі групи, вони повинні створити психологічний портрет жертви домашнього насильства, керуючись отриманою схемою. Після завершення учасники демонструють результати роботи малих груп у великому колі.

Питання для обговорення:

- *Чи важко було виконувати завдання?*
- *Чи були відмінності в психологічних портретах, створених представниками різних служб? Чому?*
- *Наскільки може бути корисним психологічний портрет жертви домашнього насильства в безпосередній практичній роботі з постраждалими? Як саме?*

На **третьому етапі** тренер представляє психологічний портрет жертви домашнього насильства (Додаток 2.2.4).

Питання для обговорення:

- *Які нові можливості відкриває поданий підхід до створення психологічного портрету?*

Комплекс жертви

Типові риси жертви

1. Завжди можуть переконати себе в тому, що всі невдачі в їхньому житті відбуваються не з їхньої вини.
2. Вважають, що оскільки всі нещастя викликані суто зовнішніми чинниками, це звільняє їх від особистої відповідальності.
3. Отримують значну частку уваги, симпатій і жалю з боку оточуючих.
4. Приймають цю увагу, симпатію і жалість за любов, якої відчайдушно потребують, але яку не знають, як отримати.
5. Використовують попередні невдачі в особистому житті для підтвердження того, що вони не здатні на емоційну близькість ще з ким-небудь.
6. Посилаються на давніші поразки, виправдовуючи цим відсутність спроб досягнути високих цілей і здійснити перспективні проекти.
7. Приймають за істину в останній інстанції той факт, що вони – «ганебні грішники», що їм «ніколи нічого не досягти», або вважають, що у них немає потрібної освіти чи зв'язків для того, аби досягти успіху.
8. Можуть відчувати себе героїчними «маленькими людьми», які наперекір усьому борються з силами зла.
9. Відчувають свою духовну велич, покладаючи своє щастя на вівтар людства і думаючи, що за це будуть винагороджені в майбутньому житті.
10. Можуть вести по суті несвідоме існування, скоряючись стадним інстинктам, і просто дозволяти життю відбуватися, ні про що не задумуючись.

«Хто б що не казав із цього приводу, беззаперечним є одне: все це сковає внутрішнє зростання людини, заважає їй вести радісне і повноцінне – справжнє життя».

Ренді Гейдж

Витоки формування комплексу жертви

Жертва насильства, якою в більшості випадків є жінка чи дівчина, набуває, як правило, психологічних характеристик та стигм у батьківській сім'ї, у школі та у близькому оточенні.

Як правило, причинами набуття рис жертви стають дитячі психологічні травми, які дівчинка набуває в ситуаціях приниження, ізоляції, ігнорування, жорстоких покарань.

Як показав аналіз дитячих психологічних травм, який провела американський психолог Т. Грімберг, починаючи з першого моменту життя, дитина шукає любові та підтримки своїх батьків. Видатний психолог Еріх Фром виділив два напрямки впливу батьків на життя дитини: турбота про задоволення фізичних потреб дитини та ставлення до дитини, що визначає її любов до життя. Коли батьки добре ставляться до дитини, це допомагає їй зрозуміти, що життя прекрасне, що добре бути хлопчиком чи дівчинкою.

Спеціаліст з вивчення психічних травм дитини Тіна Грімберг стверджує, що *виховання дітей потребує терпіння, самовіддачі та внутрішньої стабільності*. Крім того, *дуже важливо знати, які наслідки в душі дитини залишають наші вчинки, агресивна поведінка, необережні висловлювання*.

Важко собі уявити, що сердита, а інколи навіть розлючена мати, яка кричить своєму п'ятирічному синові: «Я вб'ю тебе!», «Ти зробив погано, я не люблю тебе» або «Я ніколи більше не дозволю тобі кататися на велосипеді!», – уявляє собі наслідки своїх висловлювань. *Адже вона не замислюється над тим, що говориться все це людині в кілька разів меншій за зростом та вагою, дитині, яка сприймає слова цього велетня серйозно, вірить йому, лякається, можливо, на все життя*.

Які ж види поведінки дорослих можуть завдати дитині психологічної травми?

Перш за все, це відмова у визнанні, невіра в дитину, її неприйняття.

Наприклад, у сім'ї часто до одного з дітей ставляться не так, як до його (її) сестер та братів: «Ось Ігор у нас гарний хлопчик, а ти завжди потрапляєш в якісь історії...». А такою історією може бути всього-навсього розбита чашка або розлите молоко. А душа дитини в цей момент виявляється глибоко травмованою.

Приниження – постійне джерело психологічних травм.

Як часто батьки знижують дитину з вищого рівня самооцінки на нижчий простими словами: «дурень», «туполобий», «телепень»... Особистість знецінюється.

Тероризування.

Згадаймо, як часто нам доводилося спостерігати, як батьки залякують своїх дітей.

Як легко вони погрожують дітям фізичною розправою: «Я не знаю, що я з тобою зроблю», все те ж «Я тебе вбити готова!» або «Я зараз візьму ремінь...».

Не менше травмує дитину й ізоляція.

Наприклад, якщо дитину зачиняють саму в кімнаті або, ще гірше, в комірці, забороняють їй гратися з однолітками.

Емоційне ігнорування.

Багато батьків вважають, що суворе виховання підготує дитину до суворого життя. І тому часто відмовляють дитині у співчутті та турботі, не обіймають її, не гладять, не цілують і не розмовляють з нею.

На жаль, в радянському суспільстві, особливо в період руйнівного наступу на сім'ю в 20-і – 30-і роки минулого століття, виникла ілюзія, що відкрито висловлювати свої почуття погано, що не потрібно говорити про любов часто.

Партнер, чоловік або дружина повинні самі здогадатися, як я до неї (до нього) ставляться.

Так і виникли у нас психологічні моделі поведінки в сім'ї, встановлення стосунків між собою, коли ми не кажемо один одному: «Яке щастя, що ми з тобою разом!», «Не уявляю свого життя без тебе!», «Який ти молодець!»...

І тим більше не говоримо дитині: «Яке щастя, що ти у мене є!», «Як я тебе люблю!», «Ти для мене найрідніший (найрідніша)».

Що ж відбувається з дітьми, які страждають від психологічних травм?

У немовлят у таких випадках може виникнути нудота та блювання. Крім того, в таких дітей з'являються затримки в розвитку моторних та мовних умінь, розвивається апатія та байдужість.

Як відзначає Тіна Грімберг, у травмованих психологічно дітей спостерігаються порушення сну. У них розвиваються так звані «погані» звички – смоктання пальця, спроби кусатися, розхитування, порушення харчування, істерія.

Спеціалісти серед різних видів психологічного травмування виділяють *словесні образи стосовно дітей*.

Словесні образи сприяють:

- розвитку певного ставлення дитини до самої себе;
- розвитку агресивності, бажання завдати шкоди собі та іншим людям.

Травмовані діти часто справляють враження злих, нещасних, відчувають потребу втекти куди-небудь, часто не маючи навіть чіткого уявлення куди.

На жаль, бувають випадки, коли *травмування дитини вдома супроводжується її травмуванням у школі*.

Дитина готова бачити у вчителі замітника батьків, поставитися до нього (до неї) з довірою. І коли вчитель поводить себе стосовно дитини негативно, насильницьки, то це або породжує *нові психологічні травми*, або поглиблює, й без того глибокі, сімейні травми.

Психологічне травмування у школі може виражатися в таких діях:

- словесні образи та приниження;
- обзивання дитини дурнем чи ідіотом;
- доведення дитини до сліз криком;
- потурання щодо дітей, які знущаються над іншими;
- використання домашнього завдання в якості покарання і т. п.

Ми часто не замислюємося над тим, що відчуває дитина, коли публічно обговорюється або проявляється її невдача.

Давайте уявимо собі біля класної дошки не дуже впевнену в собі дитину. Вона пише на дошці. Намагається все зробити якнайкраще. І раптом кілька дітей збуджено тягнуть руки – вони хочуть вказати на допущену помилку. Помилка перетворюється у всенародне досягнення класу. А учень «в'яне», перестає міркувати, його увагу розсіяно. Успіх втрачений. А неуспіх стає звичним. Поступово у травмованої дитини розвивається самооцінка: «Я нездібний (здібна)», «Я нічого не можу».

У всіх випадках травмування слова, ярлики, імена глибоко проникають у душу дитини. У неї з'являються оціночні судження: «Я поганий (погана)», «Я нерозумний (нерозумна)», «Нікому я не можу подобатися».

Спочатку дитина думає так про себе зрідка, потім – все частіше, потім це перетворюється в реальність. Оточення ж бачить нас значною мірою так, як ми самі бачимо себе.

Коли дівчинка зростає у сім'ї і школі в умовах формування психологічних травм, у неї формуються психологічні моделі поведінки жертви, з якими вона вступає у доросле життя. Співзалежна, несамостійна, зневірена, стигматизована дівчина чи жінка потребує любові, приналежності до групи (сім'ї), делегування своєї власної відповідальності, захисту. Часто така дівчина чи жінка вступає у близькі стосунки з людиною, на яку вона переносить свої уявлення про батька чи про батьків, чекає від такої людини підтримки і готова терпіти звичні для неї образи, приниження, навіть, фізичне насильство.

На фоні вже існуючих психологічних травм та стигм у жінки і тим більше дівчини, яка вступає у доросле життя, формуються психологічні характеристики, які заважають їй захистити свою гідність, здоров'я.

Поступово у жертви насильства формується звичка звинувачувати у своїх бідах інших людей. А з іншого боку, коли вони звертаються за допомогою, то отримують доброзичливе ставлення, симпатію, співчуття і поступово звикають до того, що є хтось, хто потурбується про неї.

Комплекс жертви заважає їй знайти в собі ресурси для його подолання.

Виникає дилема: існують потреби жертви і комплекс жертви. Існує також вторинна вигода: для чого мені щось змінювати. Адже є структури, які відповідальні за подолання

насильства щодо мене, то нехай вони і працюють. Ці судження поступово переходять в установку: «Мені всі винні!»

У таких умовах державні установи системи перенаправлення і відповідні недержавні організації мають виявляти ресурси жертви і направляти їх на зміни в її ставленні до себе, до обставин свого життя, до партнера, до свого здоров'я і своєї безпеки.

У таких випадках рекомендується проведення індивідуальної психологічної роботи з постраждалою, спрямованою на безперервний її рух до нових психологічних моделей поведінки; залучення її до груп взаємопідтримки, тренінгових занять з розвитку навичок соціально-психологічної адаптації, формування впевненості у собі.

Трикутник Карпмана

Психологічний портрет жінки, яка переживає насильство в сім'ї

ЦІННОСТІ

- Сім'я як найголовніше у житті.
- Діти як те, за для чого ти живеш.
- Схвалення оточення як особи, що є хорошою матір'ю та господаркою.
- Успіх партнера – те, заради чого можна терпіти все.

МОТИВИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

- Альтруїзм – ризик та самопожертва заради близьких, зокрема дітей.
- Віра в те, що, догоджаючи чоловікові (партнерові), можна уникнути конфліктів у сім'ї та жити мирно.
- Віддаючи всю себе близьким, людина самореалізується.
- Треба виглядати в очах оточуючих благополучною та щасливою.
- Засвоєні у дитинстві стигми («ні на що не згодна», «невіглас» і т.п.) є справедливими і треба максимально їх приховувати.
- Відчуття своєї безпорадності щодо подолання насильства стосовно себе самої та дітей.
- Безнадійність щодо зміни обставин свого життя.
- Слабкість бажань бути незалежною.

ЕТИЧНІ ТА МОРАЛЬНІ НОРМИ

- Необізнаність щодо прав людини та неготовність їх відстоювати.
- Спрощення правової ситуації щодо себе, свого партнера та своїх дітей. Правова безпорадність.
- Спрощення моральних норм щодо чоловіка (партнера). «Він господар – йому можна майже все, аж до інцесту щодо моїх дітей». Готовність заплющувати очі на жорстокість щодо дітей, зокрема, жорстокість відчима.
- Самопожертва заради успіхів чоловіка (партнера) та дітей.
- Готовність відмовляти собі у всьому на користь близьких.
- Цінність подолання бідності переважає порівняно з цінністю добропорядності.
- Засмученість та почуття пригнічення у зв'язку з неможливістю самореалізуватися та уникнути насильства, знаходженням у колі насильства.

РІВЕНЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

- Відсутність уміння самостійно мислити (легко підпадають під вплив іншої особи).
- Міфологізованість.
- Відсутність власної чіткої точки зору.
- Невміння робити висновки з помилок інших людей.
- Невміння асимілювати інформацію, що надходить, у контексті своєї власної долі.
- За наявності освіти страх перед самостійним життям.
- Брак знань щодо Міжнародного законодавства та Законодавства України.
- Брак досвіду та вмінь приймати рішення. Прийняття рішень без аналізу всіх обставин, ризиків та наслідків.
- Нездатність до багатокритеріального вибору.
- Брак креативності та гнучкості мислення щодо життєвих обставин та розв'язання конфліктів.

САМООЦІНКА

- Занижена самооцінка щодо здатності самостійно знайти вихід в скрутній ситуації (наслідок тоталітарної моделі виховання, насильства в родині, де виховувалася жертва).

- Наявність стигм «Попелюшки», «Невігласа», «Ні на що не здатної особи» як провідних моделей поведінки.
- Пошук самореалізації через зразковість ведення домашнього господарства та жертвність щодо дітей та чоловіка.
- Почуття провини за виникнення конфліктів із чоловіком (партнером) чи дітьми. Відчуття «Щось зі мною не так!».
- Впевненість у своїй зовнішній привабливості та виключності.
- Амбіційність в одержанні принад життя.
- Впевненість у тому, що саме зі мною все буде гаразд.

ЕМОЦІЙНИЙ СТАН

- **На стадії «Перед зверненням за допомогою»**
  - Образа на життя, що склалося так невдало і несправедливо.
  - Наявність дитячих психологічних травм та відповідних стигм.
  - Відчай.
  - Заляканість.
  - Звичка до порушення прав особистості.
  - Комплекс «Попелюшки» чи «Нікчеми» як надбання дитини з дисфункціональної сім'ї.
  - Депресія.
  - Відчуття буденності факту сімейних страждань.
  - Психологічна готовність до рабських умов життєдіяльності, примусу, приниження.
  - Відчуття «Терпець уривається!».
- **На стадії «Після звернення за допомогою»**

У випадку невдалого звернення – кривдник непокараний, діватися нікуди, переважають такі почуття:

- Спустошеності.
- Закритість.
- Відчай.
- Зневіра.
- Безнадія щодо виходу з нестерпних умов життя.
- Самостигматизація.
- Страх переслідувань з боку кривдника.
- Жах перед тим, що думають люди.
- Страх засудження з боку найближчого оточення.
- Депресія.
- Втома.
- Безпорадність.
- Потреба в опіці, допомозі, передачі відповідальності іншій особі чи установі.

ЖИТТЄВІ ВМІННЯ

- Цілі міфологізовані та примарні.
- Невміння протистояти психологічному впливу.
- Стратегічні напрямки організації життєдіяльності визначені родинними психологічними моделями, набутими у батьківській сім'ї.
- У визначенні тактики реалізації визначеної стратегії привалює патерналізм.
- Невміння ставити власні цілі і шукати методи їх реалізації.
- Навички та вміння спілкування обмежені, особливо щодо людей, що знаходяться вище за статусом чи ті, від яких є залежним.
- Страх перед конфліктами, невідання визначити конфлікт та гнучко знайти шлях до його розв'язання.
- Низький рівень *локус-контролю* (покладає надії не на себе, а на інших).

- Відсутність практики самостійного прийняття рішень.
- Високий рівень життєвих вмій у сфері обслуговування членів родини.

ОСОБИСТІСНІ РИСИ

- Невпевненість у собі.
- Замріяність.
- Лідерські якості практично відсутні чи слабо виражені.
- Відсутність харизми.
- Схильність до виконання того, що скажуть.
- Невміння захищатися.
- Альтруїзм.
- Наївність.
- Довірливість.
- Залежність від інших людей (у скрутній ситуації може вживати алкоголь, наркотики).
- Співзалежність, симбіоз із членами родини.
- Гіпертрофоване почуття відповідальності перед іншими людьми.
- Схильність до ризику, аж до спроб самогубства в ситуації безвиході.
- Пристрасть до мандрів.
- Схильність пливати за течією.
- Несамостійність.
- Заляканість.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ НАСИЛЬСТВА

- Відчай.
- Депресія.
- Недовіра до оточуючих і страх, що вони довідаються.
- Втрата надії на покращення свого життя та дітей.
- Стигматизованість, наявність глибоких психологічних травм.
- Замкненість, страх спілкування.
- Формування умінь виживати в умовах насильства.
- Зневіра в одержанні допомоги та покаранні насильника.
- Зниження самооцінки, зневіра у собі.
- Зниження рівня розвитку здібностей.
- Безнадійність.
- Страх втратити те, що має.
- Відчуття психологічного зламу.
- Злість.
- Образа.
- Небажання жити.
- Розчарування, відчай.

Тема 2.3. Психологічні особливості чоловіка, який вчиняє насильство

Мета: надати учасникам поглиблену інформацію щодо психологічних особливостей особи, яка вчиняє домашнє насильство.

Загальна тривалість – 2 академічні години.

План:

1. Міні-лекція «Соціально-психологічні особливості поведінки осіб, які вчинили насильство в сім'ї» (10 хв.).
2. Вправа «Психологічний портрет чоловіка, який вчиняє насильство» (40 хв.).
3. Вправа «Типологія «кривдників» (40 хв.).

Хід проведення заняття

1. Міні-лекція «Соціально-психологічні особливості поведінки осіб, які вчинили насильство в сім'ї»

Мета: надати учасникам тренінгу інформацію про соціально-психологічні особливості поведінки осіб, які вчинили насильство.

Час: 10 хв.

Ресурси: аркуші для фліпчарту, маркери, Додаток 2.3.1.

Хід проведення:

Тренер надає учасникам інформацію щодо соціально-психологічних особливостей поведінки осіб, які вчиняють насильство в сім'ї. Для підготовки міні-лекції можна скористатися матеріалами Додатку 2.3.1.

2. Вправа «Психологічний портрет чоловіка, який вчиняє насильство»

Мета: надати учасникам тренінгу можливість узагальнити їх знання про осіб, які вчиняють насильство, та створити психологічний портрет кривдника.

Час: 40 хв.

Ресурси: аркуші паперу для роботи в малих групах, маркери, Додаток 2.3.2.

Хід проведення:

На **першому етапі** проведення вправи тренер нагадує учасникам інформацію про підходи до створення психологічного портрету особистості (Тема 2, Модуль 2).

На **другому етапі** учасники об'єднуються у групи (групи формуються залежно від кількості учасників). Завдання для груп – створити психологічний портрет кривдника, керуючись отриманою схемою. Після завершення учасники презентують результати роботи малих груп.

Питання для обговорення:

- Чи важко було виконувати завдання?
- Чи були відмінності в психологічних портретах, створених представниками різних служб? Чому?
- Наскільки може бути корисним психологічний портрет кривдника у безпосередній практичній роботі з кривдниками та постраждалими? Як саме?

На **третьому етапі** виконання вправи тренер надає психологічний портрет кривдника (Додаток 2.3.2).

Питання для обговорення:

Які нові можливості відкриває представлений підхід до створення психологічного портрету?

3. Вправа «Типологія «кривдників»

Мета: надати учасникам тренінгу інформацію щодо типології кривдників.

Час: 40 хв.

Ресурси: аркуші для фліпчарту, маркери, Додаток 2.3.3.

Хід проведення:

На **першому етапі** проведення вправи тренер надає учасникам інформацію щодо різних типів кривдників (Додаток 2.3.3.).

На **другому етапі** тренер пропонує учасникам об'єднатися в малі групи та обговорити власний досвід щодо роботи з різними типами кривдників. Завдання для малих груп: дати відповідь на запитання:

1. Із яким типом кривдників найчастіше доводиться зустрічатися Вам у своїй практиці?
2. Яка поведінка характерна для кривдників даного типу? Наведіть приклади з практики.
3. Як Ви дієте у спілкуванні з ними?

Тренер дає учасникам 15 хв. для обговорення та фіксування відповідей на аркушах паперу. Після цього кожна група презентує результати своїх напрацювань у великому колі та відповідає на запитання інших учасників.

Питання для обговорення:

- *Наскільки важливим для Вас виявився досвід інших учасників?*

Соціально-психологічні особливості поведінки осіб, які вчинили насильство

У 80% випадках вчинення насильства в сім'ї кривдниками є чоловіки, а постраждалими – жінки та діти. Фахівці, які вивчають проблему подолання домашнього насильства в аспекті роботи з особами, що вчинили насильство, вказують на те, що насильство вчиняють різні особи.

На сайті www.enotalone.com в матеріалі «Особа, що чинить домашнє насильство» (by Child Welfare Information Gateway) вказується, що кривдником може бути будь-хто – особи будь-якого віку, будь-якої статі, будь-якого соціально-економічного статусу, будь-якої раси, етнічного походження, роду занять, будь-якого рівня освіти чи приналежності до будь-якої релігійної спільноти. Вони можуть бути підлітками, професорами коледжу, фермерами, консультантами, електриками, офіцерами поліції, лікарями, клерками, судьями, відомими людьми.

Кривдники не є людьми, які завжди знаходяться у стані гніву чи ворожості, вони можуть бути чарівними, приязними, люб'язними.

Особа, які чинять насильство в сім'ї, розрізняються моделями насильства та рівнем небезпечності. Оскільки не існує узгодженого універсального психологічного профілю кривдника, вважається поширеним профілем поведінки кривдника такий, що описується як «поведінкові моделі, для яких є характерним примусовий контроль, що включає різні форми погроз, психологічного та фізичного насильства».

Існує частина кривдників, які страждають від психічних захворювань таких, як депресія, посттравматичні стресові розлади, мають психопатологію. Діагностичний та статистичний підручник Американської психологічної Асоціації (DSM-IV) не має діагностичної категорії для кривдників, але ментальне захворювання повинно розглядатися як фактор, який може впливати на природу насильства.

Кривдники не завжди є «поганими» людьми, але їх насильницька поведінка не є прийнятною.

Деякі насильники мають історії свого дитинства, де вони були жертвами фізичного чи сексуального насильства, недбалого ставлення батьків. Частина з них потерпала від жорстокого поводження, мала проблеми з психічним здоров'ям.

Усі вказані фактори можуть впливати як психологічні чинники та породжувати різноманітні моделі насильницької поведінки.

Кривдники потребують підтримки і впливів, які можуть допомогти їм подолати насильницьку поведінку, розв'язати проблеми, що є причиною їх агресивної поведінки.

Психологічний портрет кривдника (автор к.псих.н. Бондаровська В.М.)

ІНТЕЛЕКТ

- міфологізованість – міф про його особливу роль і особливі здібності;
- наявність власної точки зору, що не підлягає змінам та обговоренню;
- своє уявлення про владу;
- рівень культури частіше низький, але бувають кривдики з високим рівнем обізнаності;
- недостатній рівень знань щодо Міжнародного законодавства та Законодавства України;
- відсутність умінь обговорювати проблеми;
- гіпертрофована жага особисто приймати всі рішення.

ЦІННОСТІ

- власна кар'єра;
- цінності своєї батьківської, часто дисфункціональної чи тоталітарної, сім'ї;
- бажання самоствердження, навіть за рахунок інших людей;
- мати людину, яка повинна мене обслуговувати і служити;
- ніхто не повинен мати ніяких сумнівів у моїй геніальності чи спроможності.

МОТИВИ

- влада за будь-якою ціною;
- подолання свої дитячих комплексів за допомогою насильства щодо близьких людей;
- реалізація систематичної агресивної поведінки, не зазнаючи ніяких покарань і не несучи за це ніякої відповідальності;
- віра в те, що кохання може бути і «з кулаками»;
- віра в те, що життя жертви та дітей ніщо порівняно з моїм;
- віра в те, що саме він знає, в чому щастя жертви та дітей;
- страх перед змінами у своєму житті (наприклад, дружина піде працювати).

ЕТИКА, МОРАЛЬ

- установки на те, що заради нього чи його цілей усі близькі, насамперед, партнер, повинні жертвувати всім;
- готовність вирішувати всі питання силою;
- готовність до того, щоб близькі люди втратили свою гідність;
- прийняття етики стосунків у своїй батьківській сім'ї, яка є (була) дисфункціональною чи тоталітарною, за норму.

САМООЦІНКА

- завищена самооцінка чи прихована занижена при бажанні мати високу самооцінку;
- втрата віри в близьких і гіпертрофована віра в себе;
- стигматизація близьких людей і надання їм соціальних ролей: «нероба», «нікчема», «погана господарка», «погана мати», «невіглас» тощо і через це штучне підняття своєї власної самооцінки;
- наявність дитячих психологічних травм, намагання вирішити проблему через штучне підняття своєї самооцінки і штучне зниження самооцінки близьких людей.

ЕМОЦІЙНИЙ СТАН

- почуття правоти завжди і у всьому;
- хронічний стрес, систематична агресивна поведінка;
- втрата рівноваги;
- зловживання засобами «набуття рівноваги» – алкоголь, наркотики тощо;
- страх щодо суспільства, начальників;
- відчуття повсякденності факту насильства в сім'ї.

ЖИТТЄВІ ВМІННЯ

- низький рівень релаксації;
- низька культура подолання стресів та травм (у всіх гріхах звинувачує не себе, а інших);
- відсутність практики отримання психологічної допомоги і віри в те, що саме йому це дуже потрібно;
- відсутність умінь змінювати звичні стереотипи та шукати нові шляхи вирішення проблем;
- низький рівень встановлення партнерських стосунків.

ОСОБИСТІСНІ РИСИ

- співзалежність від інших людей;
- порушення закономірностей раннього розвитку людини, що проявляється у протизалежних моделях поведінки, униканні близькості (за Уайнхолдами);
- відсутність умінь партнерського співіснування;
- гіпертрофоване бажання бути лідером;
- травмованість;
- агресивність;
- дратівливість;
- авторитарність.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ СТВОРЕННЯ ОСОБОЮ СИТУАЦІЇ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

- нестійкість ціннісних орієнтацій;
- відчуття приреченості завжди бути агресором;
- формування вмінь керувати і бути агресивним в ситуації насильства;
- неадекватність самооцінки;
- стигматизація всіх оточуючих;
- страх втратити владу у сім'ї;
- готовність до систематичної агресивної поведінки у сім'ї.

Типологія кривдників

Нелл Блеклок, аналізуючи ситуацію в Об'єднаному королівстві, зокрема у Великій Британії, стверджує, що переважна більшість тих, хто використовує насильство та інші форми поведінки для контролю та домінування у взаєминах, є чоловіками. Більшість тих, хто є пораненим чи вбитим через домашнє насильство, є жінками: кожного тижня дві жінки вбиті своїми партнерами чи екс-партнерами.

Як виявилось у процесі реалізації у Великій Британії Проекту «Інтервенція у домашнє насильство» (ІДН) для осіб, що вчинили насильство в сім'ї, характерними є такі фактори:

- мінімізація;
- відмова від відповідальності;
- відчуття права на контроль (чоловіче право).

Мінімізація.

Кривдник намагається мінімізувати, ігнорувати реальність насильства – повторюваність, частоту скоєння, серйозність, наслідки. Він заперечує факти насильства, стверджує, що нічого не сталося.

Кривдник виключає зі своєї уваги усвідомлення такі види своєї поведінки:

- окремі випадки, оскільки вони не включаються в його внутрішнє визначення насильства, не включаючи такі дії, як штовхання, обмеження у пересуванні, блокування та кидання чимось;
- сексуальне зловживання чи сексуальне насильство, які кривдники часто бачать, як щось неприйнятне домашньому насильству;
- жорстоке поводження з дітьми;
- нефізичну насильницьку поведінку, яку він не хоче усвідомлювати.

Він визнає (усвідомлює) тільки те насильство, яке стало публічним, часто потрапило вже до кримінального розгляду.

Забування, «ситирання» з пам'яті, «незнання»

Кривдник починає свій розгляд насильства з фраз на кшталт: «Я не знаю, про що ви говорите», «Щось там сталося». Ця невизначеність найчастіше є спробою завуалювати своє насильство і подати його, як дії не тільки свої, але й інших осіб.

«Насправді це не я».

Кривдник тут демонструє уявлення про когось, хто чинить насильство щодо когось, але це чинить не він. Ця форма заперечення зауважень про те, що інші люди, які поводяться як насильники, потребують допомоги. Але це не я.

Це виявляється у подібних фразах: «Я не той, хто б'є свою дружину», «Кожен може вийти з себе, це ж якби я бив її кожного тижня». Зміни у такому дистанціюванні наступають, коли чоловіки щойно перервали свої стосунки чи почали брати участь у корекційній програмі. Вони тоді кажуть: «Звичайно, я був кривдником», «Це було до того, як я почав брати участь у корекційній програмі».

Кривдник подає своє насильство як таке, що не має особливого значення, використовуючи фрази, в яких домашнє насильство виглядає як сварка.

Кривдники часто бачать і не сприймають партнерку, вважають її джерелом лиха, відгукуються про неї негативно. Це є частиною процесу, що дозволяє йому використовувати насильство щодо партнерки.

Відмова визнавати вплив домашнього насильства на дітей

Як правило, незважаючи на те, що кривдник вчиняє насильство щодо матері своїх дітей протягом багатьох років, він часто стверджує, що він хороший батько. Вважається важливим в корекційних програмах обов'язково обговорювати цю тему.

Заперечення відповідальності

Кривдник заперечує контроль своїх дій, вважає, що контроль може бути деінде, поза ним самим.

Джо Тодд стверджує, що особи, які вчиняють насильство в сім'ї, часто є такими, що добре розрізняють, стосовно кого вони проявляють насильницьку поведінку і до якого рівня вони можуть проявляти жорстокість. Вони можуть відчувати гнів щодо свого начальника, батька, партнера, але обирають в якості жертви саме свого партнера (партнерку). Джо Тодд вважає, що далеко не завжди кривдник стає насильником тільки через те, що він гнівається. Він також відчуває страх, образу, безпорадність, а також те, що його зрадили.

АЛГОРИТМ ДІЙ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У СФЕРІ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

Тема 3.1. Візит до сім'ї

Мета: надати інформацію щодо особливостей візиту до сім'ї та спілкування з жінкою, постраждалою від насильства, та чоловіком (партнером), який вчиняє насильство; вживання необхідних первинних заходів.

Загальна тривалість – 4 академічні години.

План:

1. Мозковий штурм «Визначення ознак, які вказують на ситуацію насильства» (25 хв.).
2. Вправа «Особливості поведінки працівника міліції при спілкуванні з постраждалою від насильства» (30 хв.).
3. Вправа «Особливості поведінки працівника міліції при спілкуванні з кривдником» (30 хв.).
4. Вправа «Бесіда представника правоохоронних органів з учасниками ситуації насильства» (50 хв.).
5. Вправа «ВІЛ і насильство. Що їх пов'язує?» (20 хв.).
6. Інформаційне повідомлення «Особливості проведення судово-медичної експертизи потерпілих від насильства» (25 хв.).

Хід проведення заняття

1. Мозковий штурм «Визначення ознак, які вказують на ситуацію насильства»

Мета: допомогти учасникам набути знань щодо аналізу ситуації насильства.

Час: 25 хв.

Ресурси: аркуші для фліпчарту, маркери, Додаток 3.1.1.

Хід проведення:

Тренер, разом із учасниками, орієнтуючись на матеріали, подані в Додатку 3.1.1., визначає перелік ознак, які вказують на ситуацію насильства та можуть бути визначені, як при підготовці до візиту в сім'ю, так і при безпосередньому спілкуванні з учасниками ситуації.

Питання для обговорення:

- Чи важливо для міліціонера знати і розуміти ознаки, які вказують на ситуацію насильства?
- Чи може це допомогти виявити дійсний факт скоєного насильства?
- Як дії міліціонера можуть допомогти жертві насильства?
- Як дії міліціонера можуть попередити насильство?

2. Вправа «Особливості поведінки працівника міліції при спілкуванні з постраждалою від насильства»

Мета: допомогти учасникам активізувати свої знання щодо особливостей поведінки працівника міліції при спілкуванні з потерпілою та співвіднести їх із власною практикою подібних ситуацій.

Час: 30 хв.

Ресурси: аркуші для фліпчарту, аркуші для роботи в малих групах А3, фломастери, Додаток 3.1.2.

Хід проведення:

Тренер надає учасникам інформаційний матеріал (Додаток 3.1.2). На другому етапі тренер пропонує учасникам групи об'єднатися в малі групи і проаналізувати власний практичний досвід спілкування особою, що постраждала від насильства; визначити

проблеми, з якими довелося зіштовхнутися при спілкуванні, і знайти конкретні рекомендації їх вирішення, користуючись отриманими матеріалами. Після завершення кожна група демонструє свої напрацювання у великому колі.

Питання для обговорення:

- Чи була корисною для Вас дана вправа?
- Які нові знання Ви отримали?
- Що Ви будете використовувати в своїй практичній роботі?

3. Вправа «Особливості поведінки працівника міліції при спілкуванні з кривдником»

Мета: допомогти учасникам активізувати свої знання щодо особливостей поведінки працівника міліції при спілкуванні з кривдником та співвіднести їх із власним досвідом реальних ситуацій.

Час: 30 хв.

Ресурси: аркуші для фліпчарту, аркуші для роботи в малих групах А3, фломастери, Додаток 3.1.3.

Хід виконання:

Тренер надає учасникам інформаційний матеріал (Додаток 3.1.3.). На другому етапі тренер пропонує учасникам групи об'єднатися в малі групи; кожна група виконує завдання – проаналізувати власний практичний досвід спілкування з кривдником, визначити проблеми і знайти конкретні рекомендації їх вирішення, користуючись отриманими матеріалами. Після завершення кожна група демонструє свої напрацювання у великому колі.

Питання для обговорення:

- Чи була корисною для Вас дана вправа?
- Які нові знання Ви отримали?
- Що Ви плануєте використати в своїй практичній роботі?

4. Рольова гра «Бесіда представника правоохоронних органів з учасниками ситуації насильства»

Мета: допомогти учасникам засвоїти та відпрацювати на практиці нові знання та вміння щодо особливостей спілкування представників правоохоронних органів з постраждалою та кривдником.

Час: 50 хв.

Ресурси: аркуші паперу для фліпчарту, стікери, фломастери та інші матеріали, визначені майбутніми тренерами, залученими до проведення вправи.

Хід виконання:

Тренер пропонує учасникам об'єднатися в чотири малі групи та підготувати рольову гру «Бесіда представника правоохоронних органів з учасниками ситуації насильства». Кожній групі пропонується розглянути одну із чотирьох ситуацій: фізичне насильство, психологічне насильство, сексуальне насильство, економічне насильство. Після підготовки малі групи демонструють рольову гру спілкування міліціонера з учасниками ситуації насильства.

До уваги тренера!

Після завершення рольової гри тренер пропонує учасникам вийти з ролей. Слід звернути увагу на емоційний стан учасників! Тому дуже важливо після завершення вправи кожному учаснику вийти повністю з ролі, яку він грав. Для виведення учасників з ролі можна запропонувати іншу вправу.

Питання для обговорення:

- Чи складно було виконувати вправу? Що було найскладнішим?
- Чи вдалося в рольовій грі ефективно провести бесіду з постраждалою і кривдником?
- Які конкретні методи і рекомендації були використані?
- Що можна було б зробити більш ефективно? Як саме?

5. Вправа «ВІЛ і насильство. Що їх пов'язує?»

Мета: показати учасникам, наскільки взаємопов'язані ризики інфікування ВІЛ і прояви насильства, сприяти усвідомленню комплексності проблеми насильства і ВІЛ; актуалізувати питання проведення оперативної постконтактної профілактики як єдиного засобу уникнення інфікування ВІЛ після ризикованого випадку (згвалтування, порізів з контактом крові з іншою людиною та ін.).

Час: 20 хв.

Ресурси: аркуш для фліпчарту розділений на дві колонки: 1) міфічні ствердження, 2) фактичні ствердження, маркери, Додаток 3.1.4.

Хід проведення:

Тренер починає вправу словами:

«Ми піднімали вже багато питань, які стосуються насильства щодо жінок. Нам також важливо пам'ятати про обов'язкові профілактичні заходи після сексуального та інших форм насильства ризикованих до ВІЛ та інших соціально небезпечних хвороб.»

На початку цієї вправи я пропоную всім по колу назвати одне-два твердження щодо питання «ВІЛ і насильство. Що їх пов'язує?» або (тренер уточнює завдання) «Як проблема ВІЛ може впливати на проблему сімейного насильства?».

До уваги тренера!

Щоб допомогти учасникам відповідати тренер може перший запропонувати своє твердження, наприклад: «ВІЛ-інфіковані люди часто стають кривдниками через відчуття несправедливості» – це міфічне твердження, «Кривдник, який вчинив сексуальне насильство, може не інфікуватися ВІЛ, якщо під час статевого акту використовував презерватив», – це фактичне твердження, «В ситуаціях фізичного насильства і кривдник, і жертва мають ризик інфікуватись ВІЛ» – це також фактичне твердження, та ін.

Ці твердження можуть бути різними, але нотувати необхідно все – і міфи, і факти. Це дасть змогу розвіяти міфи і пояснити групі, що ж є реальною загрозою, а що – міфом.

Тренер повинен фіксувати всі висловлювання. Деякі з них будуть хибні, а деякі – правдиві. Можна одразу їх нотувати в два стовпчика, щоб потім, повторюючи і аналізуючи думки учасників, візуально показати групі, скільки міфів існує про ВІЛ.

При виконанні цієї вправи тренер може допомагати групі висловлюватись, наводячи їх на різні аспекти проблеми ВІЛ, наприклад: чи всі жертви знають про свій ВІЛ-статус на момент інциденту; чи всіх кривдників тестують на ВІЛ; чи може лікуватися ВІЛ-позитивна людина, яка не стоїть на обліку, в медичній установі і т. д.

На другому етапі виконання вправи тренер надає учасникам визначення і мету постконтактної профілактики, умову і терміни її застосування та заклади охорони здоров'я, в яких можна її отримати (Додаток 3.1.4.).

Для уваги тренера!

Крім інформації про можливості постконтактної профілактики ВІЛ необхідно сформулювати в учасників глибоке розуміння необхідності пропонувати пройти постконтактну профілактику ВІЛ усім жертвам насильства з елементами ризику інфікування. Адже жертва перебуває в шоковому стані і неспроможна приймати правильні рішення та необхідні дії щодо профілактики ВІЛ одразу після випадку насильства.

Тому соціальний працівник повинен вмотивувати і допомогти жертві пройти постконтактну профілактику (ПКП) – розпочати її протягом перших 24 годин після ризикованого випадку, але не пізніше 72 годин.

ПКП – це короткочасний (28 днів) прийом антиретровірусних препаратів для зниження ймовірності інфікування ВІЛ після підтвердженого контакту з біологічними рідинами, що містять ВІЛ. Але у випадках, коли ні підтвердити, ні спростувати це неможливо. ПКП призначають, враховуючи всі ймовірні обставини необхідності і ефективність (відсутності шкоди) цього виду медикаментозної профілактики вірусу ВІЛ.

6. Інформаційне повідомлення «Особливості проведення судово-медичної експертизи потерпілих від насильства»

Мета: надати присутнім учасникам інформацію про особливості проведення судово-медичної експертизи та наголосити на необхідності координації роботи з усіма необхідними фахівцями.

Час: 25 хв.

Ресурси: аркуші для фліпчарту, маркери, Додаток 3.1.5.

Хід проведення:

Тренер надає учасникам змістовний інформаційний матеріал щодо особливостей проведення судово-медичної експертизи, користуючись Додатком 3.1.5.

Питання для обговорення:

- *Чи була для вас корисною інформація про особливості проведення судово-медичної експертизи?*
- *Чи є питання, які залишилися для вас без відповіді? Які саме?*

Поради працівникам міліції щодо виявлення постраждалих від домашнього насильства

З метою виявлення постраждалих від домашнього насильства дільничному міліціонеру під час своєї роботи варто звертати увагу на сім'ї, які проживають на його дільниці. Адже психологи виділяють ознаки, за якими можна визначити сім'ї, що знаходяться в зоні ризику щодо можливих проявів домашнього насильства, а саме:

1. Сім'ї зони ризику:

- обидва або один із подружжя вживають алкогольні, наркотичні або токсичні речовини чи зловживають ними;
- обидва або один з подружжя мають психічні захворювання;
- де порушений емоційно-психологічний клімат, що спричиняє часті конфлікти та скандали;
- у яких подружжя знаходиться в стані стресу, у зв'язку зі смертю близьких, безробіттям або тяжкими соціальними умовами проживання сім'ї.

Найчастіше саме в таких сім'ях можуть бути прояви фізичного насильства стосовно одного з подружжя, насильства стосовно дітей та жорстокого поводження з ними.

Останнім часом до сімей зони ризику можна додати і забезпечені сім'ї, в яких немає зовнішніх проявів неблагополуччя, проте в яких значно підвищується ризик домашнього насильства, метою якого є повне підпорядкування насильником жертви.

Цьому сприяє:

- економічна залежність жінки від чоловіка;
- більш високий освітній рівень жінки;
- наявність фізичних недоліків жінки, особливо, якщо вони проявилися у процесі сімейного життя.

2. Спостереження за поведінкою членів сім'ї.

Представникові правоохоронних органів варто пам'ятати, що ознаками фізичного насильства можуть бути не лише синці, удари та травми різного ступеню у жінки, але й психологічні прояви: занижена самооцінка, плаксивість, відсутність інтересу до життя, страх перед насильством, небажання приймати самостійні рішення.

Одержавши виклик до сім'ї, де чиниться насильство, виїжджає оперативна служба міліції. При ситуації насильства міліціонеру необхідно бути уважним до поведінки кожного члена сім'ї.

Важливо звертати увагу на всі сигнали, що можуть свідчити про застосування насильства, наприклад, сліди побиття, ознаки переляку, жаху при погляді на насильника, тремтіння рук або навіть всього тіла, емоційну неврівноваженість, роздратування, плач, апатію.

Важливо враховувати і те, що часто винуватець насильства може вдавати із себе спокійну врівноважену людину, яка не розуміє, чому було викликано міліцію.

Для стороннього спостерігача це виглядає набагато краще, ніж поведінка виведеної з рівноваги травмованої постраждалої від насильства, яка перебуває в збудженому стані та котрій бракує слів, щоб описати ситуацію. Винуватець «доброзичливо» пояснює працівникам міліції, що жертва «психічно хвора», «фантазерка» тощо, занадто емоційно реагує на дрібниці життя.

Міліціонеру важливо підтримати постраждалу від насильства в її протидії кривднику: зупинити насильника, пояснити, що закон на стороні постраждалої. Пояснити, що ніхто не має права застосовувати насильство до іншої людини, надати необхідну інформацію щодо подальших дій стосовно захисту своїх прав та отримання психологічної, юридичної та медичної підтримки.

Рекомендації для працівників органів внутрішніх справ при спілкуванні з постраждалою від насильства

Потерпілі від насильства на момент втручання перебувають у стані сильного стресу, зумовленого пережитим страхом і стражданнями, присутністю міліції, а до того ще й невизначеністю фіналу такої ситуації.

Отже, не можна розраховувати на те, що постраждалі зможуть повністю почути, усвідомити та запам'ятати те, що їм говорять за цих обставин. Тому працівнику міліції необхідно мати при собі листівки, котрі варто залишити для вивчення інформації у більш спокійній обстановці.

Листівка повинна містити кваліфіковане роз'яснення щодо Прав постраждалої, інформацію стосовно можливості отримання нею допомоги, а також місце знаходження організацій, до яких можна звернутися за допомогою та підтримкою. Така листівка являє собою конкретну пропозицію, що підсилює почуття безпеки та уможливорює спокійне обміркування ситуації, а також звернення за допомогою в момент прийняття такого рішення.

Під час розмови з постраждалою від насильства необхідно заспокоїти потерпілу, для чого потрібно:

- співбесіду з потерпілою від насильства проводити наодинці;
- не уникати погляду постраждалої;
- дати знати потерпілій від насильства, що Ви бажаєте її вислухати;
- дати знати постраждалій, що Ви маєте досвід у вирішенні подібних проблем;
- не переривати розповідь, посилаючись на брак часу;
- запевнити потерпілу від насильства у конфіденційності бесіди;
- задавати прості, прямі запитання, що не містять критичних або суб'єктивних суджень;
- не заперечувати факту насильства;
- не висловлювати підтримки, якщо потерпіла говорить, що «сама винна»;
- не применшувати серйозності насильства;
- зберігати спокійну і неосудливу манеру поведінки;
- підкреслити, що ніхто не заслуговує на таке поводження, що постраждала вже сама зробила перший крок для зміни ситуації на краще, допомогти їй спланувати дії для забезпечення власної безпеки.

Необхідно надати постраждалій від насильства моральну підтримку, застосовуючи, наприклад, такі фрази:

- «Насильство в сім'ї – це також злочин».
- «Ви не самотні, допомога – поруч».
- «Ви перебуваєте під захистом Закону. Ви заслуговуєте на краще поводження».
- «Ви можете контролювати тільки власні дії».
- «Усі мають право на вільне від насильства життя».
- «Я розумію, що Ви говорите правду».

При спілкуванні з постраждалою від насильства особою потрібно:

- виявляти повагу і розуміння, адже рішення про виклик міліції є спробою протистояти агресивності кривдника, а така спроба дуже часто здійснюється в ситуації крайньої небезпеки;
- звертати увагу на всі сигнали, що можуть свідчити про застосування насильства, наприклад, сліди побиття, ознаки переляку, жаху, тремтіння рук (навіть всього тіла) емоційна неврівноваженість, роздратування, плач, апатія;
- переконати постраждалу в тому, що Ви перебуваєте тут з метою допомогти їй;
- уважно вислухати розповідь про перебіг інциденту;

- чітко назвати те, що відбулося, насильством. Дуже важливо, щоб потерпіла від насильства дізналася, що все, пережите нею, є застосуванням щодо неї насильства, а не певним конфліктом, котрий можна розв'язати, змусивши винуватця пообіцяти виправитися;
- відзначити, що насильство в сім'ї вважається серйозною проблемою і часто має ознаки злочину;
- сказати, що ніхто не має права застосовувати насильство до інших;
- переконати потерпілу, що вона не винна в тому, що сталося. За насильство відповідає той, хто його чинить.

Варто зважати на те, що жертву домашнього насильства упродовж багатьох років піддавали специфічній психічній «обробці», мета якої – переконати жертву в тому, що насильство в сім'ї – це їхня провина, що на краще вони не заслуговують, бо «роблять все не так»;

- забезпечити потерпілу конкретною, краще письмовою інформацією про те, де і яку допомогу вона може отримати, залишаючи їй на власний розсуд прийняття рішення щодо того, коли і в який спосіб шукати допомогу. Але слід переконати її, що чим швидше вона це зробить, тим раніше буде покладено край її стражданням. Обов'язково потрібно наголосити на існуванні різноманітних можливостей отримання допомоги.

Під час розмови з постраждалою насильства не можна:

- виявляти нетерплячість, роздратування;
- обтяжувати її відповідальністю за те, що трапилося; ставати на бік винуватця насильства;
- легковажно ставитися до факту вчинення насильства;
- виявляти сумнів щодо правдивості свідчень постраждалої;
- умовляти потерпілу від насильства примиритися з ситуацією;
- умовляти її до зміни поведінки як гарантії припинення насильства;
- відмовляти в допомозі до моменту подання заяви про злочин;
- гворити, що вона мусить сама собі зарадити в такій ситуації;
- покладати та неї відповідальність за подальшу долю винуватця після встановлення факту насильства, наприклад: *«Через Вас він матиме проблеми; він може потрапити до в'язниці».*

Рекомендації для працівників органів внутрішніх справ при спілкуванні з особами, які вчинили насильство в сім'ї:

- спочатку відрекомендуватися;
- розмовляти спокійно, демонструючи врівноваженість;
- звертатися до кривдника виключно на «Ви»;
- довести до відома кривдника, що існує Закон, представником якого у такому випадку є міліціонер;
- дотримуватися позиції: «Я просто виконую свої обов'язки. Ви порушили Закон, що має певні юридичні наслідки, і Ви будете за це відповідати».

За таких обставин кривдник усвідомить, що його агресивна поведінка виходить за межі внутрішньосімейних стосунків і на боці жертви – держава. Процедура втручання має бути для винуватця сигналом, що він не може розраховувати на подальшу безкарність. Головна ідея втручання полягає у присутності винуватця насильства окреслити серйозність ситуації, сприяти зменшенню у винуватця почуття безкарності, що надалі може спричинити припинення ним агресивних дій.

Особливості поведінки працівника міліції при спілкуванні з кривдником

Під час спілкування з кривдником працівник міліції не повинен:

- застосовувати жорсткі правові заходи (за винятком тих випадків, коли існує реальна загроза його життю та здоров'ю);
- підвищувати голос під час розмови.

Слід враховувати, що часто кривдник говорить голосно або кричить і провокує на подібний тон працівника міліції.

Запобіжні заходи, вжиті до винуватця, насамперед, мають:

- сприяти створенню безпечної ситуації в сім'ї;
- запобігати актам насильства в майбутньому, послабити і виключити у винуватця почуття безкарності;
- переконати винуватця, що його вчинки матимуть серйозні наслідки і покарання неминуче;
- забезпечити постраждалій підтримку, періодичні візити з метою контролю поведінки винуватця та вивчення ситуації через оточення винуватця, наприклад, розмови з родиною, сусідами, розпочати накопичення відповідної документації стосовно вжитих заходів;
- інформувати представників інших служб для подальших дій в межах їхніх повноважень;
- застерегти винуватця, що в разі насильницьких дій надалі до нього буде вжито більш серйозних запобіжних заходів, та конкретно їх назвати.

Особа, яка вчиняє насильство в сім'ї, повинна зрозуміти те, що:

- застосування різного роду насильства до інших має ознаки злочину, що переслідується законом, його поведінка фактично вже потрапила до поля зору захисників закону;
- його дії та переконання (наприклад, «хто має владу, той і керує», «проти слабшого варто застосовувати насильство» тощо) є неприпустимими.

За неправильних дій працівника міліції, втручання може мати негативні наслідки – кривдник може переконатися у власній правоті, а жертва стане ще більше заляканою та втратить останню надію на допомогу з боку правоохоронних органів.

Що варто враховувати при спілкуванні:

- кривдник вдає із себе спокійну, врівноважену людину, яка не розуміє, чому було викликано міліцію. Для стороннього спостерігача це виглядає набагато краще, аніж поведінка жертви насильства, яка перебуває в збудженому стані та котрій бракує слів, щоб описати ситуацію. Кривдник «доброзичливо» пояснює працівникам міліції, що жертва «несповна розуму», «істеричка» тощо і занадто емоційно реагує на дрібниці життя;
- кривдник покладає відповідальність за скоєне на жертву, мовляв, «сама напросилася», довго дошкуляла йому, майже тероризувала, і він у якийсь момент просто втратив контроль, не стримався;
- кривдник вдає з себе жертву, просить допомоги, пояснює, що ситуацію спеціально «розіграла» інша сторона, бажаючи його позбутися та ошукати працівників міліції, щоб останні арештували його або затримали;
- кривдник обіцяє робити все, що тільки побажають члени сім'ї та працівники міліції, аби тільки останні відмовилися від втручання і пішли;
- кривдник апелює до «чоловічої солідарності» (у випадку, коли агресор та працівники міліції – чоловіки, а жертва – жінки), мовляв «Ви ж самі знаєте, що жінка може так дошкулити, що втриматися неможливо»;
- кривдник провокує працівників міліції на застосування до нього сили, внаслідок чого можуть бути спричинені (або він сам спричиняє собі) ушкодження, чим надалі користується для звинувачування їх в заподіянні або щоб викликати співчуття та почуття провини в жертви, яка викликала міліцію; винуватець просто заперечує свою вину.

Звичайно, можуть бути й інші методи, все залежить від кмітливості, винахідливості агресора, особливо такого, який має досвід подібних ситуацій.

Постконтактна профілактика, умови і терміни її застосування та заклади охорони здоров'я, в яких можна її отримати

Просвітницька робота, консультації, зміна поведінки залишаються наріжним каменем в зусиллях щодо запобігання ВІЛ-інфекції. Тоді як утримання від статевих контактів з різними партнерами є абсолютним шляхом запобігання статевої передачі, інші стратегічні лінії включають «безпечний секс», на практиці реалізовується застосуванням презервативів разом із препаратом, що руйнують сперматозоїди (ноноксинол-9). У ВІЛ-позитивних матерів повинно бути виключено годування груддю, тому що таким шляхом вірус може передаватися грудним дітям.

Постконтактна профілактика після передачі ВІЛ

Питання постконтактної профілактики хвилює багатьох: медичних працівників, партнерів у дескордантні пари, людей, у яких був реальний чи можливий ризик передачі ВІЛ. Постконтактна профілактика недостатньо вивчена з точки зору ефективності, але вона через відсутність інформації фахівців соціальної роботи та психологів переважно застосовується для медичних працівників, у яких був ризик передачі ВІЛ.

Профілактика означає запобігання ризику передачі ВІЛ. Постконтактна профілактика являє собою прийом двох або трьох антиретровірусних препаратів кілька разів на день протягом 4-ох тижнів.

Постконтактна профілактика застосовується, коли був ризик передачі ВІЛ, і має на увазі прийом антиретровірусних препаратів, що застосовуються при лікуванні ВІЛ-інфекції, які бажано прийняти якомога раніше після ризику передачі ВІЛ, для того, щоб ця ризикована ситуація не спричинила передачу вірусу. Ці препарати доступні лише за рецептом, який може виписувати тільки лікар-інфекціоніст найближчого Центру СНІДу. Препарати видають для пацієнта безкоштовно.

Постконтактну профілактику необхідно прийняти протягом перших 24–36 годин після ризику, але не пізніше 72 годин. Приймати антиретровірусні препарати слід протягом 4-ох тижнів, якщо не виникає складнощів.

Із 1996 року постконтактна профілактика є стандартною процедурою для медичних працівників, у яких був професійний ризик передачі ВІЛ. Зазвичай постконтактна профілактика призначається при випадковому уколі голкою, яка містить кров з ВІЛ. Постконтактна профілактика в разі професійного ризику знижує його на 79%.

Професійний ризик передачі ВІЛ, як правило, являє собою поодинокі випадки. Однак інші випадки, пов'язані з ризикованою поведінкою, можуть відбуватися досить часто.

Отримати постконтактну профілактику можливо в міських, обласних і національному Центрах профілактики і боротьби зі СНІДом. Навіть якщо внаслідок ризикованої поведінки трапився інцидент інфікування ВІЛ у вихідний або святковий дні, медична установа повинна надати препарати на три дні, а потім пацієнт повторно повинен отримати наступну дозу препаратів АРТ для проходження повного курсу профілактичного лікування протягом 4-ох тижнів.

Постконтактна профілактика дуже важлива під час допомоги жертвам фізичного і сексуального насилля будь-якого віку і статі. Незважаючи ні на що, людина, яка стала жертвою насильства, повинна отримати інформацію і поради від фахівців соціальної роботи, до яких вона звернулася за допомогою про можливість пройти постконтактну профілактику інфікування ВІЛ.

Якщо це можливо, необхідно зробити експрес-тест на ВІЛ-кривдника, щоб терміново дізнатись про його ВІЛ-статус. Але незважаючи на результат експрес-тесту, жертва сексуального насильства все рівно повинна пройти курс постконтактної профілактики ВІЛ, адже результати експрес-тесту покажуть або наявність ВІЛ, або його відсутність в організмі кривдника трьохмісячної давності. Що означає відсутність достовірної інформації про ВІЛ-статус кривдника на момент інциденту (згвалтування жертви).

Особливості проведення судово-медичної експертизи потерпілих від насильства

Судово-медична експертиза – галузь практичної медичної науки, яка вивчає питання медичного, біологічного та медико-криміналістичного характеру для цілей правосуддя, законодавства та охорони здоров'я, і використовує ці знання в правовій та судовій практиці.

Судово-медична експертиза, на жаль, стикається з потерпілими чи жертвами насильства вже після скоєння над ними кримінальної дії стосовно їхнього життя чи здоров'я, тому носить відносний превентивний характер.

У низці документів, прийнятих ООН стосовно різних видів дискримінації та насильства щодо особистості, зазначено про декілька видів насильства: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне.

На території України, на жаль, поширеними є всі види, однак, вивчення економічного та психологічного не входять до компетенції судово-медичних експертів.

Судово-медична експертиза потерпілих стосовно спричинення тілесних ушкоджень здійснюється для:

- встановлення ступеня тяжкості та механізму спричинення тілесних ушкоджень;
- встановлення ступеня втрати професійної та загальної працездатності;
- визначення загального стану здоров'я;
- виявлення рубців як наслідків загосних ушкоджень.

Судово-медична експертиза потерпілих з приводу статевих злочинів проводиться з метою встановлення ознак:

- насильного статевого акту та характеру і механізму виникнення ушкоджень при його скоєнні;
- насильного задоволення статевої пристрасті неприродним способом;
- статевих зносин (навіть за добровільною згодою сторін) із особами, які не досягли статевої зрілості;
- розбещувальних дій стосовно неповнолітніх.

Судово-медична експертиза потерпілих при спірних статевих станах проводиться для встановлення:

- порушення цілісності дівочої перетинки;
- вагітності та минулих пологів (абортів);
- встановлення порушення статевої репродуктивної здатності (наприклад, нездатність потерпілої до статевих зносин через спричинення їй раніше тілесних ушкоджень – розривів; розвитку вагінізму через нервовий стан; безплідність внаслідок нервово-психічного стресу тощо).

Судово-медична експертиза потерпілої особи з приводу встановлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень та з приводу статевих злочинів проводиться згідно з чинними Правилами, Інструкції та КПК України судово-медичним експертом на підставі відповідного документа з правоохоронних органів і лише за наявності у неї паспорта або іншого документа, який замінює паспорт, та при наявності медичних документів, якщо перед цим постраждала особа зверталась до лікаря. Висновок експерта надається представнику установи, яка видала доручення про проведення експертизи, а не потерпілій особі.

До статевих злочинів законодавець відносить суспільно небезпечні дії, які посягають на статево волю громадянина, узвичаєні статеві зносини, нормальний фізичний, моральний та статевий розвиток неповнолітніх. До таких злочинів належать: згвалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості та розбещення неповнолітніх.

Згвалтування – статеві зносини між особами природним способом всупереч бажанню однієї із них, із застосуванням погроз, фізичної сили або використанням безпорадного стану потерпілої.

Кримінальному покаранню підлягає також вчинення **розпусних (розбещувальних) дій до особи, яка не досягла 16-річного віку**. До таких відносять дії фізичного характеру, які не є природним або спотвореним статевим актом і супроводжуються непристойними доторканнями різними частинами тіла до статевих органів неповнолітньої або малолітньої особи. Вочевидь, наслідками таких злочинів можуть стати порушення психоневрологічного стану людини.

І при первинному звертанні потерпілої до звичайних лікарів-фахівців, і при зверненні потерпілої до міліції або прокуратури їй необхідно поінформувати про те, що вона після отримання відповідного документа з міліції чи прокуратури **повинна негайно, не проводячи гігієнічних процедур** (туалету статевих органів, приймання душу або ванни, миття волосся, чищення або обрізання нігтів), **не перевдягаючись** (так як на одязі могли залишитись речові докази біологічного походження – сперма, кров, вирване волосся нападника), звернутися до відділення судово-медичної експертизи потерпілих, обвинувачених та інших осіб (бюро СМЕ), тому що проведення аналізів та їх позитивний результат більш ефективні в разі вилучення біоматеріалу протягом першої доби після кримінальної події, хоча теоретично доцільне до 7-ї.

У процесі проведення судово-медичної експертизи у постраждалої особи повинні бути ретельно з'ясовані обставини події, детально оглянуті не тільки ділянка статевих органів, а й усі інші, вилучений необхідний біологічний матеріал. Зміст «Обставин справи» зі слів жертви зачитується потерпілій і підписується нею. Також у зв'язку з тим, що під час згвалтування особа могла бути інфікована на ВІЛ/СНІД або венеричні хвороби та внаслідок цього у неї може настати небажана вагітність, потерпілій необхідно рекомендувати звернутися найближчим часом до акушера-гінеколога та дермато-венеролога, якщо вона ще не зробила цього. Якщо лікар, судово-медичний експерт, спостерігає у потерпілої лабільність психіки (неадекватність поведінки: розлюченість, плаксивість, ступор тощо) та неврологічні розлади, він також надає пораду звернутися до відповідних спеціалістів, а також до психолога.

У випадку згвалтування, замаху на згвалтування та проведення розбещувальних дій щодо неповнолітніх слід пам'ятати про амплітуду особливості підліткової психіки від свідомого забування кримінальної події стосовно неї до плекання негативних емоцій та спогадів. А тому законодавець вимагає проведення таких експертиз обов'язково у супроводі дорослих – законних представників прав дитини: батьків, за їх відсутності – опікунів або педагогів чи інших осіб, які добре знайомі з неповнолітньою, і якій та довіряє. Якщо є можливість, бажано проводити такі експертизи в присутності дитячого психолога. У процесі її проведення судово-медичний експерт зачитує зміст зафіксованих у документі «Обставин справи», які були викладені неповнолітньою, але підписує цей розділ особа, яка її супроводжує.

Так як фізичні та психологічні наслідки такої травми можуть бути для жінки чи дівчини непередбачуваними, судово-медичному експерту необхідно рекомендувати потерпілій та особі, яка її супроводжує, звернутися до відповідного фахівця – лікаря, а також за психологічною допомогою, до соціальних працівників, а якщо їх було скривджено в сім'ї – до спеціалізованих установ для жертв насильства – кризових центрів, центрів медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї, де їм організують надання психологічних, юридичних, соціально-педагогічних, інформаційних та інших послуг. Звісно, при цьому також і в розпорядження експерту необхідно надати адресу та контактні телефони відповідних інстанцій, куди було б можливо направляти жертву насильства, а також наочну інформацію – буклети з соціальною рекламою тощо.

Судово-психіатрична експертиза також може бути застосована для визначення психічного стану потерпілої особи, якщо в цьому виникає необхідність. Вона здійснюється лікарями-психіатрами психоневрологічних лікарень також на підставі відповідного документа з правоохоронних органів. Слідчих необхідно інформувати про те, що бажано застосовувати до постраждалої особи за необхідності і цей вид експертизи, а також роботу з психологами у будь-якому випадку насильницьких дій щодо неповнолітніх.

Тема 3.2. Дії працівників органів внутрішніх справ з попередження насильства в сім'ї

Мета: розглянути чітку послідовність дій представників органів внутрішніх справ у випадках насильства в сім'ї, а також визначити напрямки їх взаємодії з іншими державними органами, установами та організаціями у сфері попередження та подолання насильства в сім'ї або реальної його загрози.

Загальна тривалість: 4 академічні години.

План:

1. Інформаційне повідомлення «Підстави для вжиття заходів з попередження насильства в сім'ї» (30 хв.).
2. Вправа «Моделювання алгоритму дій міліції щодо попередження насильства в сім'ї» (1 год. 20 хв.).
3. Вправа «Розгляд працівниками міліції заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї» (1 год. 10 хв.).

Хід проведення заняття

1. Інформаційне повідомлення «Підстави для вжиття заходів з попередження насильства в сім'ї»

Мета: визначити підстави для вжиття заходів щодо попередження насильства в сім'ї за Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» та відомчими нормативними актами.

Час: 30 хв.

Ресурси: аркуші для фліпчарту, маркери, Додаток 3.2.1., Додаток 3.2.2.

Хід проведення:

Тренер робить інформаційне повідомлення про підстави для вжиття заходів попередження насильства в сім'ї за Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» відомчими нормативними актами та їх відповідність конституційним правам і свободам людини, включаючи конституційне право на повагу до особистого та сімейного життя. Для повідомлення може бути використаний матеріал, викладений у Додатку 3.2.1.

Тренер також звертає увагу на приводи і підстави до порушення кримінальної справи за новим кримінальним процесуальним законодавством України (Додаток 3.2.2.).

До уваги тренера!

Тренер має підкреслити учасникам, що ця вправа дозволяє зруйнувати стереотип, що заходи щодо попередження та протидії сімейному насильству можуть вживатися лише за заявою жертви сімейного насильства або члена сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза його вчинення.

Таке твердження є неправильним як з точки зору законодавства України про попередження насильства в сім'ї, так і з боку кримінального процесуального законодавства, яке застосовується у разі, коли в насильницьких діях членів сім'ї вбачаються ознаки злочину.

2. Вправа «Моделювання алгоритму дій міліції щодо попередження насильства в сім'ї»

Мета: розробити алгоритм дій дільничних інспекторів міліції у випадках насильства в сім'ї.

Час: 1 год. 20 хв.

Ресурси: аркуші для фліпчарту, маркери, Додаток 3.2.3., тексти нормативно-правових актів України у кількості 6 екземплярів кожен, а саме:

Закон України від 15.11.2001 № 2789-III «Про попередження насильства в сім'ї» (у поточній редакції);

Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 р. № 616 «Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальної його загрози» (у поточній редакції);

Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України від 7.09.2009 р. № 3131/386 *«Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї»* (у поточній редакції);

Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 19.08.2014 р. № 564/836/945/577 *«Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення»*;

Наказ Мінсім'ямолодьспорту, МОЗ, МОН, Мінпраці, Мінтранспорту, МВС, Держдепартаменту України з питань виконання покарань від 14.06.06 № 1983/388/452/221/556/596/106 *«Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах»*.

Хід проведення:

На **першому етапі** вправи тренер об'єднує учасників у 5 малих груп. За підсумком попередніх вправ учасники мають визначити алгоритм дій міліції, враховуючи взаємодію з різними державними інституціями. Групи мають схематично зобразити такий алгоритм, а також презентувати його та пояснити.

При цьому:

Група 1 визначає алгоритм дій служби дільничних інспекторів міліції та кримінальної міліції у справах дітей у разі отримання дільничним інспектором міліції під час здійснення профілактичної роботи з громадянами на території свого району усної заяви від сусідки про систематичні знущання, приниження та побиття дитини.

Група 2 визначає алгоритм дій відповідних підрозділів ОВС (передусім, служби дільничних інспекторів міліції) у разі отримання повідомлення від громадської організації захисту прав інвалідів про факти залишення особи – інваліда, який обмежений в пересуванні, його родичами, з якими він спільно проживає, без їжі, засобів існування та належного догляду.

Група 3 визначає алгоритм дій відповідних підрозділів ОВС (передусім, служби дільничних інспекторів міліції) у разі отримання письмової заяви від жінки, матері двох малолітніх дітей щодо систематичних погроз, залякувань, принижень її з боку чоловіка, який зловживає алкогольними напоями (при з'ясуванні обставин було встановлено, що чоловікові три місяці потому було винесене офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї та до нього застосовано стягнення (адмін. штраф) за ст. 173-2 КУпАП).

Група 4 визначає алгоритм дій відповідних підрозділів ОВС (передусім, служби дільничних інспекторів міліції) у разі отримання письмового повідомлення від закладу охорони здоров'я щодо виявлення при медичному огляді ознак побиття жінки, яка перебуває у стані вагітності (за висновком судово-медичної експертизи жінці внаслідок насильства в сім'ї було завдано легкі тілесні ушкодження).

Група 5 визначає алгоритм дій відповідних підрозділів ОВС (передусім, служби дільничних інспекторів міліції) у разі отримання від кризового центру повідомлення про непроходження корекційної програми особою, яка вчинила насильство в сім'ї.

Робота груп триває 30 хв., після чого представники груп презентують результати. На презентацію кожній групі відведено 10 хв.

Питання для обговорення:

- *На підставі чого ви побудували саме такий алгоритм взаємодії?*
- *На які нормативно-правові акти Ви посилалися?*
- *Які органи та установи Ви будете залучати до розгляду заяв і повідомлень щодо сімейного насильства та жорстокого поводження з дітьми? У який спосіб? З якою метою?*

- Які державні інституції Ви поінформуєте про факт отримання відповідних заяв та повідомлень, а також про свої подальші дії щодо їх розгляду?

На **другому етапі** вправи тренер презентує **узагальнений алгоритм дій дільничного інспектора міліції у випадку отримання заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї:**

У разі отримання заяв чи повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або його реальну загрозу дільничний інспектор міліції приймає заяви чи повідомлення від жертв насильства в сім'ї, інших членів сім'ї, родичів, сусідів, громадських організацій інших осіб, яким відомі факти про вчинення сімейного насильства, та реєструє їх у встановленому законом порядку; заява може бути усною чи письмовою.

Відповідно до п. 2.1. Наказу МВС України «Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події та положень про комісії» від 19.11.2012 р. № 1050 «прийняття заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, незалежно від місця і часу їх учинення, повноти отриманих даних, особистості заявника, здійснюється цілодобово негайно тим органом внутрішніх справ, до якого надійшла заява чи повідомлення про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, або самостійне виявлення слідчим чи іншою службовою особою органу внутрішніх справ з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення».

- При розгляді заяв і повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу дільничні інспектори міліції (не менше двох або з громадським помічником дільничного інспектора міліції чи членом громадського формування з охорони громадського порядку) повинні виїхати (вийти) на місце конфлікту, дотримуючись при цьому заходів особистої безпеки.
- Відвідання сім'ї може бути здійснено дільничним інспектором міліції у складі комісії, створеної відповідно до пункту 10 Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 № 616, про що складається Акт з'ясування обставин вчинення насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення.
- Заява розглядається не більше ніж три дні. Якщо виникає потреба у перевірці викладених у заяві фактів та з'ясуванні додаткових обставин, заява розглядається не більше ніж протягом семи календарних днів.
- Після прибуття на місце вживають передбачених законодавством заходів щодо припинення насильства. За необхідності надання потерпілому або правопорушнику першої медичної допомоги дільничні інспектори міліції викликають бригаду швидкої медичної допомоги.
- При безпосередній загрозі життю чи здоров'ю дитини або інших членів сім'ї, які постраждали від насильства в сім'ї, вживають заходів щодо ліквідації цієї загрози.
- Опитують членів сім'ї щодо подій, які сталися (опитування жертви, кривдника та повнолітніх свідків має відбуватися без присутності сторін конфлікту чи інших членів сім'ї).
- Повідомляють членів сім'ї про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатися.
- У разі отримання заяви не від жертви сімейного насильства запитує про її згоду на вжиття заходів з попередження насильства в сім'ї.
- Така згода не вимагається, якщо жертвою насильства в сім'ї є дитина або недієздатна особа, згода жертви також не вимагається для підготовки дільничним адміністративних матеріалів та притягнення кривдника до адміністративної відповідальності.
- Направляють жертв насильства в сім'ї до спеціалізованих установ для жертв такого насильства.
- Вносять кривднику за місцем проживання офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї.

- У разі, якщо у жертви наявні ознаки тілесних ушкоджень, видають направлення на судово-медичну експертизу для встановлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень (СМЕ).

Якщо стосовно потерпілої особи вчинено насильство в сім'ї, що містить склад адміністративного правопорушення, тобто умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування фізичного насильства, що не завдало фізичного болю і не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), унаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, дільничний інспектор міліції:

- складає відносно кривдника адміністративний протокол за статтею 173-2 КУпАП;
- у разі неможливості скласти адміністративний протокол на місці вчинення правопорушення, тобто за місцем спільного проживання кривдника та жертви сімейного насильства, доставляє порушника в міліцію для складання адміністративного протоколу за статтею 173-2 КУпАП;
- заповнює спеціальну картку обліку факту скоєння насильства в сім'ї, яку передає начальникові відділу (відділення) дільничних інспекторів міліції;
- направляє копію спеціальної картки обліку факту вчинення насильства в сім'ї у триденний термін до структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, а у випадках вчинення насильства в сім'ї стосовно неповнолітнього чи недієздатного, також у службу у справах дітей та до органу опіки та піклування;
- ставить кривдника на профілактичний облік у міськрайоргані внутрішніх справ;
- інформує жертву насильства про результати розгляду її заяви щодо насильства в сім'ї;
- сприяє доставленню особи, яка вчинила насильство в сім'ї, до суду для розгляду справи про адміністративне правопорушення;
- надалі здійснює контроль та профілактичні заходи за місцем проживання кривдника.

У разі, якщо кривдник вже перебуває на обліку за вчинення насильства в сім'ї:

- вирішує питання про винесення кривднику захисного припису та погодження його з начальником органу внутрішніх справ та прокурором;
- обов'язково направляє кривдника для проходження корекційних програм, про що повідомляє його під розписку;
- у триденний термін надсилає до центру або закладу, в якому впроваджують корекційні програми, повідомлення про направлення особи на проходження корекційної програми.

У разі виявлення ознак кримінальних правопорушень дії співробітників відповідних підрозділів органів внутрішніх справ регулюються кримінальним процесуальним законодавством України.

Завершивши презентацію алгоритму дій дільничного інспектора міліції у випадку отримання заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї, тренер організує його обговорення. Він просить учасників визначити основні проблеми, які виникають у реалізації цього алгоритму на практиці, та шляхи їх подолання.

Тренер може також розглянути з групою «Основні етапи розслідування справ про насильство в сім'ї» (Додаток 3.2.3), визначені на підставі іноземного досвіду розгляду справ, пов'язаних із сімейним насильством, та порівняти їх із процедурами, передбаченими національним законодавством України.

До уваги тренера!

Тренер має звернути увагу учасників на те, що ця вправа виступає підсумком розгляду всіх попередніх тем, які стосуються законодавчої бази та державного механізму реагування на випадки насильства в сім'ї, отже її виконання вимагає від учасників акумуляції знань,

здобутих раніше, а також їх практичного досвіду в галузі реагування на випадки сімейного насильства.

Тренер повідомляє учасників, що алгоритм, який презентується, укладений у відповідно до нормативно-правових актів України у сфері попередження сімейного насильства, а також відомчих актів МВС України.

Алгоритм дій включає процедуру застосування органами внутрішніх справ спеціальних заходів щодо попередження насильства в сім'ї, а також визначає роль дільничних інспекторів міліції у процесі притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї, невиконання вимог захисного припису чи непроходження корекційної програми.

3. Вправа «Розгляд працівниками міліції заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї»

Мета: проаналізувати досвід реагування дільничних інспекторів міліції на заяви та повідомлення про вчинення насильства в сім'ї у конкретних ситуаціях, а також визначити шляхи взаємодії дільничних інспекторів міліції з іншими уповноваженими органами та установами при розгляді таких заяв та повідомлень.

Час: 1 год. 10 хв.

Ресурси: аркуші фліпчарту, маркери, Додаток 3.2.4.

Хід проведення:

Тренер об'єднує учасників у малі групи по 4–5 осіб. Кожна з груп отримує приклад ситуації про вчинення насильства в сім'ї (Додаток 3.2.4). Група має обговорити ситуацію та детально визначити послідовність дій дільничного інспектора міліції та шляхи його взаємодії з іншими уповноваженими органами, установами та організаціями.

Тренер звертається до учасників із проханням використовувати інформацію, отриману на попередній сесії, та бути максимально точними. При визначенні алгоритму дій у вказаних ситуаціях необхідно:

- проілюструвати технологію опитування жертви насильства в сім'ї працівниками органів внутрішніх справ;
- схематично вказати послідовність дій, терміни, в які відбувається інформування інших органів та служб про виявлені факти сімейного насильства; терміни розгляду відповідних заяв чи повідомлень;
- охарактеризувати і дати оцінку ефективності дій співробітника міліції з точки зору міжнародних стандартів та національного права (з огляду на описану ситуацію);
- визначити можливі вид і міру відповідальності співробітників міліції за скоєні ними дії (бездіяльність) в описаному випадку;
- посилатися на конкретні пункти нормативно-правових актів, якими керується дільничний інспектор міліції у відповідних ситуаціях;
- вказати дії співробітників органів внутрішніх справ в описаній ситуації.

Робота групи триває 30 хвилин, після чого представники груп презентують саму ситуацію та результати роботи групи.

Після завершення кожної презентації відбувається її обговорення. На презентації кожної групи та обговорення відведено 15 хвилин.

Питання для обговорення:

- Чи відповідають запропоновані ситуації тим, з якими Ви зустрічаєтесь на практиці?
- Які органи та установи Ви будете залучати до розгляду заяв та повідомлень щодо сімейного насильства? У який спосіб? З якою метою?
- Які органи та установи Ви маєте поінформувати про факт отримання відповідних заяв та повідомлень, а також про свої подальші дії щодо їх розгляду?
- Чи кожна відповідна заява чи повідомлення тягне за собою складення адміністративного протоколу та притягнення судом осіб до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї?

- *Що заважає Вам у процесі розгляду заяв та повідомлень про факти вчинення насильства в сім'ї чи їх реальну загрозу?*

До уваги тренера!

У висновку тренер має зазначити, що, незважаючи на певні неузгодженості у законодавчому регулюванні алгоритму дій представників відповідних підрозділів органів внутрішніх справ у випадках отримання заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї, в основу їх діяльності мають бути покладені права та інтереси жертв сімейного насильства, які мають право на допомогу незалежно від законодавчих колізій чи завантаженості співробітників ОВС або інших уповноважених органів та установ.

Необхідно також забезпечити уніфікований розгляд практики заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну їх загрозу. Узгодженість дій працівників міліції у ситуаціях насильства породжує відчуття захищеності, стабільності та правової визначеності у громадян, що є передумовою створення ефективної системи протидії сімейному насильству.

Підстави для вжиття заходів щодо попередження насильства у сім'ї за законодавством України про попередження сімейного насильства

Частина I

Окрему проблему методології збору органами внутрішніх справ інформації про випадки насильства в сім'ї та суб'єктів його вчинення становить питання *«Хто саме і в який спосіб може ініціювати розгляд випадків насильства в сім'ї?»*

Відповідь на це питання надано законодавством України через викладення *підстав для вживання заходів щодо попередження насильства в сім'ї*, якими, відповідно до ст. 4 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», виступають:

- *заява про допомогу жертви насильства в сім'ї або члена сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї;*
- *висловлене жертвою насильства в сім'ї або членом сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, бажання на вжиття заходів з попередження насильства в сім'ї у разі, якщо повідомлення або заява надійшли не від нього особисто;*
- *отримання повідомлення про застосування насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення стосовно неповнолітнього чи недієздатного члена сім'ї.*

Заява та повідомлення про застосування насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення приймаються *структурними підрозділами, відповідальними за реалізацію державної політики щодо запобігання насильству в сім'ї*, а також відповідними підрозділами органу внутрішніх справ за місцем проживання постраждалого, які в межах своїх повноважень приймають передбачені Законом запобіжні заходи щодо насильства в сім'ї.

Вказані підстави уточнюються у п. 3.1. *Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів щодо попередження насильства в сім'ї*», затвердженої Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України від 07.09.2009 № 3131/386, який до викладених вище підстав додає таку підставу як *отримання інформації про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення (звернення громадян, організацій, підприємств, навчальних закладів тощо)*.

Слід зазначити, що у вказаному пункті Інструкції йдеться про «підстави для винесення офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї» як одного зі спеціальних заходів щодо попередження сімейного насильства. При цьому в Інструкції не міститься іншого переліку підстав для вжиття заходів щодо попередження насильства в сім'ї, водночас у ній визначається порядок застосування всіх таких заходів, тобто можна стверджувати, що цей перелік стосується кожного з них.

Визначені у законодавстві підстави розгляду органами внутрішніх справ випадків насильства в сім'ї та вживання заходів щодо його попередження покликані узгодити політику держави у сфері попередження насильства в сім'ї з одним з основних прав людини – *правом на приватність, тобто правом на таємницю приватного життя та невтручання в нього з боку будь-яких сторонніх осіб, у тому числі – держави*.

Традиційно питання стосунків у сім'ї належали до приватної сфери життя людини. Право на таємницю приватного життя гарантується та захищається Конституцією України 1996 року. Так, у ст. 32 Конституції України вказано, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Гарантією невтручання в особисте й сімейне життя особи є забезпечення державою можливості з боку кожного контролювати інформацію про себе, про свою родину, припинити розголос небажаної інформації. Тобто у сфері особистого життя відносини між людьми та державою будуються на принципах моральності. Гарантія невтручання в особисте

і сімейне життя – це гарантія на особисту і сімейну таємницю, на забезпечення можливості перебувати у стані відносної незалежності від держави й суспільства.

Посилання на те, що держава гарантує невтручання в особисте і сімейне життя особи, крім випадків, передбачених Конституцією України, цілком виправдане, оскільки заборона на втручання у приватне життя може спричинити до порушення інших основних прав особи. Так, саме під прикриттям таємниці сімейного життя протягом багатьох століть вчинялось насильство в сім'ї, яке спричинило порушення права на тілесну недоторканність, на честь та гідність, на нормальний розвиток дитини, на рівність майнових та особистих немайнових прав подружжя. Нарешті, згідно зі ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Отже, держава зобов'язана захистити людину від насильства в сім'ї, при цьому не порушуючи її права на невтручання в особисте та сімейне життя. Виходячи з цих принципових методологічних положень, Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» та відповідні підзаконні нормативно-правові акти визначають підстави для вжиття заходів щодо попередження насильства в сім'ї.

Заходи щодо попередження насильства в сім'ї вживаються за заявою про допомогу жертви насильства в сім'ї або члена сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, або за умови висловленого ним бажання, якщо повідомлення або заява надійшли не від нього особисто, а також у разі отримання інформації про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення через звернення громадян, організацій, підприємств, навчальних закладів тощо. Отже, *втручання держави у сімейне життя відбувається виключно за ініціативою та бажанням особи, яка потребує допомоги та захисту з боку державних органів.*

Лише у разі отримання повідомлення чи інформації про застосування насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення стосовно неповнолітнього чи недієздатного члена сім'ї заходи вживаються *без згоди таких осіб.* Таким чином держава бере під свій захист осіб, рівень психічного чи фізичного розвитку яких не дозволяє повною мірою усвідомлювати небезпеку, яка їм загрожує, і відповідним чином на неї реагувати⁶.

У той же час, у разі вчинення внаслідок насильства в сім'ї діянь, що містять ознаки кримінальних правопорушень, розгляд заяв та повідомлень регулюється кримінальним процесуальним законодавством України.

Інформація про вчинення насильства в сім'ї може надходити до уповноважених органів та служб, передусім – органів внутрішніх справ, від будь-яких осіб, установ, органів, організацій, після чого необхідна перевірка і вжиття відповідних заходів. Такий законодавчий підхід має заохочувати впровадження в життя принципу «нульової толерантності» до сімейного насильства в усіх його формах та проявах.

---

⁶ Ефективне запобігання та реагування на випадки насильства в сім'ї. Методичний посібник для тренерів з проведення тренінгів для дільничних інспекторів міліції /Авт. Кочемировська О., Стрейсяну Д. Й., Христова Г. / Заг. ред. Павлиш С., Христова Г. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2010. – С.335 -337.

Кримінальний процесуальний кодекс України
від 13. 04. 2012 № 4651-VI

ВИТЯГ

Глава 35. Кримінальне провадження на підставі угод

Стаття 468. Угоди в кримінальному провадженні

1. У кримінальному провадженні можуть бути укладені такі види угод:

- 1) угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим;
- 2) угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості.

Стаття 469. Ініціювання та укладення угоди

1. Угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді)...

3. Угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та у **кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення...**

Глава 36. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення

Стаття 477. Поняття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення

1. Кримінальним провадженням у формі приватного обвинувачення є провадження, яке може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, передбачених:

1) частиною першою статті 122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження без обтяжуючих обставин), статтею 125 (умисне легке тілесне ушкодження), частиною першою статті 126 (умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 129 (погроза вбивством без обтяжуючих обставин), статтею 132 (розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби), частиною першою статті 133 (зараження венеричною хворобою без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 135 (залишення в небезпеці без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 136 (ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 139 (ненадання допомоги хворому медичним працівником без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 142 (незаконне проведення дослідів над людиною без обтяжуючих обставин), статтею 145 (незаконне розголошення лікарської таємниці), частиною першою статті 152 (згвалтування без обтяжуючих обставин), статтею 154 (примушування до вступу в статевий зв'язок), частиною першою статті 161 (порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 162 (порушення недоторканності житла без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 163 (порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 164 (ухилення від сплати аліментів на утримання дітей без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 165 (ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 168 (розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 176 (порушення авторського права і суміжних прав без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 177 (порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію), статтею 180 (перешкоджання здійсненню релігійного обряду), статтею 182 (порушення недоторканності приватного життя), частиною першою статті 194 (умисне знищення або пошкодження майна без обтяжуючих обставин), статтею

195 (погроза знищення майна), статтею 197 (порушення обов'язків щодо охорони майна), статтею 203–1 (незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва), частиною першою статті 206 (протидія законній господарській діяльності без обтяжуючих обставин), статтею 219 (доведення до банкрутства – щодо дій, якими завдано шкоду кредиторам), статтею 229 (незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару), статтею 231 (незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю), статтею 232 (розголошення комерційної або банківської таємниці), статтею 232-1 (незаконне використання інсайдерської інформації – щодо дій, якими заподіяно шкоду правам, свободам та інтересам окремих громадян або інтересам юридичних осіб), статтею 232-2 (приховування інформації про діяльність емітента), частиною першою статті 355 (примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань без обтяжуючих обставин), статтею 356 (самоправство – щодо дій, якими заподіяно шкоду правам та інтересам окремих громадян або інтересам власника), частиною першою статті 361 (несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 362 (несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї, без обтяжуючих обставин), статтею 364-1 (зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми), статтею 365-1 (перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми), статтею 365-2 (зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги) Кримінального кодексу України;

2) частиною другою статті 122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження за обтяжуючих обставин), частиною другою статті 126 (побої і мордування за обтяжуючих обставин, за виключенням випадків, якщо такі дії вчинені групою осіб), статтею 128 (необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження), частиною першою статті 130 (свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини), частиною першою статті 146 (незаконне позбавлення волі або викрадення людини без обтяжуючих обставин), частиною другою статті 152 (згвалтування, вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 153-155 Кримінального кодексу України), частиною першою статті 153 (насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом), частиною першою статті 286 (порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, без обтяжуючих обставин), частиною першою статті 296 (хуліганство без обтяжуючих обставин), частиною другою статті 361 (несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, за обтяжуючих обставин), частиною другою статті 362 (несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї) Кримінального кодексу України – **якщо вони вчинені чоловіком (дружиною) потерпілого;**

3) статтею 185 (крадіжка, крім крадіжки, вчиненої організованою групою), статтею 186 (грабіж, крім грабежу, вчиненого організованою групою), статтею 189 (вимагання, крім вимагання, вчиненого організованою групою, а також поєднаного з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи), статтею 190 (шахрайство, крім шахрайства, вчиненого організованою групою), статтею 191 (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, крім вчиненого організованою групою, або шкода від якого завдана державним інтересам), статтею 192 (заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою), частинами першою або другою статті 289 (незаконне заволодіння транспортним засобом без особливо

обтяжуючих обставин), статтею 357 (викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження) Кримінального кодексу України – якщо вони вчинені чоловіком (дружиною) потерпілого, іншим близьким родичем чи членом сім'ї потерпілого, або якщо вони вчинені особою, яка щодо потерпілого була найманим працівником і завдала шкоду виключно власності потерпілого.

Стаття 478. Початок кримінального провадження у формі приватного обвинувачення

1. Потерпілий має право подати до слідчого, прокурора, іншої службової особи органу, уповноваженого на початок досудового розслідування, заяву про вчинення кримінального правопорушення протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення певного кримінального правопорушення.

Стаття 479. Відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення.

1. Відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення може відбуватися на підставі угоди про примирення або без неї.

Основні етапи розслідування справ про насильство в сім'ї⁷

1. Жертва

- Опишіть місце розташування жертви після прибуття.
- Надайте жертві першу допомогу.
- Задokumentуйте свідчення жертви.
- Опишіть емоційний стан жертви.
- Опишіть фізичний стан жертви.
- Задokumentуйте травми та шкоду, завдані жертві.
- Розведіть жертву та підозрюваного, помістивши їх у різні кімнати, та допитайте.
- Детально задokumentуйте отримані жертвою ушкодження.
- Запитайте про характер зв'язку між жертвою та підозрюваним.
- Задokumentуйте інформацію про попередні випадки насильства.
- Запитайте про наявність захисних приписів або інших заходів попередження насильства в сім'ї.
- Надайте жертві необхідну письмову інформацію про адреси соціальних служб, де жертва насильства в сім'ї може отримати допомогу.
- Запишіть будь-які тимчасові адреси або телефонні номери жертви.

2. Підозрюваний

- Опишіть місце розташування підозрюваного після прибуття.
- За потреби, надайте підозрюваному першу допомогу.
- Задokumentуйте будь-які свідчення або зізнання підозрюваного.
- Опишіть емоційний стан підозрюваного.
- Опишіть фізичний стан підозрюваного.
- Детально задokumentуйте травми та шкоду, завдані підозрюваному.
- Задokumentуйте ознаки того, що підозрюваний перебуває під впливом алкоголю, наркотичних або хімічних речовин.
- Допитайте підозрюваного.
- У разі відсутності підозрюваного отримайте його фотокартку з метою ідентифікації та арешту.

3. Свідки

- Допитайте особу, яка повідомила про випадок насильства в сім'ї.
- Визначте всіх свідків та допитайте кожного з них окремо.
- Запишіть імена та вік присутніх дітей.
- Допитайте дітей.
- Задokumentуйте прізвища та адреси працівників невідкладної допомоги, які були викликані у зв'язку з випадком насильства в сім'ї.
- Задokumentуйте прізвище лікаря у відділенні невідкладної допомоги.

4. Докази

- Сфотографуйте місце події.
- Сфотографуйте підозрюваного у повний зріст.
- Сфотографуйте пошкодження жертви.
- Зробіть ті ж фотографії через 48–72 години.
- Сфотографуйте пошкодження підозрюваного.
- Вилучіть усю зброю, що використовувалася.
- Отримайте копію аудіозапису з викликом невідкладної допомоги.
- Включіть відповідні звіти, фотографії та докази до матеріалів розслідування.
- Отримайте медичні записи.

⁷ За матеріалами посібника *Law Enforcement Response and Procedure, Chapter 10, in Criminal Domestic Violence Investigations Manual*, South Carolina Department of Public Safety, Criminal Justice Academy Division // <http://www.scdps.org/cja/cdvmanual.htm>.

Приклади ситуацій про вчинення насильства в сім'ї, що можуть бути використані як матеріали для роботи груп

Ситуація 1

Сусідка викликає міліцію, оскільки із сусідньої квартири почувся шум, крики і биття скла. Жінка говорить, що така ситуація трапляється не вперше, і вона хоче, щоб цей шум припинився. Міліція знає цю адресу, виклики туди раніше були. Чотири міліціонери виїжджають за цією адресою. Припаркувавшись нижче по вулиці, підходять тихо до будинку і слухають. Чути сильний крик. Міліціонери стукають у двері, і крик затихає. Ніхто до дверей не підходить. Міліціонери знову стукають у двері, та представляються. Цього разу, двері відчиняє чоловік. Міліціонери запитують, що відбувається, і чоловік відповідає «нічого». Потім додає, що він з подругою свариться через те, що не можуть вирішити, які простирадла постелити на ліжку, і їм міліція не потрібна. З квартири чути запах алкоголю і плач двох дітей із сусідньої кімнати. Міліціонер, який раніше приїжджав на виклики за цією адресою, попросив поговорити з жінкою. Чоловік відповів, що вона в порядку і їй не потрібно підходити до дверей. Міліціонер сказав, що якщо жінка не підійде до дверей, то він увійде в дім. Чоловік кричить жінці, щоб вона підійшла до дверей і сказала міліції, що «у неї все добре». Жінка підійшла до дверей. Міліціонер помітив, що вона перелякана, в неї порваний світер і видно подряпини. Міліціонери кажуть парі, що вони дуже шумлять і їм слід припинити цей шум. Пара нічого не відповідає, і міліціонери, похитавши головою, йдуть.

Через 40 хвилин міліцію знову викликають за тією ж адресою з тією ж скаргою: занадто шумно. Відбувається та ж сцена, тільки цього разу у жінки помітний поріз на руці. Чоловік відповідає, що вона впала зі сходів. Міліціонери кажуть йому, щоб він її не бив, оскільки вони не хочуть сюди повертатися. Чоловік нічого не відповідає, міліціонери від'їжджають.

Через 25 хвилин міліція знову приїздить на виклик. Цього разу міліціонери бачать багато розбитого скла, посуду, меблів і жінку в сльозах. Міліціонер запитує жінку, чи хоче вона подати скаргу. Чоловік відповідає за неї, що «ні». Міліціонери кажуть, щоб він мовчав, інакше його посадять до в'язниці. Чоловік відповідає, що вони не мають права з ним говорити в такому тоні в його будинку і вимагає, щоб вони поїхали. Він стає агресивнішим до міліціонерів і розмахується ніби для удару. Оскільки чоловік перебував у стані алкогольного сп'яніння, міліціонери безперешкодно одягнути на нього наручники. Його заарештували за опір міліції. Услід міліціонерам, що відводять чоловіка, жінка кричить: «Не завдайте йому болю, я не хотіла, щоб його заарештували».

Ситуація 2

Громадянка Петрова П. звернулася за юридичною допомогою у зв'язку з тим, що її дочка, громадянка Іванова І., систематично зазнає домашнього насильства з боку її чоловіка, громадянина Іванова. Вони одружилися в березні 2008 року. У вересні 2009 року у них з'явилася дитина. Приблизно в цей час Іванов втратив роботу і почав зловживати алкоголем. Це призвело до того, що він почав систематично ображати дружину, звинувачувати в тому, що вона погано доглядає за дитиною, тому та часто плаче. Він категорично заборонив матері Іванової, громадянці Петровій, відвідувати їх і бачитися зі своєю дочкою та онукою. На момент народження дитини Іванова була студенткою і хотіла продовжити навчання, тим більше, що чоловік практично завжди знаходився вдома. Але Іванов категорично заборонив їй відвідувати університет. Він практично не дозволяв їй виходити без нього на вулицю. У результаті Іванова повністю потрапила під вплив чоловіка і вже не сприймала ситуацію критично. Інколи Петровій вдавалося крадькома зустрічати дочку і онуку на вулиці, і вона стала помічати синці, подряпини, сліди побоїв на тілі дочки і навіть синці на тілі та руках онуки. Однак, Іванова все заперечувала і казала, що це вони випадково поранилися. Одного разу Петрова чекала дочку біля її під'їзду з надією, що та вийде гуляти з дитиною, і побачила

жахливу картину: зять на витягнуту руку висунув дитину з вікна квартири, розташованої на 9-му поверсі. Вона, не роздумуючи, кинулася бігти і увірвалася в квартиру, щоб зупинити зятя. Виявилося, що він був п'яний і таким чином вимагав у її дочки картку, на яку нараховувалася соціальна допомога по народженню дитини. Мати Іванової викликала міліцію через погане поводження з дитиною, описавши ситуацію. Приїхали двоє міліціонерів і, представившись, запитали чоловіка, де дитина. Чоловік відповів, що вона грається у своїй кімнаті, а їм немає чого тут робити. На що міліціонери, які, не виявивши прямих доказів насильства, попередили його про необхідність дотримуватися правопорядку і пішли.

Через кілька днів вона крадькома зустріла побиту дочку з онукою і переконала її переїхати до неї. Вона звернулася до міліції, щоб захистити дочку. При цьому сама дочка категорично відмовляється подавати скаргу на чоловіка або розлучатися.

Ситуація 3

Катя В. (ім'я вигадане) вийшла заміж за Євгенія (ім'я вигадане) в 2002 році. Катя характеризує чоловіка як людину з «важким характером» – навіть коли той тверезий, він дуже ревнивий, кричить на неї, ображає, погрожує вбити, б'є і виганяє з дому:

«Чоловік, переважно, п'є вночі, вмикає світло, телевізор і стереосистему, починаючи «виховувати» мене, дітей і навіть kota. Він на всіх дуже кричить, витягує мене з ліжка і тягне по квартирі, після чого гвалтує мене. Якщо я намагаюся чинити опір, він мене б'є, виганяє з дому, ображає, душить, зв'язує, рве одяг і волосся, кричачи, що я зобов'язана йому підкорятися».

Витяг із судової заяви Каті В. в одному із західних міст.

Міжнародній Амністії повідомили, що коли Євген працював у міліцейській охороні, Катя В. кілька разів зверталася до міліції за допомогою. Ті один раз прийшли додому і поговорили з ним, але все виявилось марним, адже обіцянки змінити поведінку вистачило лише на один місяць, потім усе почало повторюватися і навіть погіршуватися. Іноді Євгена приводили до відділку, але там він із друзями ходив до лазні, пив і відпочивав, після чого приходив додому ще зліший і агресивніший.

Одного разу, озброєний кишеньковим ножом, Євген у нетверезому стані напав на якусь жінку. Та повідомила в міліцію, але прокурор припинив справу за відсутністю доказів. Євгенія, зрештою, змусили звільнитися з роботи, але це все одно збіглося із закінченням терміну його трудового договору.

Після багаторічного насильства і бездіяльності міліції мати Каті вирішила піти до місцевого кризового центру і попросити про допомогу дочці, яка захотіла розлучитися з чоловіком. Сама Катя не тільки була залякана, але й фізично не могла ходити після того, як Євген кинув у неї швейну машину і пошкодив їй ногу. Катя захотіла, щоб чоловіка покарали, але зібрати докази було вкрай складно у зв'язку з тим, що не було безпосередніх свідків, окрім їхніх дітей. Оскільки чоловік продовжував, приходячи додому, знущатися над нею, вона наважилася забрати дітей і переїхати до кризового центру. При цьому вона не сказала чоловікові, куди їде. Чоловік почав активно її розшукувати, постійно дзвонив їй по телефону, надсилав смс, у яких містилися погрози їй та їхнім дітям, якщо вони негайно не повернуться додому.

Ситуація 4

Витяг із заяви Тетяни Г. до міліції:

3 жовтня 2013 року о 23:30 мій чоловік Сергій (ім'я вигадане) прийшов додому з другом Андрієм (ім'я вигадане). Дочка вже спала, а мені заснути було важко, тому що я чула, як Сергій з Андрієм намагалися на кухні кудись зателефонувати. Через деякий час до будинку під'їхало таксі. Сергій з Андрієм вийшли, підписали щось і заплатили гроші. Увійшли троє – Сергій з Андрієм і дівчина. Я вийшла в коридор і запитала її, хто вона така. Вона відповіла, що її покликали «обслужити» двох чоловіків. Я побажала їй успіху. Вона сказала, що готова піти, і зателефонувала у фірму. Коли вона пішла, Сергій увійшов до кімнати, стягнув мене з ліжка і потягнув на кухню. Там він зігнув мені руки, штовхнув на підлогу і почав бити головою об підлогу. Він сказав, що він «цар і правитель», і що я повинна робити все, що він

мені накаже. Він змусив мене це повторити і продовжував викручувати мені руки. Я запитала: «Ти хочеш мене вбити?», На що він відповів: «Доведу тебе до того, що сама себе вб'єш. Тебе треба бити і бити. Ти всього лише шматок м'яса. Якщо я тебе вб'ю, мене не покарають».

Коли Сергій бив Тетяну, його друг Андрій не втручався. Тетяна сказала: *«Андрій мене не захистив. Він там був до самого кінця, і я ніколи б навіть не подумала, що співробітник міліції може вести себе таким неналежним чином».*

8 жовтня 2013 року через таке поводження чоловіка стан здоров'я Тетяни погіршився, і вона пішла скаржитися до міліції. Там її направили на судову експертизу. Але коли вона потім пішла в лікарню, їй сказали, що там немає місць. Їй порадили дотримуватися постільного режиму і звернутися до фахівця, що вона і зробила наступного дня. Її стан погіршився, і вона потрапила до лікарні 11 жовтня.

Співробітник міліції, який направив Тетяну на судову експертизу, не став чекати її результатів. На підставі її заяви він склав адміністративний протокол за статтею 173-2 КУпАП і направив справу до суду. Більше того, він, мабуть, підробив підпис на документі, де йшлося про те, що вона відмовляється від судової експертизи.

Використана література:

1. Конвенція про захист прав людини.
2. Конвенція про права дитини, (ратифікована Постановою ВР № 789-XII. (789-12) від 27.02.91) / Соціальна політика в Україні: зб. док. і мат. – К.: ДУССМ, 2001.
3. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами.
4. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.
5. Декларація ООН про викорінення насильства щодо жінок (Резолюція Генеральної Асамблеї від 20.12.93 № 48–104).
6. Конституція України.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення.
8. Кримінальний Кодекс України.
9. Сімейний Кодекс України.
10. Цивільний кодекс України.
11. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї».
12. Закон України «Про міліцію».
13. Державна цільова соціальна програма підтримки сім'ї до 2016 року (затверджено Кабінетом Міністрів України від 15.05.2013 № 341).
14. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (нематеріальної) шкоди» від 31.03.95 № 4.
15. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами деяких норм Кодексу про шлюб та сім'ю» від 12.06.98.
16. Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.03 № 616 «Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу».
17. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.12.2010 № 2154-р «Про затвердження плану заходів з проведення Національної кампанії «Стоп насильству!» на період до 2015 року».
18. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України від 07.09.2009 № 31/31-386 «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики у сфері попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів щодо попередження насильства в сім'ї».
19. Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 19.08.2014 № 564/836/945/577 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення».
20. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження заходів щодо виконання Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та Примірного положення про центр медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї» від 23 січня 2004 р. № 38.
21. Безпальча Р. Тренерська валіза. Тренінг «Попередження насильства в сім'ї». – К., Главник. – 2006. (Серія «Психологічний інструментарій»).
22. Бондаровська В.М. Види домашнього насильства та їх класифікація. «Виявити, захистити, допомогти. Методичні матеріали для фахівців, які безпосередньо працюють з потерпілими від домашнього насильства». – Київ, 2008. – С. 3–21.
23. Ефективне запобігання та реагування на випадки насильства в сім'ї: методичний посібник для тренерів з проведення тренінгів для дільничних інспекторів міліції / Кочемировська О., Стрейстяну Д.Й, Христова Г. / заг. ред. Павлич С., Христової Г. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2010. – 364 с.
24. Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / Брижик В.О., Журавель Т.В., Кочемировська О.О., Нікітіна О.М., Христова Г.О. / За заг. ред. Журавель Т.В., Христової Г.О. – К.: ТОВ «К.І.С.», ВГЦ «Волонтер», 2010. – С. 92–94.
25. Крюкова М.А., Никитина Т.И., Сергеева Ю.С. Экстренная психологическая помощь: Практическое пособие. – М.: Изд-во НЦ ЭНАС, 2001. – 64 с.
26. Матеріали оригінальної програми тренінгу, створеної в рамках проекту центрального офісу Європейської мережі WAVE («Жінки проти насильства – Європа») і організації DAPHNE Initiative Європейської Комісії).
27. Мелібруда Є. Образи насильства. Доповідь, прочитана під час занять Осінньої школи Психології Здоров'я і Тверезості в Лідзбарку. 1999. Видання Winrock International. – К., 2000.
28. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї / Укладачі: Мустафаєв Г.М., Довгаль І.І. – Київ, 2011.
29. Методичні матеріали «Виявлення, попередження і розгляд випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми» / За заг. ред. Ю.В. Онишка; Авт. – упор.: Дубініна І.М., Онишко Ю.В., Сміслова Л.В., – К.: Видавничий дім «Калита», 2007.

30. Методичні матеріали для фахівців, які безпосередньо працюють з потерпілими від домашнього насильства: «Виявити. Допомогти. Захистити», видано в рамках проекту, підтриманого трастовим фондом ООН по ліквідації насильства щодо жінок, керівник проекту Бондаровська В.М.
31. Мінімальні стандарти практики вирішення організаційних питань щодо роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї / Дирекція з прав людини Ради Європи, 2004 // Найкращий досвід щодо роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї. – К.: Координатор проектів ОБСЄ в Україні. – С. 51–61.
32. Можливості виявлення та попередження насильства в сім'ї: основні поняття. Посібник для соціальних працівників. – Харків: НТМТ за 2008.
33. Мороз Л. Насильство в сім'ї як соціально-правова система. – Зі збірника: Роль органів внутрішніх справ у сфері запобігання та протидії насильству в суспільстві. – Львів, 2000.
34. Моховіков О.М., Херсонський Б.Г. Жінка і насильство. Посібник для консультативної допомоги жінкам у кризових станах. Видання Жіночого консорціуму ННД-США. – К., 1999.
35. Насилля в сім'ї. Як боротися з ним державі / За ред. А. Шулер. – Москва, 1999.
36. Бойко О.В. Насильство в сім'ї як форма дезорганізації сім'ї. // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – X., 2002. – Вип.19.
37. Насильство над жінками /Під ред. Максименко С. // Практична психологія та соціальна робота. – К., 1999 – № 5,6.
38. Психологія та педагогіка сімейного спілкування // В.А. Семиченко., В.С. Заслуженюк – К: «Веселка», 1998. – 214 с.
39. Робота з сім'ями, які потребують професійної соціально-педагогічної підтримки. Тренінговий курс для спеціалістів соціальної сфери / Авт.-упоряд.: В.Г. Головатий, А.В. Калініна, О.А. Виноградова. За заг. ред. Т.Ф. Алексеєнко. – К.: Християнський дитячий фонд, 2007. – 128 с.
40. Руководство по борьбе с насилием в семье: рекомендовано для медицинских работников (составлено Энни Льюис о Коннор, кандидатом мед. наук, профессором) – октябрь 1997 г.
41. Соціальний супровід сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах: навчально-тренінговий модуль із підготовки спеціалістів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді / За ред.: Звереві І.Д., Петрочко Ж.В. – К.: Держсоцслужба, 2008.
42. Соціально-економічні причини насильства в сім'ї в Україні: аналіз проблем та шляхи запобігання (матеріали за результатами соціального опитування). – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 144 с.

Тренінговий модуль

Авторський колектив:

*Бондаровська В.М., Журавель Т.В., Куриленко О.Я., Христова Г.О.,
Булах Л.В., Федорова О.А., Гриняк В.П., Запорожцев А.В., Лабунь А.В.*

Загальна редакція:

Лабунь А. В., Пилипас Ю. В.

ПРОГРАМА ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ З ПИТАНЬ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

Благодійна допомога. Не для продажу.

Відповідальний за випуск: Юрій Калита
Верстка: Віталій Калита

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 19,21. Тираж 1000. Зам. № 052-14
Видавець та виготівник ТОВ «Видавничий дім «КАЛИТА»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої діяльності
ДК № 2193 від 25.05.2005 р.
вул. Желябова, 2А, м. Київ-57, Україна, 03057. Тел.: (063) 736-85-12, e-mail: phkalita@bigmir.net